

Informacja o wynikach kontroli

LKI.430.006.2019

Nr ewid. 75/2019/P/19/073/LKI

**Wsparcie osób z autyzmem
i zespołem Aspergera
w przygotowaniu do samodzielnego
funkcjonowania**

Delegatura NIK
w Kielcach

MISJA

Najwyższej Izby Kontroli jest dbałość o gospodarność i skuteczność w służbie publicznej dla Rzeczypospolitej Polskiej

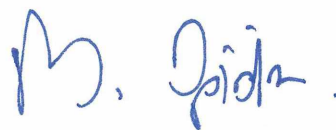
WIZJA

Najwyższej Izby Kontroli jest cieszący się powszechnym autorytetem najwyższy organ kontroli państwowej, którego raporty będą oczekiwanym i poszukiwanym źródłem informacji dla organów władzy i społeczeństwa

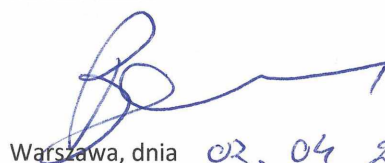
Dyrektor Delegatury NIK w Kielcach
Grzegorz Walendzik

Akceptuję:
Wiceprezes Najwyższej Izby Kontroli
Marek Opiola

Zatwierdzam:
Prezes Najwyższej Izby Kontroli
Marian Banaś

Warszawa, dnia 02. 04. 2020

Najwyższa Izba Kontroli
ul. Filtrowa 57
02-056 Warszawa
T/F +48 22 444 50 00

www.nik.gov.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW, SKRÓTOWCÓW I POJĘĆ	4
1. WPROWADZENIE.....	7
2. OCENA OGÓLNA.....	11
3. SYNTEZA	13
4. WNIOSKI	19
5. WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI	21
5.1. SYSTEM EDUKACJI, NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO	21
5.2. SYSTEM POMOCY SPOŁECZNEJ, REHABILITACJI ZAWODOWEJ I SPOŁECZNEJ ORAZ ZATRUDNIANIA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH– DZIAŁANIA PEŁNOMOCNIKA RZĄDU DO SPRAW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH.....	44
5.3. SYSTEM REHABILITACJI ZAWODOWEJ I SPOŁECZNEJ - WARSZTATY TERAPII ZAJĘCIOWEJ I ZAKŁADY AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ.....	57
5.4. SYSTEM POMOCY SPOŁECZNEJ- ŚRODOWISKOWE DOMY SAMOPOMOCY	70
6. ZAŁĄCZNIKI	77
6.1. METODYKA KONTROLI I INFORMACJE DODATKOWE.....	77
6.2. ANALIZA STANU PRAWNEGO I UWARUNKOWAŃ ORGANIZACYJNO-EKONOMICZNYCH.....	91
6.3. WYKAZ AKTÓW PRAWNYCH DOTYCZĄCYCH KONTROLOWANEJ DZIAŁALNOŚCI	110
6.4. WYKAZ PODMIOTÓW, KTÓRYM PRZEKAZANO INFORMACJĘ O WYNIKACH KONTROLI	112
6.5. STANOWISKO MINISTRA DO INFORMACJI O WYNIKACH KONTROLI	113
6.6. OPINIA PREZESA NIK DO STANOWISKA MINISTRA	114

WYKAZ SKRÓTÓW, SKRÓTOWCÓW I POJĘĆ

autyzm dziecięcy (wg ICD-10 – F84.0)	szerokie pojęcie obejmujące różne rozwojowe zaburzenia autystyczne, pojawiające się we wczesnym dzieciństwie (przed trzecim rokiem życia) i obejmującym wszystkie sfery funkcjonowania dziecka. Charakteryzuje się zaburzeniami funkcjonowania w obszarze interakcji społecznych, komunikacji i zachowania. Objawy autyzmu utrudniają funkcjonowanie w społeczeństwie i nabywanie przez uczniów wiedzy i umiejętności szkolnych. Wśród objawów autyzmu wyróżnić należy zaburzenia komunikacji, nieprawidłowe wzorce zachowań i zabawy (ograniczone, stereotypowe, powtarzające się), którym mogą towarzyszyć inne objawy jak: fobie, zaburzenia snu i odżywiania, napady złości, agresji czy autoagresji. Osoby z autyzmem mają trudności z rozumieniem zachowań społecznych i emocji, tym samym często zachowują się w sposób odmienny, nieoczekiwany, trudny dla otoczenia. Przyczynia się do tego także często inny sposób odczuwania przez nich bodźców (np. nadwrażliwość zmysłowa);
autyzm atypowy (wg ICD-10 – F84.1)	różni się od autyzmu dziecięcego wiekiem, w którym się pojawia, bądź niespełnieniem kryteriów diagnostycznych wskazanych dla autyzmu dziecięcego;
EKSMOoN	Elektroniczny Krajowy System Monitoringu Orzekania o Niepełnosprawności. Od 2008 r. gromadzone są tam dane dotyczące liczby i charakterystyki osób, które uzyskały orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności;
ewaluacja	proces gromadzenia, analizowania i komunikowania informacji na temat wartości działań podejmowanych przez szkołę, warsztat terapii zajęciowej; wyniki ewaluacji są wykorzystywane w procesie podejmowania decyzji skierowanych na zapewnienie wysokiej jakości organizacji procesów kształcenia, wychowania i opieki oraz ich efektów w odniesieniu do osób niepełnosprawnych;
IPET	indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny sporządzany dla uczniów objętych kształceniem specjalnym;
IPR	indywidualny program rehabilitacji osób niepełnosprawnych, uczestników WTZ;
IPRZS	indywidualny program rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych zatrudnionych w ZAZ;
kształcenie specjalne	realizowane w szkole w związku ze stwierdzeniem przez zespół orzekający poradni psychologiczno-pedagogicznej, że uczeń, ze względu na swoje problemy ze zdrowiem czy dysfunkcje intelektualne, wymaga specjalnej organizacji nauki i metod pracy;
MEN	Ministerstwo Edukacji Narodowej;
niepełnosprawności sprzężone	to występowanie u dziecka niesłyszącego lub słabosłyszącego, niewidomego lub słabowidzącego, z niepełnosprawnością ruchową, z niepełnosprawnością intelektualną albo z autyzmem co najmniej jeszcze jednej z wymienionych niepełnosprawności;

rewalidacja	to ogół działań mających na celu przywrócenie dzieciom o sprawności ograniczonej przez dysfunkcję danego zmysłu, uraz czy chorobę możliwości prowadzenia normalnego trybu życia. To również usprawnianie funkcji i obszarów rozwoju najbardziej utrudniających funkcjonowanie osoby z dysfunkcjami;
rozporządzenie o kształceniu specjalnym	<i>rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lipca 2015 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym¹;</i>
SIO	System Informacji Oświatowej;
ŚDS	środowiskowy dom samopomocy;
ustawa o NIK	<i>ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli²;</i>
ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej	<i>ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych³;</i>
wykluczenie społeczne	jest synonimem trwałej marginalizacji i pozostawania na uboczu spraw, którymi żyje ogół ⁴ , może wynikać z wyłączenia z aktywności zawodowej, ubóstwa, marginalizacji kulturowej i politycznej lub wyłączenia ze społeczności (samotności);
WTZ	warsztat terapii zajęciowej;
zaburzenie ze spektrum autyzmu (Autism Spectrum Disorder - ASD)	wprowadzane przez specjalistów w ramach amerykańskiej klasyfikacji zaburzeń psychicznych (DSM) <i>Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego</i> nowe określenie kilku jednostek chorobowych z różnymi zaburzeniami autystycznymi, które scala jednostki chorobowe o podobnym podłożu zaburzeń rozwoju. W Polsce obowiązuje klasyfikacja zaburzeń opracowana przez WHO, tj. Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD – 10, według której zarówno autyzm, jak i zespół Aspergera mieszczą się we wspólnym podrozdziale F84 <i>Całociowe zaburzenia rozwojowe</i> , choć są dalej rozróżnione, jako F84.0 - <i>autyzm dziecięcy</i> , F84.1 <i>autyzm atypowy</i> i F84.5 - <i>zespół Aspergera</i> . W znowelizowanej wersji tej klasyfikacji, którą przygotowuje WHO (ICD-11), najprawdopodobniej znajdzie się również określenie „zaburzeń ze spektrum autyzmu – w miejsce dziś stosowanych określeń „autyzmu” i „zespołu Aspergera”;
zespół Aspergera (wg ICD-10 – F84.5)	jest to zaburzenie o niepewnej wartości nozologicznej, charakteryzujące się takimi samymi nieprawidłowościami interakcji społecznych jak autyzm, a także ograniczonym, stereotypowym repertuarem zainteresowań i aktywności. Od autyzmu różni się ono przede wszystkim brakiem ogólnego opóźnienia lub upośledzenia rozwoju mowy i funkcji poznawczych. Zaburzeniu temu często towarzyszy wyraźna

¹ Dz. U. poz. 1113, ze zm. W okresie objętym kontrolą obowiązywało także *rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz. U. poz. 1578, ze zm.) dotyczące, nieobjętych kontrolą, ośmioklasowych szkół podstawowych i szkół ponadpodstawowych powstałych po reformie oświaty.

² Dz. U. z 2019 r. poz. 489, ze zm.

³ Dz. U. z 2019 r. poz. 1172, ze zm.

⁴ Słownik PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/wykluczenie.html>, dostęp 1 kwietnia 2019 r.

niezgrabność i tendencja do utrzymywania się zaburzeń w wieku młodzieńczym i w życiu dorosłym. W początkach wieku dojrzałego pojawiają się sporadycznie epizody psychotyczne;

ZAZ

zakład aktywności zawodowej;

12-C (*całościowe zaburzenia rozwojowe*)

symbol przyczyny niepełnosprawności stosowany przy kwalifikowaniu do znacznego, umiarkowanego i lekkiego stopnia niepełnosprawności spowodowanego przez *całościowe zaburzenia rozwojowe*, powstałe przed 16. rokiem życia, z utrwalonymi zaburzeniami interakcji społecznych lub komunikacji werbalnej oraz stereotypiami zachowań, zainteresowań i aktywności, o co najmniej umiarkowanym stopniu nasilenia⁵. Tej grupie zaburzeń odpowiadają choroby ujęte w pkt F.84 Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotny (wg ICD-10).

⁵ § 32 ust. 1 pkt 12 i ust. 2 rozporządzenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności (Dz. U. z 2018 r. poz. 2027); wprowadzone od 1 stycznia 2010 r. rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 23 grudnia 2009 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności (Dz. U. Nr 224, poz. 1803).

1. WPROWADZENIE

Pytanie definiujące cel główny kontroli

Czy osobom z autyzmem i zespołem Aspergera zapewniono możliwość kształcenia zawodowego oraz przygotowania do pracy i samodzielnego życia?

Pytania definiujące cele szczegółowe kontroli

1. Czy stworzono odpowiednie warunki do uzyskania wykształcenia i przygotowania zawodowego do podjęcia pracy przez osoby z autyzmem i zespołem Aspergera?
2. Czy zapewniono skuteczne wsparcie dla osób z autyzmem i zespołem Aspergera w podjęciu aktywności zawodowej i samodzielnego życia?
3. Czy podejmuje się skuteczne działania mające na celu zapobieganie wykluczeniu osób z autyzmem i zespołem Aspergera?

Jednostki kontrolowane

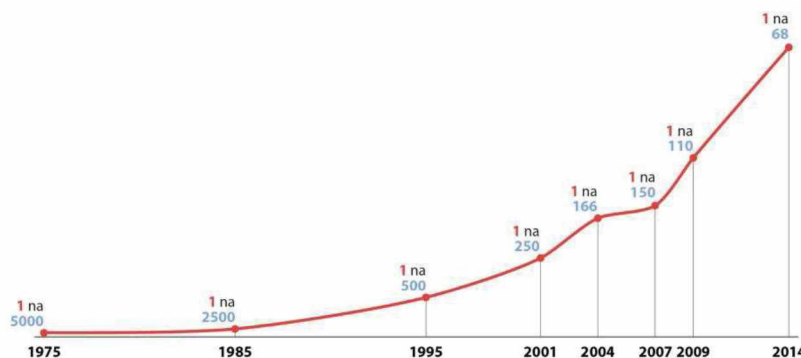
25 jednostek, w tym Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, dziesięć szkół zawodowych, sześć warsztatów terapii zajęciowej i trzy zakłady aktywności zawodowej oraz pięć środowiskowych domów samopomocy

Okres objęty kontrolą Od 1 stycznia 2016 r. do dnia zakończenia kontroli⁶ z wykorzystaniem dowodów sporządzonych przed tym okresem, jeżeli miały związek z przedmiotem kontroli

Polityka oświatowa i społeczna Państwa realizuje postanowienia *Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, sporządzonej w Nowym Jorku 13 grudnia 2006 r.⁷ W *Konwencji* wymieniono główne zasady, ustalono istotne definicje oraz przedstawiono obszerny katalog praw osób niepełnosprawnych. Art. 24 i 27 *Konwencji* zobowiązuje państwa ratyfikujące do zapewnienia uczniom niepełnosprawnym edukacji włączającej na wszystkich szczeblach kształcenia, a dorosłym osobom niepełnosprawnym pomocy w znalezieniu, uzyskaniu i utrzymaniu zatrudnienia. Sejm RP przyjął 12 lipca 2013 r. *Kartę Praw Osób z Autyzmem*⁸. Dokument ten nie jest źródłem prawa i nie przewiduje się w nim dodatkowych uprawnień dla osób z autyzmem, zwraca się jednak uwagę na to, że takie osoby mają specyficzne potrzeby i specyfika ta powinna być brana pod uwagę we wszystkich rozwiązaniach regulujących system wsparcia. Propagowanie praw osób z autyzmem (np. w ramach corocznie obchodzonego *Światowego Dnia Autyzmu*⁹), przyczynia się także do lepszego zrozumienia trudności związanych ze stygmatyzacją, dyskryminacją i brakiem wsparcia, jakich osoby te doświadczają w życiu codziennym¹⁰. Osoby z autyzmem są najbardziej zależne od pomocy innych, ze względu na ograniczone możliwości porozumiewania się, nawiązywania relacji społecznych, podejmowania decyzji dotyczących kierowania własnym życiem¹¹.

Liczba osób z autyzmem na świecie zwiększa się w bardzo szybkim tempie. W latach 80-tych, występowanie tego zaburzenia diagnozowano u jednego dziecka na 2000 (0,05%), obecnie ogólnoswiatowe statystyki wskazują, że może ono występować u jednego dziecka na 100 (1%). Statystyki Amerykańskiego Centrum Kontroli i Prewencji Chorób z 2014 r. dowodzą, że w USA u jednego dziecka na 68 (1,47%) zdiagnozowano spektrum autyzmu (rysunek 1). W Wielkiej Brytanii dane National Autistic Society pokazują występowanie autyzmu u dzieci na poziomie 1,1% (ok. 700 000 osób w całej populacji)¹². Szacuje się, że autyzmem dotknięte jest 0,6% mieszkańców Unii Europejskiej, czyli ok. 5 mln osób¹³.

Rysunek 1. Wzrost występowania autyzmu w USA

Źródło: <https://www.autismspeaks.org>

⁶ Kontrola była realizowana od 15 maja do 20 sierpnia 2019 r.

⁷ Dz. U. z 2012 r. poz. 1169, dalej: *Konwencja*.

⁸ M.P. poz. 682. Wcześniej *Karta Praw Osób z Autyzmem* została uchwalona na IV Międzynarodowym Kongresie *Autyzm-Europa* w Hadze w dniu 12 maja 1992 roku (zatwierdzona przez Parlament Europejski 9 maja 1996 roku).

⁹ Ustalono przez Organizację Narodów Zjednoczonych na 2 kwietnia.

¹⁰ *Karta Praw osób z Autyzmem, Refleksje i osobiste doświadczenia*. Publikacja Światowej Organizacji Autyzmu, Warszawa 2016 r., str. 7-9.

¹¹ Raport 2013. Autyzm – sytuacja dorosłych. http://autyzmwpolsce.pl/pliki/Raport_2013_Autyzm.pdf, dostęp: 5 grudnia 2019 r.

¹² <https://polskiauizym.pl/rozpowszechnienie-autyzmu>, dostęp 5 grudnia 2019 r.

¹³ op. cit. przyp. 11.

Nie ma dokładnych informacji na temat autyzmu w Polsce. Wyraźnie zaznacza się jednak coroczny wzrost liczby osób, u których zdiagnozowano autyzm lub zespół Aspergera. W SIO gromadzone są informacje dotyczące uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera (obie choroby należą do grupy *całościowych zaburzeń rozwojowych*). System EKSMOoN pozwala na uzyskanie informacji o liczbie osób, którym po 2010 r. wydano orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności¹⁴ z symbolem niepełnosprawności 12-C (*całościowe zaburzenia rozwojowe*). Analiza danych SIO pozwala stwierdzić, że w latach szkolnych 2016/2017-2018/2019 liczba uczniów, u których rozpoznano autyzm lub zespół Aspergera corocznie zwiększała się o ok. 20%¹⁵ (rysunek 2). W roku szkolnym 2018/2019 z kształcenia specjalnego w szkołach i przedszkolach korzystało 54,4 tys. dzieci z tymi niepełnosprawnościami. Oznacza to, że zdiagnozowano autyzm lub zespół Aspergera u jednego ucznia na 115 (0,87%)¹⁶.

Rysunek 2. Liczba uczniów z autyzmem i zespołem Aspergera w latach szkolnych 2016/2017-2018/2019

Źródło: Dane SIO na 30 września 2016, 2017 i 2018 r.

W systemie EKSMOoN zaewidencjonowano 212 234 osoby niepełnosprawne, które nie ukończyły 16. roku życia¹⁷. *Całościowe zaburzenia rozwojowe* (12-C), wskazano jako jedną z przyczyn niepełnosprawności u co piątej osoby (44 302) bądź w orzeczeniu o niepełnosprawności, bądź w wyroku sądu¹⁸. Zgodnie z EKSMOoN, w 2019 r.¹⁹ orzeczenie o stopniu niepełnosprawności miało 2 500 874 osób powyżej 16. roku życia. Spośród nich, co najmniej jedną przyczynę niepełnosprawności, oznaczoną symbolem 12-C wskazano u 10 711 osób (0,4% ogółu).

W grupie osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi* występuje duża różnorodność, co do głębokości dysfunkcji, stopnia nasilenia i rodzaju występujących problemów²⁰. Autyzm uznaje się za jedno z najcięższych zaburzeń rozwojowych²¹. U dzieci z autyzmem może być diagnozowana

¹⁴ Dzieciom i młodzieży do 16. roku życia wydawane są orzeczenia o niepełnosprawności, osobom powyżej tego wieku – orzeczenia o stopniu niepełnosprawności.

¹⁵ W systemie SIO dane o tych uczniach gromadzone są w ramach jednej grupy „autyzm, w tym zespół Aspergera”, określonej w § 1 ust. 1 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*.

¹⁶ W roku szkolnym 2018/2019 we wszystkich typach szkół i przedszkolach było 6 361 tys. uczniów (dane SIO).

¹⁷ Dane na 16 maja 2019 r.

¹⁸ Ustalenie niepełnosprawności lub stopnia niepełnosprawności wyrokiem sądu pracy i ubezpieczeń społecznych wydanym w postępowaniu odwoławczym od orzeczenia wydanego przez wojewódzki zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności.

¹⁹ Dane na 16 maja 2019 r.

²⁰ E. Pisula. *Autyzm przyczyny, symptomy, terapia*. Gdańsk, Harmonia, 2018 r.

²¹ Autyzm, jako jednostka kliniczna został opisany przez Leo Kanner'a w 1943 r. Kannerowski sposób widzenia autyzmu jako zespołu chorobowego o ściśle określonych cechach w chwili obecnej budzi wiele wątpliwości. Niemal równocześnie podobny obraz chorobowy opisał psychiatrę z Wiednia – Hans Asperger (w 1944 r.), nazwany od jego imienia, zespołem Aspergera. Asperger w swoim artykule opisał nastoletnich chłopców z zaburzeniami w relacjach społecznych. Wiedzę na

dodatkowo niepełnosprawność intelektualna. Dotyczy to – według różnych badań – od 50% do 75% tych dzieci²². Zespół Aspergera charakteryzuje się tymi samymi, co autyzm dysfunkcjami, ale osoby z tą niepełnosprawnością pozostają najczęściej w normie intelektualnej. Można wyróżnić wśród nich grupę przejawiającą specjalne zdolności (ok. 10% populacji osób z zespołem Aspergera)²³.

Wysokie wskaźniki częstości występowania autyzmu są wyjaśniane w różny sposób. Mogą wynikać ze zmiany w definiowaniu autyzmu, poprawy wykrywalności tego schorzenia lub wpływu patogennych czynników środowiskowych²⁴. Niezależnie od przyczyn wzrostu, wskaźniki te powinny być uwzględnione w planowaniu polityki społecznej, wiążą się bowiem ze zwiększonymi potrzebami dotyczącymi wczesnego diagnozowania, terapii, edukacji i rehabilitacji osób z autyzmem, a także wsparcia ich rodzin.

System edukacji umożliwia uczniom z niepełnosprawnościami, w tym uczniom z autyzmem lub zespołem Aspergera, uzyskanie wykształcenia i przygotowania zawodowego w wybranej przez nich szkole (ogólnodostępnej, z oddziałami integracyjnymi lub specjalnej). Zgodnie z obowiązującym od 1 września 2017 r. art. 127 ust. 1 *ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe*²⁵ (wcześniej z art. 71b ust. 1 *ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*²⁶), proces edukacji uczniów niepełnosprawnych niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym wymaga specjalnej organizacji nauki i metod pracy, dostosowanych do możliwości i potrzeb tych uczniów. Naliczanie środków finansowych na kształcenie specjalne uczniów z autyzmem czy zespołem Aspergera jest wykonywane według najwyższej wagi (P7=9,50) w odniesieniu do tzw. standardu finansowego, określanego na każdy rok.

Po zakończeniu edukacji, osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera mogą kontynuować kształcenie np. na wyższych uczelniach lub podjąć zatrudnienie na tzw. otwartym rynku pracy. Badanie społeczne przeprowadzone przy udziale osób z autyzmem (w normie intelektualnej) pokazuje, że jest możliwe osiągnięcie przez te osoby znacznego poziomu samodzielności²⁷. Jednak wskaźnik zatrudnienia osób z autyzmem lub zespołem Aspergera w Polsce jest niższy od jednego procenta, podczas, gdy w krajach Europy Zachodniej wynosi nawet kilkanaście procent²⁸.

Większość osób z autyzmem lub zespołem Aspergera wymaga, po zakończeniu edukacji, pomocy w przygotowaniu do pracy i samodzielnego życia. Wsparcie dla tych osób może być udzielane w ramach:

- **systemu rehabilitacji społecznej, zawodowej oraz zatrudniania osób niepełnosprawnych**, finansowanego ze środków samorządów i Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON)²⁹;

temat zaburzenia opisanego przez Aspergera spopularyzowała Lorna Wing używając w 1981 r. terminu zespół Aspergera (por.: <http://synapsis.org.pl/autyzm/historia>).

²² Różnice wynikają z trudności w diagnozowaniu poziomu inteligencji osoby z autyzmem, wynikające z zaburzeń związanych z uwagą, spostrzeganiem i odbiorem nowych sytuacji.

²³ Por. T. Attwood, *Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik*, Gdańsk, Harmonia, 2013 r.

²⁴ E. Pisula, *Autyzm przyczyny, symptomy, terapia*, Gdańsk, Harmonia, 2018 r.

²⁵ Dz. U. z 2019 r. poz. 1148, ze zm.

²⁶ Dz. U. z 2019 r. poz. 1481, ze zm.

²⁷ *Ogólnopolski Spis Autyzmu. Sytuacja młodzieży i dorosłych z autyzmem w Polsce*, Warszawa, listopad 2016, http://www.spisautyzmu.pl/index_files/raport_OSA.pdf.

²⁸ Wyniki badań, realizowanych przez Fundację SYNAPSIS w ramach projektu aktywizacji zawodowej i społecznej osób z zespołem Aspergera „Zatrudnić ASA” <https://publicystyka.ngo.pl/niewidzialni-osoby-z-autyzmem-na-ryнку-pracy-w-polsce>, dostęp 20 grudnia 2019 r.

²⁹ PFRON gromadzi środki na aktywizację zawodową oraz rehabilitację społeczną osób niepełnosprawnych. Środki te pochodzą z wpłat pracodawców. Głównym zadaniem Funduszu jest wspieranie bezpośrednio osób niepełnosprawnych i pracodawców za pośrednictwem 16 wojewódzkich oddziałów PFRON oraz pośrednio poprzez jednostki organizacyjne samorządu terytorialnego oraz organizacje pozarządowe.

– **systemu pomocy społecznej.**

W ramach pierwszego z tych systemów, osoby niepełnosprawne mogą (w zależności od poziomu ich funkcjonowania), zostać uczestnikami warsztatu terapii zajęciowej oferującego rehabilitację społeczną i zawodową lub podjąć pracę na otwartym, lub chronionym rynku pracy (w zakładzie pracy chronionej lub zakładzie aktywności zawodowej).

W WTZ stwarza się osobom niepełnosprawnym niezdolnym do podjęcia pracy możliwość rehabilitacji społecznej i zawodowej, w zdobywaniu lub przywracaniu umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia. Realizacja tego celu, odbywa się przy zastosowaniu technik terapii zajęciowej, zmierzających do rozwijania umiejętności wykonywania czynności życia codziennego oraz zaradności osobistej, psychofizycznych sprawności oraz podstawowych i specjalistycznych umiejętności zawodowych, umożliwiających uczestnictwo w szkoleniu zawodowym albo podjęcie pracy (art. 10a ust. 1 i 2, art. 10b ust. 1 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*). W latach 2016-2018 liczba uczestników warsztatów terapii zajęciowej wzrosła z 26,5 tys. w 2016 r. do 27,5 tys. w 2018 r. W 2018 r. w Polsce funkcjonowało 718 aktywnych WTZ³⁰.

Do udziału w rehabilitacji oferowanej w ZAZ mogą być kwalifikowane osoby zaliczone do znacznego stopnia niepełnosprawności lub do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności, ale tylko te, u których stwierdzono autyzm, upośledzenie umysłowe lub chorobę psychiczną (art. 29 ust. 1 i 1a *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*). W 2016 r. funkcjonowało w Polsce odpowiednio 103 ZAZ, w 2019 r. – 118³¹. We wszystkich tych zakładach zatrudniono w 2019 r. 6927 osób, w tym 5253 pracowników niepełnosprawnych (75,8%).

Dla gorzej funkcjonujących osób z zaburzeniami psychicznymi, w tym z autyzmem, organizuje się ośrodki wsparcia – środowiskowe domy samopomocy, działające w ramach systemu pomocy społecznej. Prowadzenie tych placówek jest zadaniem zleconym powiatu, finansowanym z budżetu państwa. Tworzenie i funkcjonowanie ŚDS normują przepisy *ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej*³² oraz wydane na jej podstawie *rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2010 r. w sprawie środowiskowych domów samopomocy*³³. W 2018 r. (według stanu na koniec roku) funkcjonowało w Polsce 809 ŚDS, w których objęto opieką 33 716 uczestników. W 2016 r. 31 345 osób korzystało ze wsparcia w 779 ŚDS.

Obok wsparcia w ramach WTZ, ZAZ, ŚDS osoby niepełnosprawne, w tym osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera mogły korzystać z innych form pomocy (także rehabilitacji i szkoleń) realizowanych przez samorządy, fundacje i organizacje pozarządowe w ramach projektów, również finansowanych ze środków PFRON. Zadania takie mogą być zlecane tym podmiotom na podstawie art. 36 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*.

Oczekuje się, że system wsparcia będzie spójny i skuteczny zarówno na etapie zdobywania wykształcenia jak i w odniesieniu do osób dorosłych, podejmujących aktywność zawodową i samodzielne życie. Po zakończeniu edukacji osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera powinny płynnie przechodzić do programu rehabilitacji zawodowej i społecznej dla dorosłych, w ramach którego będą opracowane i realizowane indywidualne plany rehabilitacji umożliwiające wejście na rynek pracy lub adekwatną formę opieki. Pozwoli to na uniknięcie regresu i utraty umiejętności, które osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera nabywały przez wiele lat edukacji.

³⁰ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/.../-zaklady-aktywnosci-zawodowej-warsztaty-terapii-zajeciowej-w-2018-roku,6,7.html>, dostęp: 10 grudnia 2019 r.

³¹ <http://niepelnosprawni.gov.pl/p,85,dane-dotyczace-zakladow-aktywnosci-zawodowej>, dostęp: 13 listopada 2019 r.

³² Dz. U. z 2019 r. poz. 1507, ze zm.

³³ Dz. U. Nr 238, poz. 1586, ze zm.

2. OCENA OGÓLNA

Osobom z autyzmem lub zespołem Aspergera nie zapewnia się ciągłości wsparcia

W okresie objętym kontrolą dla większości uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera stworzono warunki do uzyskania wykształcenia i przygotowania zawodowego, z uwzględnieniem specyfiki ich niepełnosprawności. Osoby dorosłe, które zakończyły etap edukacji, nie mają jednak zagwarantowanej kontynuacji wsparcia i pełnego dostępu do skutecznej rehabilitacji zawodowej i społecznej, umożliwiającej przygotowanie ich do pracy i samodzielnego życia. Może to prowadzić do wykluczenia społecznego dorosłych osób z autyzmem lub zespołem Aspergera.

Z danych zawartych w SIO wynika, że w latach szkolnych 2016/2017-2018/2019 liczba uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera zwiększała się corocznie o 20%. Uczniowie ci zostali objęci specjalną opieką w systemie edukacji. W przepisach oświatowych ustalono zasady diagnozowania ich potrzeb oraz specjalistyczne formy wsparcia (np. pomoc dodatkowego nauczyciela, dostosowanie wymagań i warunków zdawania egzaminów zewnętrznych) i odpowiedni poziom finansowania. Stworzone zostały warunki dla urzeczywistnienia edukacji włączającej tych uczniów i ich integracji z pełnosprawnymi rówieśnikami.

System pomocy społecznej, rehabilitacji oraz zatrudniania osób niepełnosprawnych nie dysponuje pełnymi zbiorczymi danymi o liczbie osób z autyzmem lub zespołem Aspergera w Polsce. Brakuje także wiedzy o skali i zróżnicowaniu potrzeb dorosłych osób z tymi niepełnosprawnościami. W systemie tym nie zaplanowano mechanizmów ułatwiających osobom z autyzmem lub Zespołem Aspergera kontynuację rehabilitacji zawodowej i społecznej po opuszczeniu systemu edukacji.

We wszystkich szkołach objętych kontrolą podejmowano działania, które pozwoliły na poprawę funkcjonowania społecznego i uzyskanie dobrych wyników nauczania przez prawie wszystkich objętych badaniem uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera (92%). W szkołach indywidualizowano proces kształcenia zawodowego tych uczniów, biorąc po uwagę ich uwarunkowania zdrowotne. Większość uczniów, którzy przystąpili do egzaminu maturalnego i/lub potwierdzającego kwalifikacje zawodowe (61%), uzyskało pozytywny wynik tych egzaminów.

W znaczącej większości szkół (siedmiu z dziesięciu objętych kontrolą) nie wykorzystano jednak wszystkich możliwości udzielenia wsparcia uczniom z autyzmem lub zespołem Aspergera, gdyż nie realizowano wszystkich form zalecanych w orzeczeniach o potrzebie kształcenia specjalnego. Wynikało to z ograniczonych możliwości kadrowych i organizacyjnych tych placówek oraz rygorów finansowych narzucanych przez organy prowadzące.

Rehabilitacja zawodowa i społeczna, prowadzona w ramach warsztatów terapii zajęciowej i w zakładach aktywności zawodowej, była tylko formalnie dostępna dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. Świadczy o tym fakt, że tylko w ok. 19% ZAZ i 22% WTZ obejmowano wsparciem osoby z autyzmem (w większości były to specjalistyczne placówki przeznaczone dla takich osób) i że osoby z tą niepełnosprawnością stanowiły nieliczną grupę objętych pomocą – zaledwie 2% wszystkich pracowników/ uczestników.

W większości WTZ i ZAZ (w sześciu z dziesięciu objętych kontrolą) nieprawidłowo opracowywano lub ewaluowano indywidualne programy rehabilitacji dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. Placówki te borykały się z niedostatkiem kadry opiekuńczo-specjalistycznej przygotowanej do pracy z osobami o takich schorzeniach. Wszystkie te nieprawidłowości decydowały o nieskuteczności rehabilitacji zawodowej i społecznej w odniesieniu do większości osób objętych badaniem (80%). Wynikało to z tego, że nie zapewniono zindywidualizowanego podejścia do osób z autyzmem, odpowiadającego specyfice tego zaburzenia, objawiającego się np. skłonnością do zachowań agresywnych, zaburzeniami uwagi,

trudnościami w odczytywaniu emocji i zachowań innych ludzi. Takie podejście wymaga zwiększenia środków finansowych przeznaczonych na proces rehabilitacyjno-terapeutyczny tych osób.

W środowiskowych domach samopomocy organizowano opiekę nad osobami z autyzmem lub zespołem Aspergera, którym należało zapewnić pomoc w codziennym funkcjonowaniu. W okresie objętym kontrolą wprowadzono korzystne zmiany w prawie pozwalające na poprawę sytuacji takich osób. W objętych kontrolą ŚDS prawidłowo planowano wsparcie osób z autyzmem. Na obniżenie efektów ich pracy miały wpływ trudności w zatrudnieniu odpowiednio przygotowanej kadry.

3. SYNTEZA

Uwzględnianie potrzeb uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera w systemie edukacji

System edukacji w Polsce uwzględnia potrzeby uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera oraz kieruje do tej grupy adekwatne instrumenty wsparcia. Coraz wcześniej identyfikuje się autyzm u dzieci³⁴, co pozwala na organizację już w przedszkolu kształcenia specjalnego, dostosowanego do specyfiki tej dysfunkcji. Przepisy oświatowe wskazują wiele obligatoryjnych dostosowań dla uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera i zapewniają wysokie środki na finansowanie takiego wsparcia, np. na zatrudnienie nauczyciela wspomagającego, zajęcia rewalidacyjne rozwijające umiejętności społeczne, pomoc materialną na zakup podręczników, dostosowanie wymagań i warunków zdawania egzaminów zewnętrznych itp. Zastosowanie tych form wsparcia umożliwia uczniom z autyzmem lub zespołem Aspergera włączanie do grupy pełnosprawnych rówieśników, zamiast kształcenia w szkołach specjalnych i na zajęciach indywidualnych w domu, co było najczęstszą formą wsparcia przed rokiem 2015. Zmiany te pozwalają na poprawę funkcjonowania społecznego uczniów oraz zwiększają ich szanse na integrację społeczną, uzyskanie wykształcenia i przygotowania zawodowego.

W placówkach objętych kontrolą nie stwierdzono sytuacji, by uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera mieli trudności w podjęciu nauki. We wszystkich szkołach proces rekrutacji był przeprowadzony prawidłowo.

[szerzej pkt 5.1.1, str. 21]

Niedostateczne wsparcie w większości skontrolowanych szkół ponadgimnazjalnych

W latach szkolnych 2016/2017-2018/2019, we wszystkich szkołach ponadgimnazjalnych objętych kontrolą (były to szkoły ogólnodostępne, szkoły z oddziałami integracyjnymi lub specjalne), uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera byli objęci wsparciem i korzystali z dostosowań. Jednak w siedmiu szkół na dziesięć skontrolowanych, w przypadku niektórych uczniów nie zrealizowano zaleceń z orzeczeń o potrzebie kształcenia specjalnego³⁵. Nieprawidłowości dotyczyły niezaplanowania i nierealizowania pomocy psychologiczno-pedagogicznej, zajęć rewalidacyjnych, doradztwa edukacyjno-zawodowego, a także wsparcia dodatkowej osoby. Wynikało to z problemów natury organizacyjnej, w tym trudności z zatrudnieniem odpowiednich specjalistów, nieznajomości przepisów oświatowych lub decyzji organu prowadzącego, które prowadziły do zmniejszenia liczby godzin zajęć.

[szerzej pkt 5.1.2, str. 26]

Dobre efekty kształcenia uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera

Szkoły starały się przygotować uczniów do świadomego wyboru ścieżki kształcenia zawodowego, biorąc pod uwagę ich uwarunkowania zdrowotne, zainteresowania, oczekiwania rodziców oraz opinie specjalistów. Wyniki kontroli oraz dane uzyskane z Centralnej Komisji Egzaminacyjnej (CKE)³⁶ wskazują, że uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera najczęściej wybierali kształcenie w zawodach dostosowanych do tej dysfunkcji, np.: technik informatyk, technik teleinformatyk, kucharz, technik żywienia i usług gastronomicznych. Prawie wszyscy uczniowie objęci badaniem (92%) uzyskiwali pozytywne wyniki nauczania (także dobre i bardzo dobre oceny z przedmiotów zawodowych) i promocję do następnej klasy. Większość uprawnionych absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera (80% objętych badaniem) przystąpiło do egzaminów zawodowych, a ponad 60% z nich uzyskiwało świadectwo kwalifikacji zawodowych.

W latach szkolnych 2016/2017-2018/2019 większość objętych badaniem uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, którzy ukończyli szkołę

³⁴ Por. wyniki kontroli NIK *Wczesne wspomaganie rozwoju dziecka z dysfunkcjami* (str. 25), <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/18/071/>

³⁵ Na nieprawidłowości w realizacji kształcenia specjalnego zwrócono także uwagę w kontroli NIK P/17/073 dotyczącej kształcenia uczniów z niepełnosprawnościami w szkołach ogólnodostępnych, <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/17/073/>.

³⁶ Pismo WAG.0910.12.2019.MS/AW/WK.

przystąpiło do egzaminu maturalnego (61%). Połowa z nich zdała egzamin w całości, pozostali przystąpili ponownie do niezdanych egzaminów w sesji poprawkowej.

[szerzej pkt 5.1.3, str. 34]

**Dane CKE dotyczące
absolwentów
z autyzmem lub
zespołem Aspergera**

Ogólnopolskie wyniki matur z lat szkolnych 2016/2017-2018/2019 (dane CKE), wskazują, że do egzaminów pisemnych z obowiązkowych przedmiotów przystąpiło w danych latach szkolnych odpowiednio: 328, 413, 584 absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera, tj. prawie połowa takich uczniów kończących w owych latach licea ogólnokształcące i technika. Analiza średnich i odchyleń standardowych wyników egzaminów tych uczniów pozwala stwierdzić, że większość z nich zdała egzamin lub jego część. Było to także możliwe dzięki specjalnym dostosowaniom formy i/lub warunków przeprowadzenia tych egzaminów do potrzeb i możliwości absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera. Dla osób tych opracowywano, w konsultacji ze specjalistami, odrębne arkusze, w których wprowadzono np. odpowiednią edycję teksów i zdań, wyeliminowano wyrażenia wieloznaczne, zastąpiono w arkuszu z języka polskiego temat wymagający interpretacji tekstu poetyckiego tematem zawierającym rozprawkę, nie stosowano w poleceniach sformułowań odnoszących się do emocji itp.

[szerzej pkt 5.1.3, str. 34]

**Studenci i doktoranci
z autyzmem
lub zespołem Aspergera**

Nie ma pewnych danych, dotyczących liczby osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, studiujących lub pracujących naukowo na uczelniach wyższych. Główny Urząd Statystyczny (GUS) gromadzi informacje dotyczące studentów niepełnosprawnych, ale tylko z wyszczególnieniem niepełnosprawności związanej z niedosłuchem, słabym widzeniem i dysfunkcją ruchu³⁷. Pozostali niepełnosprawni (55% ogółu niepełnosprawnych studentów) zaliczani są do grupy *inny rodzaj niepełnosprawności*. Z informacji uzyskanych przez NIK z wyższych uczelni, wynika, że osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera podejmują studia wyższe i ich problemy są tam zauważane. W grupie tej zdarzają się sytuacje rezygnacji ze studiów spowodowane trudnościami w funkcjonowaniu społecznym tych osób, wymagających indywidualnej pomocy (np. asystenta). Uczelnie podejmują różnorodne działania, by zapewnić osobom niepełnosprawnym warunki do pełnego udziału w procesie kształcenia i prowadzenia pracy naukowej³⁸. Działania te finansowane są ze środków publicznych w ramach dotacji podmiotowej dla uczelni. Algorytm naliczania tej dotacji preferuje osoby słabowidzące i słabosłyszące, którym należy zapewnić pomoc innych osób (np. tłumacza języka migowego) oraz osoby z niepełnosprawnością ruchową (wymagające likwidacji barier architektonicznych). Algorytm naliczania dotacji w przypadku osób z *innym rodzajem niepełnosprawności* wykorzystuje najniższą wagę³⁹.

[szerzej pkt 5.1.4, str. 39]

**Identyfikacja osób
z autyzmem lub
zespołem Aspergera
w EKSMOoN i systemie
ochrony zdrowia**

Z danych gromadzonych w EKSMOoN wynika, że dużą grupę osób niepełnosprawnych stanowiły osoby, u których jedną z przyczyn orzeczonej niepełnosprawności lub stopnia niepełnosprawności były *całościowe zaburzenia rozwojowe* (12-C). Grupa ta była szczególnie liczna w przypadku osób do 16. roku życia. Dane dotyczące dorosłych osób mogą być zaniżone, ponieważ niepełnosprawność oznaczona symbolem 12-C orzekana jest dopiero od roku 2010. Z informacji uzyskanych z Narodowego Funduszu Zdrowia (NFZ) wynika, że osoby cierpiące na *całościowe zaburzenia rozwojowe*, to głównie osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera.

³⁷ Zgodnie z przepisami dotyczącymi statystyki publicznej (formularze S-10 i S-12).

³⁸ Potwierdzają to wyniki innej kontroli NIK – *Realizacja przez uczelnie akademickie i zawodowe obowiązku stworzenia niepełnosprawnym studentom i doktorantom warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia i w badaniach naukowych* (www.nik.gov.pl/kontrola/P/18/087).

³⁹ O wartości 1,4 w porównaniu z wagami 2,9 i 3,6 dla wymienionych wyżej niepełnosprawności.

Ujednolicenie systemu orzekania o niepełnosprawności	[szerzej pkt 5.2.1, str. 43] W Polsce nie funkcjonuje spójny mechanizm pozwalający na uzyskanie pełnych danych o osobach z autyzmem lub zespołem Aspergera. W latach 2016-2019 Pełnomocnik Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych (dalej: Pełnomocnik) uczestniczył w pracach międzyresortowego zespołu, powołanego dla poprawy systemu orzekania i gromadzenia informacji o osobach niepełnosprawnych. Pracował także nad wyeliminowaniem problemów występujących przy orzekaniu autyzmu czy zespołu Aspergera.
Niestosowanie dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera specjalnych instrumentów wsparcia	[szerzej pkt 5.2.2, str. 46] Pełnomocnik dokonywał ilościowej i jakościowej analizy procesu rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych na podstawie danych o wykorzystaniu środków finansowych na wsparcie osób niepełnosprawnych i o uzyskiwanych efektach. Analizy te nie odnosiły się do konkretnych przyczyn niepełnosprawności, w tym autyzmu i zespołu Aspergera. W latach 2016-2019, osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera nie otrzymywały specjalnych instrumentów aktywizacji zawodowej i społecznej, które miały być uzupełnieniem systemowych rozwiązań, przewidzianych w <i>ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej</i>.
Ograniczony udział osób z autyzmem lub zespołem Aspergera w zajęciach w WZT czy pracy w ZAZ	[szerzej pkt 5.2.2, str. 46] Uczestnictwo osób z niepełnosprawnościami w zajęciach w WTZ lub praca w ZAZ stanowi etap przejściowy, który ma przygotowywać te osoby do zatrudnienia na chronionym lub otwartym rynku pracy i umożliwić im osiągnięcie pełnej rehabilitacji zawodowej i społecznej. W 2018 r. z takich form wsparcia – organizowanych w 718 WTZ i 118 ZAZ – uczestniczyło ok. 34,5 tys. osób (27,5 tys. w WTZ i 7 tys. w ZAZ). Tylko w 22% warsztatów i 19% zakładów aktywności zawodowej w województwach, w których realizowano kontrolę obejmowano wsparciem osoby z symbolem niepełnosprawności 12-C oraz osoby z rozpoznaniem autyzmu lub zespołu Aspergera, wynikającym z innych zaświadczeń (np. lekarskich) i diagnoz (np. psychologicznych)⁴⁰. Mimo tego, że można uzyskać dodatkowe finansowanie przy zatrudnianiu w ZAZ osób niepełnosprawnych z autyzmem, stanowiły one zaledwie 2% ogółu tam zatrudnionych. Podobny był udział osób z autyzmem lub zespołem Aspergera w WTZ. Wynikało to z ograniczonej dostępności ZAZ i WTZ oraz specyfiki dysfunkcji w przypadku autyzmu czy zespołu Aspergera, wymagających często pomocy dodatkowych osób (np. asystentów).
Wymóg odbycia „okresu próbnego” w WTZ i ZAZ	[szerzej pkt 5.3.1, str. 57] W ponad połowie ZAZ i WTZ objętych kontrolą (w pięciu z dziewięciu placówek) praktykowano przyjmowanie uczestników lub zatrudnianie pracowników na tzw. „okres próbny”. Tylko w jednej placówce kandydat miał pełne prawa uczestnika, w pozostałych nie ewidencjonowano „próbnych” pobyków i nie dokumentowano płynących z nich wniosków i zaleceń. W każdym z sześciu WTZ, objętych kontrolą, stosowano odmienną procedurę kwalifikowania uczestników, co wynikało z różnej interpretacji obowiązujących, niejasnych przepisów. W połowie placówek nie prowadzono prawidłowo „list oczekujących”. Wolne miejsca w WTZ i ZAZ (szczególnie specjalistycznych, obejmujących wsparciem głównie osoby z autyzmem) pojawiały bardzo rzadko, gdyż okres pobytu uczestników był długi i najczęściej wynosił pięć i więcej lat.

[szerzej pkt 5.3.2, str. 59]

⁴⁰ Osoby te miały orzeczenie o stopniu niepełnosprawności z innym symbolem niepełnosprawności (dotyczyło to np. osób niepełnosprawnych, które uzyskały orzeczenie przed 2010 r.).

**Brak kadry w WTZ i ZAZ
oraz nieprawidłowa
ocena efektów wsparcia**

W większości WTZ i ZAZ (siedmiu z dziewięciu objętych kontrolą) zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne. Natomiast w większości z nich (sześciu) występowały kłopoty z zapewnieniem odpowiednio przygotowanej kadry opiekuńczo-specjalistycznej. Nie zatrudniano psychologów, a inni specjaliści byli zatrudniani na części etatów lub na podstawie umów zlecenia. Wynikało to z braku odpowiednich osób na rynku pracy, niskich płac oraz częstych rezygnacji z pracy z powodu wypalenia zawodowego. W większości placówek (sześciu z dziewięciu) prawidłowo powołano rady programowe i zespoły programowe, które opracowały odpowiednio: indywidualne programy rehabilitacji lub indywidualne programy rehabilitacji zawodowej i społecznej. Programy te najczęściej nie były dobrym narzędziem do planowania wsparcia, ponieważ opracowano je szablonowo z założeniem nierealnych lub nieosiągalnych celów. Dodatkowo w ponad połowie placówek (pięciu) nieprawidłowo przeprowadzano ewaluację tych programów i nie dokonywano wymaganej modyfikacji udzielanego wsparcia. Wobec braku ZAZ na terenie powiatów, wybranych do kontroli, nawet nieliczni uczestnicy WTZ, którzy uzyskiwali pozytywne wyniki rehabilitacji zawodowej nie mogli jej kontynuować – pracując.

[szerzej pkt 5.3.2, str. 59]

**Niska skuteczność
rehabilitacji społecznej,
i zawodowej osób
z autyzmem lub
zespołem Aspergera**

Prawie wszystkie osoby z autyzmem, uczestniczące w terapii zajęciowej w WTZ (80% osób objętych badaniem) nie osiągnęły założonych celów rehabilitacji zawodowej i społecznej. Nie znaleziono także uzasadnienia dla podjęcia przez te osoby dalszej nauki, szkolenia zawodowego, realizacji praktyk czy podjęcia pracy zawodowej. Natomiast osoby z autyzmem zatrudnione w ZAZ częściowo osiągnęły zakładane efekty.

Kierownicy i specjaliści zatrudnieni w tych placówkach podkreślali, że możliwość zindywidualizowanego podejścia do osób z autyzmem wpłynie na lepsze rezultaty ich rehabilitacji społecznej i zawodowej. Rehabilitacja takich osób będzie skuteczniejsza, gdy zwiększone zostaną środki finansowe przeznaczone na działalność WTZ i ZAZ, gdy zwiększy się liczba tych placówek, w tym specjalistycznych – otwartych na potrzeby osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. Żadna z placówek objętych kontrolą nie otrzymała od samorządu dodatkowych środków na wsparcie osób z autyzmem⁴¹, a jedna z nich nie otrzymała nawet minimalnych, należnych środków, co wpłynęło na rezygnację w tym WTZ z części wsparcia udzielanego podopiecznym z autyzmem.

[szerzej pkt 5.3.3, str. 65]

Rynek pracy

Osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera rzadko występują w rejestrach osób poszukujących pracy. W 2018 r. tylko 78 takich osób było zarejestrowanych w powiatowych urzędach pracy, jako bezrobotni lub poszukujący pracy, co mogło wynikać także z niechęci urzędów pracy do wprowadzania tak szczegółowych danych o osobach bezrobotnych. Z uzyskanych przez NIK informacji wynikało, że powiatowe urzędy pracy nie mają możliwości objęcia tych osób wsparciem dostosowanym do ich dysfunkcji.

Osoby z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi* były ewidencjonowane w Systemie Obsługi Dofinansowań i Refundacji⁴² (dalej: SODiR) w grupie pracowników niepełnosprawnych ze *schorzeniami specjalnymi*⁴³, objętych

⁴¹ Z badania, dotyczącego lat 2010-2012, w którym uczestniczyło 651 jednostek samorządu terytorialnego wynikało, że tylko 2% z nich przeznaczało środki własne na system wsparcia dorosłych osób z autyzmem i/lub rodzin, w tym tylko jedna przekazywała zwiększoną dotację na WTZ (*Raport 2013. Autyzm – sytuacja dorosłych*, Fundacja Synapsis i Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa, 2014, str. 24).

⁴² Dotyczące dofinansowania do wynagrodzenia pracowników niepełnosprawnych wypłacanych w ramach PFRON.

⁴³ Do grupy tej zaliczono oprócz osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi* (12-C), osoby niewidome oraz te, w stosunku do których orzeczono chorobę psychiczną, upośledzenie umysłowe

podwyższonym dofinansowaniem. Grupa ta stanowiła 27% ogółu pracujących niepełnosprawnych.

[szerzej pkt 5.2.3, str. 52]

Wsparcie osób z całościowymi zaburzeniami rozwojowymi, autyzmem, zespołem Aspergera

Do ŚDS objętych kontrolą przyjmowano osoby z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem lub zespołem Aspergera. We wszystkich ŚDS prawidłowo sporządzano indywidualne plany postępowania wspierająco-aktywizującego i dokonywano ich oceny. Rodzaj i zakres usług świadczonych osobom z autyzmem odpowiadały ich potrzebom i możliwościom psychofizycznym. Rozwijano głównie umiejętności społeczne. Takie ukierunkowanie podyktowane było stanem psychofizycznym i ograniczeniami osób niepełnosprawnych. W opinii kierowników i specjalistów zatrudnionych w objętych kontrolą ŚDS, efektywności rehabilitacji zawodowej nie można uznać za satysfakcjonującą, a działalność domów skupia się przede wszystkim na podtrzymaniu i rozwijaniu umiejętności do samodzielnego funkcjonowania.

[szerzej pkt 5.4.2, str. 72]

Opieka ŚDS dla osób z autyzmem

Dostępność opieki w środowiskowych domach pomocy dla osób z autyzmem poprawiło zwiększenie o 30% dotacji dla tych ośrodków. W 2018 r., w 809 ŚDS objęto opieką 33,7 tys. osób. W większości województw, w latach 2016-2019 (I półrocze) wzrosła liczba osób z autyzmem i niepełnosprawnościami sprzężonymi, które objęto opieką w tych domach. W 2019 r. (I półrocze), w sześciu badanych województwach, w porównaniu z końcem 2017 r., w ŚDS opieką objęto o 40% więcej osób z autyzmem.

[szerzej pkt 5.4.1, str. 69]

Warunki techniczne i kadrowe w ŚDS

Większość skontrolowanych ŚDS była właściwie zorganizowana. Opracowano stosowne dokumenty określające ich funkcjonowanie. Za wyjątkiem nieusunięcia barier architektonicznych w jednym z domów, domy te zapewniały wymagany przepisami standard usług. Problemem w trzech ŚDS był brak odpowiedniej liczby specjalistów sprawujących opiekę nad osobami niepełnosprawnymi.

[szerzej pkt 5.4.3 str. 75]

Realizacja zgłaszanych potrzeb dorosłych osób z autyzmem lub zespołem Aspergera

Osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera oraz ich rodziny oczekują wsparcia dostosowanego do tej dysfunkcji. W latach 2016-2019 (I półrocze) środowisko tych osób przekazywało Pełnomocnikowi swoje oczekiwania i postulaty (w ramach prac organów konsultacyjno-doradczych, konsultacji społecznych oraz poprzez Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka). Dotyczyło to potrzeby zindywidualizowanego podejścia i zapewnienia osobom z autyzmem lub zespołem Aspergera ciągłości procesu rehabilitacji po zakończeniu procesu edukacji, tworzenia małych, specjalistycznych placówek dla osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi* oraz zwiększenia finansowania pobytu tych osób w warsztatach terapii zajęciowej. Realizacja części tych potrzeb była możliwa dzięki projektom zlecanym organizacjom pozarządowym, na podstawie art. 36 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej* (finansowanym z PFRON). Miały one poprawić dostępność do rehabilitacji oraz zwiększyć samodzielność osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, a także wzmocnić ich aktywność w różnych dziedzinach życia. W okresie objętym kontrolą oddziały PFRON, funkcjonujące w sześciu województwach⁴⁴, ogłaszały konkursy i zlecały zadania wspierające osoby z autyzmem i zespołem Aspergera. Na realizację tych zadań przeznaczono ok. 73 mln zł. Były to najczęściej projekty o rocznym lub dwuletnim okresie realizacji/finansowania, które nie doprowadziły do wypracowania

lub epilepsję. PFRON nie ma możliwości wyodrębnienia liczby osób niepełnosprawnych z poszczególnymi symbolami niepełnosprawności w ramach tej grupy.

⁴⁴ Oddziały: łódzki, mazowiecki, podkarpacki, podlaski, świętokrzyski i wielkopolski.

systemowych rozwiązań wspierających osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera.

[szerzej pkt 5.2.3, str. 52]

**Zmiany legislacyjne
dotyczące wsparcia
osób z autyzmem
lub zespołem Aspergera
w latach 2016-2019**

Podejmowane w latach 2016-2019 prace nad opracowaniem nowych przepisów i długofalowych programów przyniosły wymierne efekty. W 2019 r. wdrożono *Program Centra Opiekuńczo-Mieszkalne*, skierowany pierwotnie tylko do osób z autyzmem, a obecnie obejmującego szerszą grupę osób niepełnosprawnych (na który przeznaczono w 2019 r. ponad 10 mln zł); utworzono nowy typ ŚDS dla osób ze spektrum autyzmu lub niepełnosprawnościami sprzężonymi (w 2019 r. utworzono cztery takie domy); zainicjowano program *Opieka wytchnieniowa edycja 2019*; zwiększono ze środków PFRON kwoty dofinansowania kosztów rocznego pobytu jednego uczestnika warsztatu terapii zajęciowej. Wprowadzono także nowe źródło finansowania potrzeb osób niepełnosprawnych ze środków *Solidarnościowego Funduszu Wsparcia Osób Niepełnosprawnych* (SFWON).

[szerzej pkt 5.2.3, str. 52]

4. WNIOSKI

Minister Rodziny,
Pracy i Polityki
Społecznej

System wsparcia osób niepełnosprawnych, działający w oparciu o *ustawę o rehabilitacji zawodowej i społecznej* został skonstruowany tak, aby wszystkie instrumenty tego systemu dostępne były również dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, a dobór rodzaju i zakresu niezbędnej pomocy dla każdej z tych osób zależał od indywidualnego rozpoznania, dokonanego w placówkach udzielających wsparcia (np. WTZ, ZAZ, ŚDS). Wyniki kontroli wskazują jednak, że rozwiązania te są niewystarczające, by prowadzić skuteczne formy rehabilitacji zawodowej i społecznej, adekwatnie do deficytów i potrzeb osób z autyzmem czy zespołem Aspergera.

Mając na uwadze te uwarunkowania, NIK wskazuje na konieczność:

1. Przygotowania propozycji zmian w *ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, a także w przepisach wykonawczych wydanych na jej podstawie⁴⁵, które pozwolą na przeznaczenie dodatkowych środków na funkcjonowanie warsztatów terapii zajęciowej i zakładów aktywności zawodowej dla osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*. Środki te powinny być przeznaczone na finansowanie zatrudnienia dodatkowej kadry wspierającej proces rehabilitacji zawodowej i społecznej takich osób.
2. Przygotowania propozycji rozwiązań prawnych dotyczących utworzenia, na szczeblu powiatów, ośrodków odpowiedzialnych za poradnictwo informacyjno-prawne dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera oraz ich rodzin. Ośrodki te powinny koordynować ścieżki optymalnej rehabilitacji osób niepełnosprawnych, poczynając od pierwszej diagnozy i zorganizowania wczesnego wspomaganie rozwoju dzieci do lat trzech, kształcenia specjalnego i wyboru zawodu przez uczniów oraz zarekomendowania odpowiednich form i miejsc rehabilitacji zawodowej i społecznej dla osób opuszczających system edukacji⁴⁶.
3. Stworzenia mechanizmu gromadzenia informacji na temat liczby osób z autyzmem lub zespołem Aspergera oraz charakteru ich potrzeb. Może to wymagać wypracowania optymalnego modelu systemu, który pozwoli uzyskać więcej informacji o osobach z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, z uwzględnieniem danych gromadzonych w innych systemach orzecznictwa, np. w systemie Zakładu Ubezpieczeń Społecznych⁴⁷, a także wiedzy jednostek samorządowych wszystkich szczebli, wynikającej z rozeznania sytuacji lokalnej osób z autyzmem.
4. Wprowadzenia zachęt do utworzenia i funkcjonowania na terenie każdego powiatu trzech typów placówek wsparcia, tj. WTZ, ZAZ i ŚDS, co pozwoli na poprawienie efektywności rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz uzyskanie większej „drożności” systemu wsparcia, przede wszystkim dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera.
5. Propagowania dobrych praktyk, np. sposobów aktywizacji zawodowej i społecznej osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, podejmowanych przez fundacje i organizacje pozarządowe oraz odpowiedzialnych społecznie pracodawców.

⁴⁵ Np. rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 maja 2003 r. w sprawie algorytmu przekazywania środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych samorządom wojewódzkim i powiatowym (Dz. U. z 2019 poz. 1605, ze zm.).

⁴⁶ Np. na wzór ośrodków koordynacyjno-rehabilitacyjno-opiekuńczych, które zostały utworzone w ramach programu kompleksowego wsparcia dla kobiet w ciąży i rodzin, przewidzianego *ustawą z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”* (Dz. U. z 2019 r. poz. 473, ze zm.) lub poprzez rozszerzenie zadań tych ośrodków.

⁴⁷ W tym o osobach z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, które uzyskały od 2019 r. świadczenia uzupełniające (500+) na podstawie orzeczenia o całkowitej niezdolności do pracy i niezdolności do samodzielnej egzystencji.

**Minister Nauki
i Szkolnictwa
Wyższego**

Ustalenia sposobu podziału środków finansowych dla uczelni, przeznaczonych na świadczenia dla studentów i stworzenie studentom niepełnosprawnym optymalnych warunków przyjmowania ich na studia i prowadzenia pracy naukowej⁴⁸, z uwzględnieniem grupy studentów i doktorantów z autyzmem i zespołem Aspergera. Wprowadzenie wyższego niż 1,4 wskaźnika naliczania dotacji dla tych studentów, pozwoli to np. na włączenie do pomocy dodatkowej osoby – asystenta.

**Prezes Głównego
Urzędu
Statystycznego**

Uwzględnienia w przygotowywanym na kolejne lata projekcie badań statystycznych możliwości uzyskiwania danych na temat osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, które studiują lub pracują naukowo, co będzie wymagało wydzielenia informacji dotyczącej tych osób w formularzach statystycznych dla studiów wyższych⁴⁹, a także wprowadzenia zmian w działach 5 i 6 sprawozdania S-10: *Studenci niepełnosprawni według kierunków studiów i Absolwenci niepełnosprawni według kierunków studiów*.

**Jednostki
prowadzące WTZ,
ZAZ, ŚDS**

1. Tworzenia warunków, do zwiększenia liczby specjalistów prowadzących rehabilitację zawodową i społeczną osób z autyzmem lub zespołem Aspergera.
2. Zagwarantowania środków na sukcesywne eliminowanie barier architektonicznych w obiektach WTZ, ZAZ i ŚDS oraz dostosowanie infrastrukturalne tych placówek do rehabilitacji osób z autyzmem lub zespołem Aspergera.
3. Ustalania indywidualnych programów rehabilitacji osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, także zakresu niezbędnej pomocy, wynikającej z rzeczywistej oceny funkcjonowania tych osób.

**Dyrektorzy szkół,
prowadzących
kształcenie specjalne**

1. Ustalania kierunków i harmonogramu wsparcia dla uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, objętych kształceniem specjalnym, zgodnych z zaleceniami i diagnozą poziomu ich funkcjonowania, zawartą w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego.
2. Zapewnienia systematycznego i pełnego wsparcia specjalistów z kwalifikacjami odpowiednimi do zajmowanego stanowiska oraz rodzaju prowadzonych zajęć.

⁴⁸ Określony w rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 września 2018 r. w sprawie sposobu podziału dla uczelni środków finansowych na świadczenia dla studentów oraz na zadania związane z zapewnieniem osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie przyjmowania na studia, do szkół doktorskich, kształceniu na studiach i w szkołach doktorskich lub prowadzeniu działalności naukowej (Dz. U. poz. 1850).

⁴⁹ Prowadzonych na podstawie ustawy z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej (Dz. U. z 2019 r. poz. 649, ze zm.) oraz corocznych rozporządzeń Rady Ministrów w sprawie programu badań statystycznych statystyki publicznej.

5. WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

5.1. SYSTEM EDUKACJI, NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

5.1.1. UCZNIOWIE Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA W SYSTEMIE EDUKACJI

Edukacja włączająca uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera

Szersze otwarcie szkół ogólnodostępnych na przyjęcie uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera (tzw. edukacja włączająca⁵⁰), zostało zainicjowane, obowiązującym od 1 stycznia 2016 r., przepisem, zgodnie z którym dyrektor szkoły może zatrudnić nauczycieli mających kwalifikacje z pedagogiki specjalnej, w celu współorganizowania kształcenia tych uczniów z uwzględnieniem realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego (§ 7 ust. 2 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*). Intencją wprowadzanych zmian było zapewnienie każdemu uczniowi z orzeczeniem wydanym z powodu autyzmu lub zespołu Aspergera czy niepełnosprawności sprzężonych, wsparcia dodatkowej osoby oraz uwzględnienia indywidualnych potrzeb rozwojowych, edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych danego ucznia⁵¹. Uczniowie ci mogą także być objęci opieką dodatkowych osób w ramach zajęć pozalekcyjnych i świetlicowych. Dodatkowo, mając na uwadze potrzebę podniesienia efektywności zajęć rewalidacyjnych ustalono, że w ramach tych zajęć powinny być uwzględnione ćwiczenia rozwijające umiejętności społeczne, w tym umiejętności komunikacyjne (§ 6 ust. 2 pkt 3 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*).

Finansowanie kształcenia specjalnego uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera

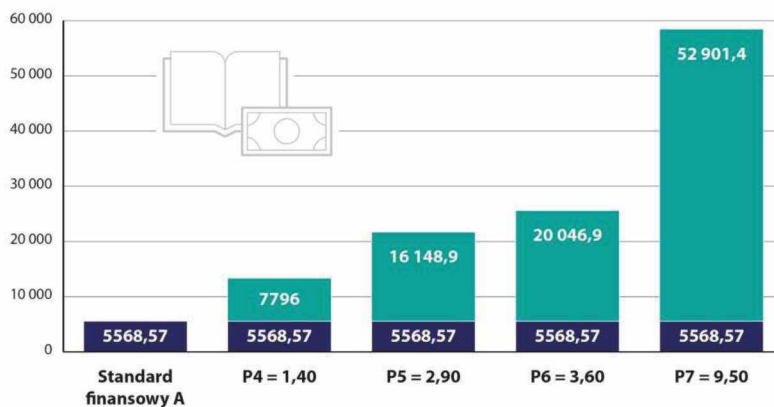
Specjalna organizacja nauki i metod pracy, wymaga odpowiednio wyższych nakładów finansowych (wyposażenie w odpowiedni sprzęt specjalistyczny dla uczniów niepełnosprawnych, organizacja zajęć rewalidacyjnych i innych terapeutycznych oraz zatrudnienie odpowiednio wykwalifikowanej kadry).

W związku z tym, w algorytmie podziału części oświatowej subwencji ogólnej na dany rok, planowano zwiększone wagi wskaźnika naliczania środków dla uczniów z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego. Podstawą do zaplanowania i podziału środków finansowych na kształcenie specjalne były dane na temat orzeczeń o potrzebie kształcenia specjalnego, gromadzone w SIO. Kształcenie specjalne uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera uzyskało najwyższą wagę (P7=9,50 określonego corocznie *standardu finansowego*). Rysunek 3 przedstawia wartości dodatkowej części oświatowej subwencji ogólnej przyznawanej dla uczniów z niepełnosprawnościami.

⁵⁰ Idea edukacji włączającej coraz częściej rozumiana jest znacznie szerzej niż tylko kształcenie uczniów z niepełnosprawnościami w szkołach ogólnodostępnych. Termin ten odnosi się do podejścia, w ramach którego wszystkie potrzeby uczniów, wynikające poza niepełnosprawnością między innymi z przynależności do mniejszości narodowościowych lub etnicznych, ubóstwa, ale też szczególnych uzdolnień są brane pod uwagę i zaspokajane w ramach tzw. szkoły masowej. (Wiszejko-Wierzbicka, D. *Specjalne potrzeby ucznia czy szkoły? Przewodnik po edukacji włączającej pomocą w rozwijaniu kształcenia i uczestnictwa w życiu szkoły. Niepełnosprawność-zagadnienia, problemy, rozwiązania*, str. 3, 71–86. 2012 r.)

⁵¹<https://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/organizowanie-ksztalcenia-dzieci-i-uczniow-posiadajacych-orzeczenie-o-potrzebie-ksztalcenia-specjalnego-wazne-informacje.htm>

Rysunek 3. Średnia roczna kwota części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego na ucznia w 2019 r. (w zł).

Wyjaśnienia dla wag:

P4 = 1,40 dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim

P5 = 2,90 dla uczniów niewidomych, słabowidzących, z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją

P6 = 3,60 dla uczniów niesłyszących, słabosłyszących, z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym

P7 = 9,50 dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi oraz z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera

Źródło: Opracowanie własne NIK na podstawie kwot części oświatowej subwencji ogólnej na 2019 r.

W latach 2016-2018 subwencja na kształcenie uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera stanowiła od 37% do 41% całej kwoty przeznaczonej na organizację kształcenia specjalnego uczniów niepełnosprawnych (tabela 1).

Tabela 1. Kwota części oświatowej subwencji ogólnej (w tys. zł) na kształcenie specjalne, w tym naliczona dla uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera (waga P7).

2016 r.		2017 r.		2018 r.	
Ogółem	Dla wagi P7	Ogółem	Dla wagi P7	Ogółem	Dla wagi P7
6 088 389	2 270 921	6 518 473	2 516 919	7 138 324	2 891 745

Źródło: dane MEN.

Dofinansowanie zakupu podręczników

Wprowadzono także rozwiązania prawne umożliwiające dofinansowanie z budżetu państwa zakupu podręczników, materiałów edukacyjnych, materiałów ćwiczeniowych i książek pomocniczych dostosowanych do potrzeb psychofizycznych uczniów niepełnosprawnych, w tym uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera. Obejmują one zwiększoną dotację celową na wyposażenie szkół oraz możliwość zlecenia, opracowania i wydania dostosowanych materiałów edukacyjnych. W ramach *Rządowego programu pomocy uczniom Wyprawka szkolna* przewidziano także dofinansowanie do indywidualnych zakupów podręczników przez uczniów. W 2018 r. z tego dofinansowania, w kwocie 985 830 zł⁵², skorzystało 2807 uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera (głównie uczniowie szkół ponadgimnazjalnych).

Liczba i struktura uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera

W roku szkolnym 2016/2017 w placówkach oświatowych realizowano edukację przedszkolną, podstawową, gimnazjalną i ponadgimnazjalną dla 38 058 uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, w tym u 27% z nich występował autyzm sprzężony z innymi niepełnosprawnościami (np. niepełnosprawnością intelektualną lub ruchową). W następnych latach szkolnych kształceniem objęto: 46 179 uczniów – w roku 2017/2018, 54 404

⁵² Z informacji przedstawionej przez MEN Pełnomocnikowi Rządu Do Spraw Osób Niepełnosprawnych o działaniach, zrealizowanych, podjętych i kontynuowanych w celu urzeczywistnienia *Karty Praw Osób Niepełnosprawnych* wynika, że w 2018 r. skorzystało z tego Programu ogółem 24 253 uczniów na kwotę 6 539 800 zł.

uczniów – w roku 2018/2019, w tym 25% stanowili uczniowie z niepełnosprawnościami sprzężonymi. Najwięcej uczniów z tymi dysfunkcjami było w placówkach edukacyjnych w województwach mazowieckim i śląskim (tabela 2).

Tabela 2. Liczba uczniów z autyzmem, zespołem Aspergera w placówkach oświatowych w roku szkolnym 2018/2019, z podziałem na województwa.

Województwo	Liczba uczniów z autyzmem, zespołem Aspergera	W tym uczniowie w szkołach ponadgimnazjalnych	Ogólna liczba uczniów i słuchaczy w placówkach
Dolnośląskie	3665	266	446 131
Kujawsko-pomorskie	2954	206	341 441
Lubelskie	2403	132	345 294
Lubuskie	922	58	164 532
Łódzkie	2947	234	389 909
Małopolskie	2854	208	592 926
Mazowieckie	12610	979	963 287
Opolskie	1003	74	146 441
Podkarpackie	3421	245	353 674
Podlaskie	1931	157	186 347
Pomorskie	2798	237	410 935
Śląskie	8295	723	714 062
Świętokrzyskie	1518	134	192 680
Warmińsko-mazurskie	2104	172	230 619
Wielkopolskie	2980	169	622 750
Zachodniopomorskie	1999	152	260 218
Razem	54404	4151	6 361 246

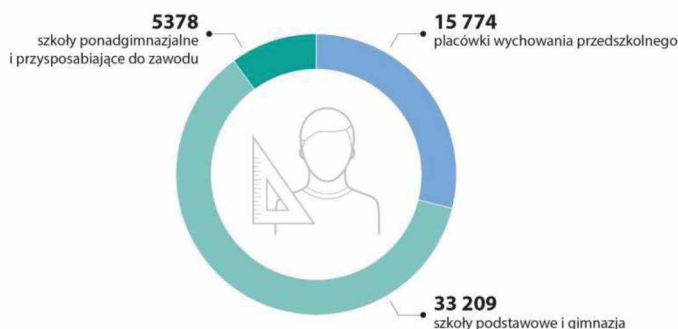
Źródło: Dane SIO na 30 września 2018 r.

W latach szkolnych 2016/2017-2018/2019 do różnych form wychowania przedszkolnego, szkół podstawowych i gimnazjów uczęszczało odpowiednio 34 775, 41 942 i 48 983 tych uczniów, 61% z nich uczyło się w gimnazjach i szkołach podstawowych (tabela 3 i rysunek 4). Wysoka reprezentacja uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera w początkowym okresie edukacji wynika z coraz wcześniejszego diagnozowania tej niepełnosprawności oraz „wypadania” z systemu edukacji części uczniów, mających trudności w kontynuowaniu edukacji w szkołach ponadgimnazjalnych⁵³. W roku szkolnym 2018/2019, w jednym roczniku (przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja) było średnio ok. 4 tys. uczniów autyzmem lub zespołem Aspergera⁵⁴.

⁵³ *Kompetencje przyszłości*, red. Stefan M. Kwiatkowski, Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2018 r., s. 270, wyniki kontroli NIK P/18/071, *Wczesne wspomaganie rozwoju dziecka z dysfunkcjami* (<https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/18/071/>).

⁵⁴ Obliczenia te oparto na założeniu, że wychowanie przedszkolne obejmuje dzieci w wieku od trzech do sześciu lat oraz, że w szkole podstawowej i gimnazjum w roku szkolnym 2018/2019 uczyło się dziewięć roczników dzieci i młodzieży (osiem klas w szkole podstawowej i jeden rocznik w gimnazjum).

Rysunek 4. Uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera w roku szkolnym 2018/2019.

Źródło: Dane SIO na 30 września 2018 r.

W szkołach ponadgimnazjalnych kontynuowało naukę w latach szkolnych 2016/2017-2018/2019 odpowiednio 2313, 3133 i 4151 uczniów, w tym połowa z nich kształciła się w szkołach umożliwiających zdobycie zawodu (technika, szkoły zawodowe, szkoły policealne). W roku szkolnym 2018/2019, średnio w jednym roczniku, w szkołach ponadgimnazjalnych kształciło się ok. 1200 uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera.

Uczniowie z autyzmem i współwystępującymi innymi dysfunkcjami (niepełnosprawnościami sprzężonymi) najczęściej uczęszczali do szkół specjalnych przysposabiających do pracy. W latach 2016/2017-2018/2019 dotyczyło to ok. 1 tys. uczniów, średnio 330 uczniów w jednym roczniku (rysunek 5).

Tabela 3. Liczba uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera w placówkach oświatowych w latach szkolnych 2016/2017-2018/2019.

Rok szkolny	Placówka oświatowa	Liczba uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera w placówkach		
		autyzm lub zespół Aspergera	niepełnosprawność w sprzężeniu z innymi niepełnosprawnościami	objętych nauczaniem indywidualnym
2016/2017	Placówki wychowania przedszkolnego ⁵⁵	10 227	1302	194
	Szkoły podstawowe	11 830	5665	747
	Gimnazja	3786	1965	456
	Szkoły ponadgimnazjalne ⁵⁶	1917	396	293
	- w tym technika i szkoły zawodowe	771	309	92
	Szkoły specjalne ⁵⁷	0	935	-
	Szkoły artystyczne	34	1	4
	Razem	27 794	10 264	1694
2017/2018	Placówki wychowania przedszkolnego	12 242	1596	64
	Szkoły podstawowe	16 380	7019	864
	Gimnazja	3154	1551	370
	Szkoły ponadgimnazjalne	2622	511	353
	- w tym technika i szkoły zawodowe	1106	398	114

⁵⁵ Przedszkola, punkty przedszkolne i zespoły wychowania przedszkolnego.

⁵⁶ Licea ogólnokształcące, technika, zasadnicze szkoły zawodowe (szkoły branżowe I stopnia), szkoły policealne.

⁵⁷ Szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy.

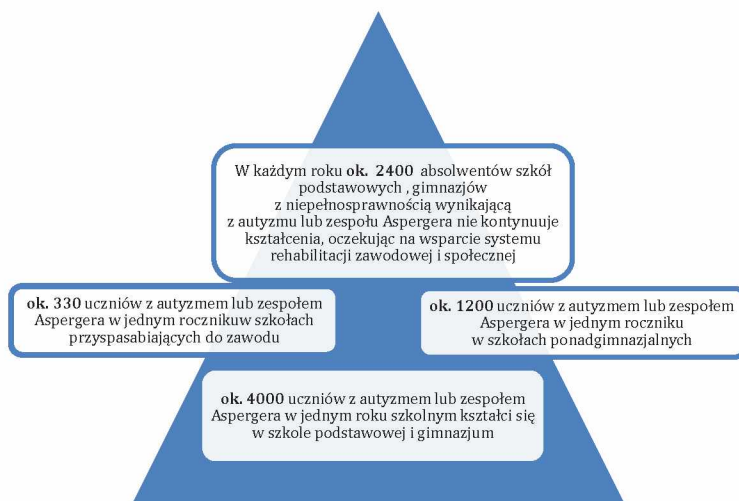
	Szkoły specjalne	0	1063	-
	Szkoły artystyczne	39	2	4
	Razem	34 437	11 742	1655
2018/2019	Placówki wychowania przedszkolnego	14 033	1741	37
	Szkoły podstawowe	21 422	8903	440
	Gimnazja	1902	982	98
	Szkoły ponadgimnazjalne	3488	663	197
	- w tym technika i szkoły zawodowe	1571	524	55
	Szkoły artystyczne	39	4	1
	Szkoły specjalne	0	1227	-
	Razem	40 884	13 520	773

Źródło: Dane SIO na 30 września 2016, 2017 i 2018 r.

Nauczanie indywidualne uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera

Część uczniów z niepełnosprawnościami, których stan zdrowia utrudniał lub uniemożliwiał uczęszczanie do szkoły lub przedszkola było kształconych w toku nauczania indywidualnego⁵⁸. W roku szkolnym 2016/2017⁵⁹ z tej formy nauczania korzystało ok. 8% ogółu uczniów z niepełnosprawnościami, kształcących się w placówkach ogólnodostępnych. Największą grupę wśród indywidualnie nauczanych stanowili uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera czy z niepełnosprawnościami sprzężonymi (43,6%)⁶⁰. W roku szkolnym 2018/2019 ta liczba znacznie się zmniejszyła i uczniowie z autyzmem, zespołem Aspergera czy niepełnosprawnościami sprzężonymi, którzy mieli indywidualne nauczanie, stanowili ledwie 4% wszystkich uczniów z niepełnosprawnościami. Wynika to ze zmiany przepisów znoszących możliwość organizowania takiego nauczania na terenie szkoły i wprowadzających inne elastyczne rozwiązania (np. możliwość zorganizowania części zajęć indywidualnie lub w grupie do pięciu osób).

Rysunek 5. Uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera w jednym roczniku szkolnym (na podstawie uśrednionych danych szacunkowych za lata szkolne 2016/2017- 2018/2019).

Źródło: opracowanie własne NIK na podstawie danych SIO.

⁵⁸ W ramach tego nauczania realizuje się obowiązkowe zajęcia edukacyjne wynikające z ramowego planu nauczania danego typu i rodzaju szkoły, dostosowane do potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia poprzez organizację indywidualnych zajęć lekcyjnych w domu lub w odrębnym pomieszczeniu w szkole.

⁵⁹ Na 30 września 2016 r.

⁶⁰ W roku szkolnym 2014/2015 – 9,6% uczniów z niepełnosprawnościami realizowało indywidualne nauczanie, z czego 40% stanowili uczniowie z autyzmem, w tym zespołem Aspergera i z niepełnosprawnościami sprzężonymi.

**Obowiązki placówek
dotyczące organizacji
procesu kształcenia
uczniów z autyzmem
lub zespołem Aspergera**

Szkoły są zobowiązane do udzielania wsparcia uczniom niepełnosprawnym, którzy mają orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. Dyrektor placówki odpowiada za realizację zaleceń zawartych w tych orzeczeniach. Orzeczenia zawierają informacje na temat stanu zdrowia dziecka, profilu rozwoju umysłowego, mocnych stron i ograniczeń, zawierają też prognozę oraz uzasadnienie decyzji o wydaniu orzeczenia. W orzeczeniach tych powinny znaleźć się także zalecenia dotyczące warunków edukacji, form i zakresu wsparcia, w tym zajęć rewalidacyjnych i pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Uczniowi objętemu kształceniem specjalnym dostosowuje się odpowiednio program wychowania przedszkolnego i program nauczania do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz do jego możliwości psychofizycznych. Polega to na opracowaniu dla każdego takiego ucznia indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego, uwzględniającego zalecenia zawarte w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego (art. 71b ust. 1b *ustawy o systemie oświaty*, uchylony z dniem 1 września 2017 r. i art. 127 ust. 3 *ustawy – Prawo oświatowe*). IPET opracowuje zespół, który tworzą odpowiednio nauczyciele i specjaliści, prowadzący zajęcia z uczniem (§ 6 ust. 3 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*). Uczniom niepełnosprawnym należy także zapewnić warunki do nauki, sprzęt specjalistyczny i pomoce dydaktyczne odpowiednie ze względu na ich potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne, a także realizację zajęć specjalistycznych, rewalidacyjnych, integrację ze środowiskiem rówieśniczym i przygotowanie uczniów do samodzielności w życiu dorosłym (poprzez np. doradztwo edukacyjno-zawodowe).

5.1.2. WARUNKI KSZTAŁCENIA I PRZYGOTOWANIA ZAWODOWEGO OSÓB Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA – SZKOLNICTWO PONADGIMNAZJALNE

Siedem ogólnodostępnych szkół ponadgimnazjalnych⁶¹, jedna szkoła z oddziałami integracyjnymi⁶² oraz dwie szkoły specjalne⁶³, które objęto kontrolą, zapewniały dostępność kształcenia oraz przygotowania zawodowego kandydatom z autyzmem lub zespołem Aspergera. Wewnętrzne regulacje obowiązujące w tych placówkach nie przewidywały barier w podjęciu kształcenia przez osoby niepełnosprawne. W procesie rekrutacji nie stosowano ograniczeń; w odniesieniu do kandydatów z autyzmem lub zespołem Aspergera wymagano złożenia takich samych dokumentów jak od pozostałych zainteresowanych (podania wraz ze zdjęciami, kopii świadectwa ukończenia szkoły na poprzednim etapie edukacyjnym oraz zaświadczenia lekarskiego o braku przeciwwskazań do kształcenia w określonym zawodzie⁶⁴).

⁶¹ Technikum nr 7 w Zespole Szkół Mechanicznych im. gen. Władysława Andersa w Rzeszowie (dalej: Technikum nr 7 w Rzeszowie), Technikum nr 3 w Zespole Szkół nr 3 im. W. Lipińskiego i M. Beksińskiego w Sanoku (dalej: Technikum nr 3 w Sanoku), Technikum nr 1 w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych Nr 1 im. ks. Stanisława Konarskiego w Jędrzejowie (dalej: Technikum nr 1 w Jędrzejowie), Technikum w Zespole Szkół Nr 2 w Nowym Dworze Mazowieckim (dalej: Technikum w Nowym Dworze Mazowieckim), Technikum nr 10 w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 10 im. Jana Szczepanika w Łodzi (dalej: Technikum nr 10 w Łodzi), Technikum w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 im. Stanisława Mikołajczyka w Gnieźnie (dalej: Technikum w Gnieźnie) oraz Technikum w Zespole Szkół Zawodowych im. Stanisława Staszica Wysokie Mazowieckie (dalej: Technikum w Wysokim Mazowieckim).

⁶² Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Zespole Szkół Technicznych i Ogólnokształcących z Oddziałami Integracyjnymi im. Stanisława Staszica w Białymstoku (dalej: Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku).

⁶³ Branżowa Szkoła I Stopnia Specjalna w Zespole Szkół Specjalnych im. UNICEF w Rzeszowie (dalej: Branżowa Szkoła Specjalna w Rzeszowie), Szkoła Branżowa I Stopnia Specjalna nr 24 w Łodzi (dalej: Branżowa Szkoła Specjalna w Łodzi).

⁶⁴ Obowiązek przedstawienia takich zaświadczeń wynikał z art. 20f ust. 1 *ustawy o systemie oświaty* obowiązującym do 25 stycznia 2017 r. oraz art. 134 ust. 1 *ustawy – Prawo oświatowe*. Zaświadczenie to powinno być zgodne z przepisami wydanymi na podstawie art. 6 ust. 5 *ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o służbie medycyny pracy* (Dz. U. z 2019 r. poz. 1175, ze zm.) lub

**Dostępność średniego
wykształcenia dla
uczniów z autyzmem
lub zespołem Aspergera**

W przypadku kandydatów starających się o przyjęcie do oddziału integracyjnego lub szkół specjalnych, wymagane było także złożenie orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego, wydanego ze względu na niepełnosprawność przez publiczną poradnię psychologiczno-pedagogiczną.

Regulaminy rekrutacji w objętych kontrolą szkołach przewidywały, wynikające z przepisów oświatowych⁶⁵, ułatwienia w przyjmowaniu uczniów z niepełnosprawnościami. W przypadku równorzędnych wyników uzyskanych na pierwszym etapie postępowania rekrutacyjnego, na drugim etapie pierwszeństwo mieli kandydaci z problemami zdrowotnymi, ograniczającymi możliwość wyboru kierunku kształcenia ze względu na stan zdrowia, potwierdzonymi opinią publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym specjalistycznej. Natomiast w przypadku równorzędnych wyników uzyskanych na drugim etapie postępowania lub jeżeli po zakończeniu tego etapu szkoła dysponuje wolnymi miejscami, na trzecim etapie brane były pod uwagę również niepełnosprawność kandydata, jego rodziców lub rodzeństwa, samotne wychowywanie kandydata w rodzinie, objęcie kandydata pieczą zastępczą.

W okresie objętym kontrolą tylko jeden uczeń z autyzmem nie rozpoczął nauki w wybranej szkole – Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku, gdyż nie uzyskał wystarczającej liczby punktów⁶⁶. Pozostali uczniowie, po złożeniu zaświadczeń o braku przeciwwskazań do kształcenia w wybranym zawodzie, uzyskali możliwość zdobywania zawodu. Poza jednym przypadkiem, nie wymagano od rodziców wnoszenia opłat za badania lekarskie, na podstawie których wydawano powyższe zaświadczenia.

W Branżowej Szkole Specjalnej w Rzeszowie zapewniono możliwość przeprowadzenia na miejscu badań lekarskich dla kandydatów do szkoły w celu uzyskania zaświadczenia o braku przeciwwskazań do kształcenia w wybranym zawodzie. Wykonanie tych badań było finansowane przez rodziców kandydatów, którzy decydowali się skorzystać z takiego rozwiązania, mimo że dysponowali skierowaniem do poradni medycyny pracy ze wskazaniem miejsca, w którym badanie to można było wykonać bezpłatnie.

**Technik informatyk
i kucharz to najczęściej
wybierane zawody**

Szkoły nie miały informacji na temat zaleceń doradców zawodowych wydanych uczniom na poprzednich etapach edukacji. Kandydatom do Branżowej Szkoły Specjalnej w Rzeszowie, absolwentom gimnazjum specjalnego, tj. szkół funkcjonujących w ramach zespołu szkół⁶⁷, pomagano w wyborze kierunku dalszego kształcenia zawodu. Starano się przygotować uczniów do świadomego wyboru zawodu, biorąc pod uwagę ich uwarunkowania zdrowotne, profil zainteresowań, oczekiwania rodziców oraz opinie doradcy zawodowego, wychowawcy, psychologa i pedagoga oraz nauczycieli uczących.

Orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego najczęściej także nie zawierały wskazań, co do kierunku kształcenia uczniów. Tylko w orzeczeniach dwóch uczniów uczęszczających do Technikum nr 3 w Sanoku podano w rubryce nazwa zawodu *technik informatyk* lub *technik mechatronik*. Orzeczenia te wydano uczniom, gdy już uczęszczali do pierwszej klasy zgodnie z wybranym kierunkiem kształcenia zawodowego.

z przepisami w sprawie badań lekarskich kandydatów do szkół ponadgimnazjalnych lub wyższych, uczniów tych szkół, studentów i uczestników studiów doktoranckich – rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 26 sierpnia 2014 r. w sprawie badań lekarskich kandydatów do szkół ponadgimnazjalnych lub wyższych i na kwalifikacyjne kursy zawodowe, uczniów tych szkół, studentów, słuchaczy kwalifikacyjnych kursów zawodowych oraz uczestników studiów doktoranckich (Dz. U. poz. 1144), uchylone z dniem 1 września 2019 r. na podstawie ustawy z dnia 22 listopada 2018 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 2245, ze zm.).

⁶⁵ Art. 20f ust. 2-4 ustawy o systemie oświaty, obowiązującego do 25 stycznia 2017 r. oraz art. 134 ust. 2-4 ustawy – Prawo oświatowe.

⁶⁶ W trakcie rekrutacji uzyskał on 39,2 pkt, przy wymaganych minimum 87,2 pkt.

⁶⁷ Zespołu Szkół Specjalnych im. UNICEF w Rzeszowie.

Uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera najczęściej wybierali następujące kierunki kształcenia:

- technik informatyk, technik mechatronik (w tych zawodach kształciło się ok. 80% uczniów z techników objętych kontrolą);
- technik hotelarstwa, technik obsługi turystycznej, technik żywienia, technik organizacji reklamy;
- kucharz, ogrodnik, cukiernik (w tych zawodach kształciło się ok. 65% uczniów ze szkół zawodowych i szkół branżowych I stopnia objętych kontrolą);
- sprzedawca, pracownik pomocniczy obsługi hotelowej, stolarz.

Zawody te są wymieniane jako najlepiej dostosowane do potrzeb i specyfiki zaburzeń osób z autyzmem lub zespołem Aspergera⁶⁸.

Kierunki kształcenia zawodowego wybierane przez absolwentów z autyzmem w latach 2016-2019

Z informacji uzyskanej z CKE⁶⁹ wynika, że w latach 2016-2019 do egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, przeprowadzonego na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodach z 2012 r.⁷⁰, przystąpiło, co najmniej 551 absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera⁷¹ (w kolejnych latach 2016-2019 odpowiednio: 61, 122, 199 i 169 osób). Najwięcej uczniów przystąpiło do egzaminów w ramach zawodu technik informatyk lub technik teleinformatyk (kwalifikacji oznaczonych symbolami: E.12, E.13, E.14⁷²). W sumie było to 167 osób, tj. 30% zdających. Natomiast do egzaminów potwierdzających kwalifikacje do zawodu: kucharz, technik żywienia i usług gastronomicznych przystąpiły 24 osoby. W przypadku egzaminu potwierdzającego kwalifikacje w zawodzie, przeprowadzanego w 2019 r. na podstawie wymagań określonych w podstawie programowej kształcenia z 2017 r.⁷³, 68 uczniów skorzystało z dostosowań warunków, polegających na przedłużeniu czasu ich egzaminu. W tej grupie zdających egzaminy kwalifikacyjne wyraźnie widać dużą różnorodność wybieranych zawodów (wybrano 20 różnych). Najwięcej osób przystąpiło do egzaminów w zawodach technik logistyki, technik archiwisty, technik hotelarstwa (od czterech do ośmiu osób). Licznie reprezentowane były także zawody: florysta, technik weterynarii, technik ekonomista, technik informatyk, technik architektury krajobrazu i technik administracji.

⁶⁸ Klaudia Rosińska, *Możliwości zawodowe osób z zespołem Aspergera na rynku pracy. Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania*. Nr III/2015; *Ogólnopolski Spis Autyzmu. Sytuacja młodzieży i dorosłych z autyzmem w Polsce z 2016 r.* pod redakcją Mateusza Piatosa; Temple Grandin, Kate Duffy „Rozwijanie talentów ścieżki kariery dla osób z zespołem Aspergera i autyzmem wysokofunkcjonującym”, *Tłumaczenie z języka angielskiego: Tomasz Korybski*, Warszawa 2013 r.

⁶⁹ Pismo nr WAG.0910.12.2019.MS/AW/WK z dnia 20 sierpnia 2019 r.

⁷⁰ Na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dz. U. poz. 184, ze zm.).

⁷¹ Co określono na podstawie liczby absolwentów, którzy korzystali z najpowszechniejszego dostosowania warunków przeprowadzenia egzaminu, polegającego na przedłużeniu czasu jego trwania.

⁷² Montaż i eksploatacja komputerów osobistych i urządzeń peryferyjnych (E.12), projektowanie lokalnych sieci komputerowych i administrowanie sieciami (E.13), tworzenie aplikacji internetowych i baz danych oraz administrowanie bazami (E.14). Klasyfikacja zawodów szkolnictwa obejmuje 205 zawodów, w ramach których wyodrębniono 254 kwalifikacje (rozporządzenie MEN z dnia 13 marca 2017 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego – Dz. U. poz. 622, ze zm.). W klasyfikacji tej ujęto zawody z dwiema kwalifikacjami (np. technik informatyk, technik teleinformatyk) i zawody z jedną kwalifikacją (np. kucharz).

⁷³ Na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 31 marca 2017 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dz. U. poz. 860, ze zm.).

Warunki organizacyjne kształcenia specjalnego

W pięciu szkołach, z dziesięciu objętych kontrolą, zapewniono w latach szkolnych 2016/2017-2018/2019 w pełni prawidłowe warunki organizacyjne i techniczne do kształcenia specjalnego uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera⁷⁴.

W skontrolowanych szkołach specjalnych oraz szkole z oddziałami integracyjnymi⁷⁵ zatrudniono wszystkich wymaganych specjalistów (pedagogów, psychologów, logopedów, oligofrenopedagogów, nauczycieli wspierających) oraz przygotowano pomieszczenia odpowiednio wyposażone i przystosowane do pracy w grupach 2-3 osobowych lub do odizolowania i wyciszenia uczniów z dysfunkcjami. Szeroka kadra specjalistów zatrudnionych w tych szkołach pozwalała na zindywidualizowane wsparcie uczniów.

W Zespole Szkół Specjalnych im. UNICEF w Rzeszowie, w skład którego wchodziła Branżowa Szkoła Specjalna, w poszczególnych latach objętych kontrolą zatrudniano od 34 do 43 takich specjalistów (...). W szkole funkcjonowały pracownie: logopedyczna, pedagogiczna, muzykoterapii, gimnastyczne, do ćwiczeń terapeutycznych metodą TOMATISA, światła, terapii EEG Biofeedback, RSA Biofeedback, terapii sensorycznej, informatyczna, terapii ruchowej, arteterapii. Wspólnie z Podkarpackim Centrum Usług Dydaktycznych, zorganizowano studia podyplomowe na kierunku „Spektrum autyzmu – diagnoza, terapia i edukacja” dla trzydziestu nauczycieli.

W szkołach ogólnodostępnych nie przykładano tak dużej wagi do zatrudniania specjalistów, którzy mogą właściwie poprowadzić proces kształcenia tych uczniów. Wynikało to z braku możliwości zatrudnienia np. psychologów⁷⁶ lub przekonania, że tacy specjaliści nie są potrzebni⁷⁷.

Dyrektor Technikum nr 10 w Łodzi wyjaśniła: „nigdy nie było potrzeby korzystania z kwalifikacji dodatkowych specjalistów w pracy z uczniami, gdyż placówka koncentrowała się na kształceniu zawodowym młodzieży, zwracając jednocześnie dużą uwagę w procesie dydaktycznym na indywidualne podejście do ucznia, dostosowanie form i metod pracy do potrzeb i możliwości uczniów, w tym uczniów z autyzmem i zespołem Aspergera”.

Z wyjaśnień złożonych przez dyrektora Technikum w Wysokiem Mazowieckiem wynikało, że nie zatrudniono w tej szkole dodatkowych specjalistów, gdyż uznano, że uczniom z niepełnosprawnościami wystarczy wsparcie udzielane przez pedagoga szkolnego.

Często zapewnienie odpowiednich specjalistów wymagało zatrudnienia na część etatu osób pracujących w innych instytucjach. Wtedy plan zajęć wspierających należało dostosować do możliwości czasowych specjalisty. W Technikum nr 7 w Rzeszowie nie udało się zorganizować pomocy specjalisty w optymalnych dla wszystkich uczniów godzinach. Uczniowie musieli oczekiwać (po zakończonych zajęciach edukacyjnych) jedną lub dwie godziny lub komasowano dużą liczbę zajęć w jednym dniu. Taka organizacja zajęć nie była zgodna z § 4 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach⁷⁸.

⁷⁴ Technikum w Gnieźnie, Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku, Branżowa Szkoła Specjalna w Łodzi, Technikum nr 7 w Rzeszowie, Technikum w Nowym Dworze Mazowieckim (od roku szkolnego 2018/2019).

⁷⁵ Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku, Branżowej Szkole Specjalnej w Rzeszowie, Branżowej Szkole Specjalnej w Łodzi.

⁷⁶ Technikum nr 1 w Jędrzejowie, Technikum w Nowym Dworze Mazowieckim (w latach szkolnych 2016/2017-2017/2018).

⁷⁷ Technikum w Wysokiem Mazowieckiem, Technikum nr 10 w Łodzi.

⁷⁸ Dz. U. z 2003 r. Nr 6, poz. 69, ze zm.

Najczęściej uczniów z niepełnosprawnościami zapisywano do klas, zgodnie z wybranym przez nich zawodem, uwzględniając zasadę minimalizacji liczby uczniów z niepełnosprawnościami w oddziale. W dwóch szkołach przekroczono liczebność klas dopuszczoną przepisami oświatowymi⁷⁹ lub statutem szkoły⁸⁰.

Szkoły ogólnodostępne rzadko miały możliwość wydzielenia specjalnych stanowisk do prowadzenia zajęć edukacyjnych, pomieszczeń do rewalidacji lub tzw. miejsc (pokojów) wyciszeń dla uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera⁸¹. Zajęcia rewalidacyjne prowadzone były najczęściej w pokoju pedagoga szkolnego lub w ogólnodostępnych salach (co wynikało z trudności lokalowych szkół). Uczniowie mieli zajęcia edukacyjne w salach, gdzie mogli sobie wybrać miejsce⁸² lub wyznaczano im miejsca w pierwszych ławkach, blisko nauczyciela⁸³. W szkołach dbano także o dostępność informacji o wszelkich zmianach w organizacji nauczania (np. zmianie planu lekcji)⁸⁴.

W Technikum nr 3 w Sanoku uczniom z niepełnosprawnościami umożliwiono wykonywanie notatek na komputerze, a materiały do nauki wysyłało drogą mailową.

Dyrektor Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku, odnosząc się do zapewniania uczniom komfortu sensorycznego, wyjaśnił: „(...) Uczniowie z zespołem Aspergera i autyzmem mają możliwość korzystania z tzw. stref relaksu (możliwość spożycia posiłku w ciszy i spokoju). W sytuacjach kryzysowych uczeń może wyciszyć się w gabinecie pedagogów, psychologów, terapeuty pedagogicznego, pielęgniarki oraz w bibliotece szkolnej. Istnieje możliwość skorzystania z pomocy będących własnością ucznia (słuchawki wygłuszające dźwięki, stopery do uszu, własny laptop itp.)”.

Dostępność informacji o zakresie i zasadach wsparcia

W siedmiu szkołach objętych kontrolą, w pełni prawidłowo opracowano zasady i procedury wsparcia uczniów z niepełnosprawnościami⁸⁵. Statuty tych placówek zawierały postanowienia dotyczące organizacji i świadczenia pomocy psychologiczno-pedagogicznej, w tym form tej pomocy, zasad jej organizacji oraz procedur postępowania i sposobu dokumentowania. Opracowano także procedury wewnętrzne opisujące system wspierania uczniów z niepełnosprawnościami oraz zasady funkcjonowania zespołu opracowującego IPET. Informacje te były dostępne na stronach internetowych placówek.

W pozostałych szkołach, w dokumentach wewnętrznych, nie określono zasad organizowania opieki nad uczniami niepełnosprawnymi⁸⁶ lub dokumenty te nie zostały sporządzone prawidłowo⁸⁷. Nie przewidziano w nich form opieki

⁷⁹ W latach szkolnych 2017/2018 i 2018/2019 w odpowiednio jednym i dwóch oddziałach Branżowej Szkoły Specjalnej w Rzeszowie przekroczono dopuszczalną liczbę uczniów o trzech do sześciu uczniów, co było niezgodne z § 6 ust. 5 pkt 9 obowiązującego od 1 września 2017 r. rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 marca 2017 r. w sprawie szczegółowej organizacji publicznych szkół i publicznych przedszkoli (Dz. U. poz. 649, ze zm.), według którego, w oddziale szkoły specjalnej, organizowanym dla uczniów z różnymi rodzajami niepełnosprawności, w tym dla uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, nie powinno być więcej niż pięciu uczniów.

⁸⁰ W Technikum nr 3 w Sanoku organizowano nauczanie uczniów z niepełnosprawnością w klasach liczących od 33 do 35 uczniów, podczas gdy statut szkoły przewidywał klasy liczące nie więcej niż 32 uczniów.

⁸¹ Wydzielenie takiego miejsca jest przydatne do pracy z uczniami z autyzmem lub zespołem Aspergera, którzy do prawidłowego funkcjonowania potrzebują wyciszenia, odciążenia od pobudzających i rozpraszających bodźców i odpoczynku.

⁸² Np. w Technikum nr 1 w Jędrzejowie

⁸³ Np. w Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku.

⁸⁴ W Technikum nr 3 w Sanoku np. dzięki wykorzystaniu elektronicznego planu lekcji.

⁸⁵ Technikum nr 7 w Rzeszowie, Technikum nr 3 w Sanoku, Technikum w Nowym Dworze Mazowieckim, Technikum w Gnieźnie, Technikum w Wysokiem Mazowieckiem, Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku, Branżowa Szkoła Specjalna w Rzeszowie.

⁸⁶ Technikum nr 10 w Łodzi, Technikum nr 1 w Jędrzejowie

⁸⁷ Branżowa Szkoła Specjalna w Łodzi.

i pomocy uczniom, którym z przyczyn rozwojowych potrzebne jest wsparcie, zasad organizacji zajęć dodatkowych dla uczniów, organizacji wewnątrzszkolnego systemu doradztwa zawodowego oraz zasad organizacji współdziałania z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi. Było to niezgodne z wymogami określonymi w § 2 załącznika nr 5a *rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutow publicznego przedszkola oraz publicznych szkół*⁸⁸.

Z wyjaśnień dyrektorki Technikum nr 10 w Łodzi wynika, że nie określono w dokumentach wewnętrznych zasad organizacji zajęć dodatkowych, ponieważ rodzice nie chcieli, aby ich dzieci korzystały z dodatkowych godzin zajęć rewalidacyjnych.

Organizacja kształcenia specjalnego

W większości szkół (w dziewięciu z dziesięciu objętych kontrolą) organizowano kształcenie specjalne na podstawie prawidłowych i aktualnych orzeczeń (wydanych na czas edukacji w szkole ponadgimnazjalnej, dotyczący roku szkolnego, w którym prowadzono kształcenie specjalne lub indywidualne nauczanie). Tylko w Technikum nr 1 w Jędrzejowie jednemu uczniowi zorganizowano w roku szkolnym 2016/2017 kształcenie specjalne na podstawie orzeczenia wydanego 14 września 2015 r. przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną (gdy był uczniem trzeciej klasy gimnazjum) i do końca pobytu tego ucznia w szkole ponadgimnazjalnej nie uzyskano dla niego prawidłowego, aktualnego orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego⁸⁹. Najczęściej orzeczenia były dostarczane do szkoły dopiero po rozpoczęciu nauki, co powodowało, że dyrekcje szkół nie zawsze mogły dostosować warunki organizacyjne (np. liczebność klas) do potrzeb tych uczniów.

Brak zainteresowania szkół wsparciem uczniów na poprzednich etapach kształcenia

Szkoły najczęściej nie korzystały z możliwości uzyskania dodatkowej wiedzy o rodzaju wsparcia skierowanego do uczniów na poprzednich etapach edukacyjnych. Tylko w dwóch szkołach (z dziesięciu objętych kontrolą) sięgano po taką informację⁹⁰, choć nie zawsze dotyczyło to wszystkich uczniów z niepełnosprawnościami.

Zdaniem pedagoga szkolnego z Technikum w Wysokiem Mazowieckiem nie zbierano takich informacji, gdyż bez względu na wcześniejsze formy i metody wsparcia szkoła planowała działania na podstawie aktualnego orzeczenia poradni psychologiczno-pedagogicznej.

Nieprawidłowości w planowaniu i udzielaniu wsparcia uczniom z autyzmem lub zespołem Aspergera

W objętej badaniem dokumentacji uczniów przeanalizowano prawidłowość sporządzania IPET oraz adekwatność przydzielonych form wsparcia do zaleceń zawartych w orzeczeniach o potrzebie kształcenia specjalnego⁹¹. W siedmiu szkołach (z dziesięciu objętych kontrolą) stwierdzono nieprawidłowości dotyczące planowania i udzielania wsparcia uczniom z autyzmem lub zespołem Aspergera⁹². We wszystkich szkołach funkcjonowały zespoły nauczycieli i specjalistów (dalej: Zespoły) opracowujące IPET dla uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, które opracowały takie programy, po dokonaniu wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia (zgodnie z § 6 ust. 3 i 4 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*). W trzech szkołach stwierdzono nieprawidłowości dotyczące nieterminowego sporządzenia niektórych IPET przez te Zespoły (IPET nie zostały opracowane w terminie do dnia 30 września roku szkolnego, w którym uczeń rozpoczyna od początku

⁸⁸ Dz. U. Nr 61, poz. 624, ze zm.

⁸⁹ Zgodnie z ówczesnie obowiązującym § 9 ust 1 *rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych* (Dz. U. Nr 173, poz. 1072).

⁹⁰ Technikum w Nowym Dworze Mazowieckim, Branżowa Szkoła Specjalna w Rzeszowie.

⁹¹ Do badania w każdej jednostce wybrano najwyżej czterech uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, których dokumentacja poddana została szczegółowej analizie (39 uczniów ze 105 realizujących kształcenie specjalne w jednostkach objętych kontrolą).

⁹² Technikum nr 7 w Rzeszowie, Technikum nr 1 w Jędrzejowie, Technikum nr 10 w Łodzi, Technikum w Wysokiem Mazowieckiem, Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku, Branżowa Szkoła Specjalna w Rzeszowie, Branżowa Szkoła Specjalna w Łodzi.

**Nieprawidłowe
opracowanie IPET
w połowie szkół**

roku realizowanie kształcenia w szkole albo w terminie 30 dni od dnia złożenia w szkole orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego⁹³), opracowania IPET na podstawie nieaktualnego orzeczenia⁹⁴ oraz nieudokumentowania wyznaczenia osoby koordynującej prace Zespołu⁹⁵.

IPET opracowane w pięciu szkołach nie zawierały wszystkich elementów wymaganych przepisami⁹⁶. Najczęściej nie określono w nich form i okresu udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej (zajęć korekcyjno-kompensacyjnych, dydaktyczno-wyrównawczych, zajęć rozwijających uzdolnienia oraz związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu) oraz wymiaru godzin, w którym poszczególne formy pomocy będą realizowane i/lub zajęć dotyczących doradztwa edukacyjno-zawodowego i sposobu prowadzenia tych działań, co było niezgodne z § 6 ust. 1 pkt 3 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*. Nie we wszystkich IPET zaplanowano współdziałanie z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi oraz doradztwo edukacyjno-zawodowe dla uczniów (wymagane § 6 ust. 1 pkt 4 i 5 *rozporządzenia*).

W pozostałych szkołach opracowane IPET zawierały zakres i sposób dostosowania wymagań edukacyjnych do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych, w tym planowane metody i formy pracy z uczniem oraz zintegrowane działania nauczycieli prowadzących zajęcia z uczniem, zgodnie z § 6 ust. 1 pkt 1 i 2 *rozporządzenia z o kształceniu specjalnym*.

**Brak zalecanego
wsparcia uczniów
w sześciu szkołach**

W żadnym IPET nie uwzględniono form i metod wsparcia, które powinny być udzielane uczniom z autyzmem lub zespołem Aspergera w czasie praktyk zawodowych. W IPET dla uczniów uczestniczących w kształceniu specjalnym aż w sześciu placówkach, nie zaplanowano wszystkich form wsparcia zalecanych w orzeczeniach o potrzebie kształcenia specjalnego lub wynikających z przepisów oświatowych (np. dotyczących wymiaru godzinowego i czasu trwania zajęć rewalidacyjnych)⁹⁷. Było to niezgodne z art. 71b ust. 1b *ustawy o systemie oświaty* (art. 127 ust. 3 *ustawy – Prawo oświatowe*⁹⁸). W Branżowej Szkole Specjalnej w Łodzi, dla oddziałów, do których uczęszczali uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera, w roku szkolnym 2016/2017 zaplanowano i zrealizowano tygodniowo od 2,5 do 9,5 godzin rewalidacji, w roku szkolnym 2017/2018 od 4,5 godzin do 12 godzin, natomiast w roku

⁹³ Było to niezgodne z § 6 ust. 5 pkt 1 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym* oraz z § 5 ust. 5 pkt 1 *rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych lub integracyjnych* (Dz. U. z 2014 r. poz. 414). *Rozporządzenie to zostało uchylone z dniem 1 września 2015 r. na podstawie ustawy z dnia 6 grudnia 2013 r. o zmianie systemu oświaty oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. z 2014 r. poz. 7, ze zm.).

⁹⁴ W Technikum nr 1 w Jędrzejowie i Branżowej Szkole Specjalnej w Rzeszowie. W Technikum w Wysokim Mazowieckiem nie dokumentowano daty sporządzania IPET.

⁹⁵ Technikum w Wysokim Mazowieckiem.

⁹⁶ Technikum nr 1 w Jędrzejowie, Technikum w Wysokim Mazowieckiem, Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku, Technikum nr 7 w Rzeszowie, Technikum w Gnieźnie, Branżowa Szkoła Specjalna w Rzeszowie.

⁹⁷ Technikum nr 1 w Jędrzejowie (dla uczniów nie zaplanowano wymaganych zajęć rewalidacyjnych oraz wspomaganie tego ucznia przez terapeutę integracji sensorycznej, zajęć dotyczących pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz zajęć rewalidacyjnych), Technikum nr 10 w Łodzi (nie zapewniono realizacji zajęć rewalidacyjnych oraz form pomocy psychologiczno-pedagogicznej, a także wsparcia dodatkowej osoby), Branżowa Szkoła Specjalna w Łodzi (nie zaplanowano, zgodnie z przepisami, wymiaru zajęć rewalidacyjnych), Technikum w Wysokim Mazowieckiem (dla uczniów nie zaplanowano zajęć dydaktyczno-wyrównawczych oraz zajęć pozalekcyjnych rozwijających zainteresowania), Branżowa Szkoła Specjalna w Rzeszowie (dla uczniów nie zaplanowano zajęć w ramach rewalidacji i pomocy psychologiczno-pedagogicznej, zalecanych przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną), Technikum nr 7 w Rzeszowie (zaplanowano niewłaściwy wymiar zajęć rewalidacyjnych).

⁹⁸ Uczniowi objętemu kształceniem specjalnym dostosowuje się odpowiednio program wychowania przedszkolnego i program nauczania do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych. Dostosowanie następuje na podstawie opracowanego dla ucznia indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego, uwzględniającego zalecenia zawarte w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego.

2018/2019 od 4 do 10 godzin. Nie było to zgodne z pkt 2 ppkt 2 załącznika nr 6 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych⁹⁹ oraz pkt 1 ppkt 1 załącznika nr 8 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla szkół publicznych¹⁰⁰, w których określono wymiar zajęć rewalidacyjnych tygodniowo w oddziale specjalnym na 10 godzin.

W szkołach nie zawsze reagowano na zmiany sytuacji zdrowotnej uczniów i nie aktualizowano IPET, np. po otrzymaniu nowego orzeczenia o indywidualnym nauczaniu¹⁰¹ czy przeprowadzonej okresowej ewaluacji efektów wsparcia. Nierzadko nawet zaplanowane zajęcia były odwoływane, nie realizowano ich w ogóle lub skracano czas ich trwania.

W okresie objętym kontrolą część zajęć rewalidacyjnych dla czterech uczniów z autyzmem, kształcących się w Technikum w Wysokiem Mazowieckiem, nie odbyło się lub ograniczono je do jednej godziny w tygodniu (mimo obecności ucznia i pedagoga w szkole).

Trzem uczniom z autyzmem z Technikum nr 7 w Rzeszowie, w roku szkolnym 2017/2018 nie zapewniono możliwości udziału w zaplanowanych zajęciach rewalidacyjnych. Mimo długiej nieobecności nauczycieli, którzy mieli prowadzić te zajęcia, nie ustalono zastępstw.

Uczniowie nie uczestniczyli w zajęciach rewalidacyjnych organizowanych w Technikum nr 7 w Rzeszowie, gdyż zaplanowano te zajęcia tak, że nie uwzględniono zasad higieny pracy umysłowej.

Nieprawidłowości te wynikały z trudności związanych z zatrudnieniem odpowiednich specjalistów (także na czas zastępstwa za nieobecnych), innych kłopotów organizacyjnych szkoły (np. ułożenie odpowiedniego planu zajęć), nieznamomości przepisów oświatowych lub ich dowolnej interpretacji oraz decyzji organu prowadzącego, które powodowały zmniejszenie liczby godzin zajęć rewalidacyjnych.

W większości placówek objętych kontrolą zadbano o współpracę z rodzicami przy opracowywaniu IPET. W dwóch szkołach nie informowano jednak rodziców o spotkaniach Zespołów lub nie przekazywano im kopii sporządzonych dokumentów¹⁰², co było niezgodne z § 6 ust. 11 i 12 rozporządzenia o kształceniu specjalnym.

Rodzice części uczniów pozostawali w stałym kontakcie z wychowawcami klas (w razie potrzeby także z innymi nauczycielami) oraz uczestniczyli w konsultacjach z pedagogiem szkolnym oraz spotkaniach ewaluacyjnych zespołów nauczycieli. Występowały także sytuacje, w których rodzice odmawiali uczestnictwa w spotkaniach zespołów do spraw ewaluacji IPET. Nie stwierdzono sytuacji, by w spotkaniach zespołów uczestniczyli przedstawiciele poradni psychologiczno-pedagogicznych.

Z wyjaśnień dyrektora Technikum w Wysokiem Mazowieckiem wynikało, że z rodzicami uczniów z niepełnosprawnościami kontaktowano się najczęściej telefonicznie. Rodzice nie wykazywali zainteresowania uczestnictwem w posiedzeniach zespołów ds. IPET.

⁹⁹ Dz. U. poz. 204, ze zm.

¹⁰⁰ Dz. U. poz. 703.

¹⁰¹ Technikum nr 1 w Jędrzejowie (nie zaplanowano integracji z pełnosprawnymi rówieśnikami),

¹⁰² Technikum nr 7 w Rzeszowie, Technikum w Wysokiem Mazowieckiem.

5.1.3. ZAPOBIEGANIE WYKLUCZENIU OSÓB Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA – SZKOLNICTWO PONADGIMNAZJALNE

Pozytywne wyniki uczniów z autyzmem czy zespołem Aspergera

Wsparcie uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, udzielane przez szkoły objęte kontrolą, pozwoliło na poprawę funkcjonowania społecznego tych uczniów oraz zwiększyło ich szanse na uzyskanie wykształcenia i przygotowania zawodowego.

Znacząca większość uczniów (92%), których dokumentacja była objęta badaniem¹⁰³, uzyskiwała promocję do następnej klasy¹⁰⁴. W przypadku uczniów, którzy nie uzyskali pozytywnych ocen na koniec klasy pierwszej, jako przyczyny trudności wskazywano: konieczność adaptacji w nowym środowisku w początkowym okresie nauki w technikum, wolniejsze tempo pracy, brak motywacji do systematycznej nauki, niską frekwencję na zajęciach lekcyjnych, rewalidacyjnych i wyrównawczych. W wyniku podjętych przez szkoły działań, trzech uczniów poprawiło wyniki nauczania, jeden z nich musiał jednak powtarzać klasę. W trakcie nauki w ponadgimnazjalnej szkole zawodowej połowie uczniów (21, tj. 54%) udało się, w kolejnych latach szkolnych, poprawić wyniki nauczania z j. polskiego, matematyki i języków obcych, w porównaniu z ocenami uzyskiwanymi w gimnazjum¹⁰⁵.

Nierealizowanie przez sześć placówek zaleceń zawartych w orzeczeniach o potrzebie kształcenia specjalnego nie pozwoliło osiągnąć wszystkich zaplanowanych efektów wsparcia¹⁰⁶.

Uczniowi Branżowej Szkoły Specjalnej w Łodzi nie zorganizowano zaleconych zajęć dydaktyczno-wyrównawczych z matematyki, co spowodowało trudności w przyswojeniu treści programowych z tego przedmiotu, skutkujące otrzymaniem ocen niedostatecznych na pierwsze półrocze w latach szkolnych 2017/2018 i 2018/2019.

Dobre i bardzo dobre wyniki w kształceniu zawodowym

Większość uczniów objętych badaniem¹⁰⁷ uzyskało dobre i bardzo dobre oceny z przedmiotów zawodowych i terminowo zaliczyło praktyki zawodowe¹⁰⁸. Warunki organizacji i realizacji praktyk, które odbywali uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera były dostosowywane ich do potrzeb i możliwości edukacyjnych. Dla niektórych uczniów organizowano te praktyki w szkole¹⁰⁹ lub w centrach kształcenia praktycznego (pod opieką nauczycieli zatrudnionych w szkole i/lub kierownika szkolenia praktycznego). Korzystano także z możliwości organizacji praktyk w firmach prowadzonych przez absolwentów szkoły¹¹⁰ lub przez rodziny uczniów. Dla części uczniów Technikum w Wysokim Mazowieckiem organizowano praktyki w dużych firmach.

Dwóch uczniów Branżowej Szkoły Specjalnej w Łodzi, kształconych w zawodzie sprzedawcy, odbywało zajęcia praktyczne w hipermarkecie Carrefour, inni odbywali zajęcia w budynku szkoły oraz w Szkole

¹⁰³ Do badania w każdej jednostce wybrano najwyżej czterech uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, których dokumentacja poddana została szczegółowej analizie (39 uczniów ze 105 realizujących kształcenie specjalne w jednostkach objętych kontrolą).

¹⁰⁴ Nie uzyskało promocji (lub uzyskało promocję warunkową) trzech uczniów z Technikum nr 7 w Rzeszowie i Technikum nr 3 w Sanoku. Dwóch uczniów Branżowej szkoły Specjalnej w Rzeszowie w roku szkolnym 2017/2018 skorzystało z możliwości przedłużenia etapu edukacyjnego.

¹⁰⁵ Uczniowie uzyskali wyższe wyniki nauczania, z co najmniej jednego przedmiotu.

¹⁰⁶ Technikum nr 1 w Jędrzejowie, Technikum nr 10 w Łodzi, Branżowa Szkoła Specjalna w Łodzi, Technikum w Wysokim Mazowieckiem, Branżowa Szkoła Specjalna w Rzeszowie, Technikum nr 7 w Rzeszowie.

¹⁰⁷ Poza wskazanymi w przypisie nr 104.

¹⁰⁸ Jeśli program nauczania obejmował ich realizację w okresie objętym kontrolą.

¹⁰⁹ Technikum nr 3 w Sanoku.

¹¹⁰ Technikum nr 10 w Łodzi.

**Pozytywne efekty
wsparcia udzielonego
niepełnosprawnym
uczniom**

Podstawowej Specjalnej w Łodzi i w Zespole Szkół Specjalnych w Łodzi, z którymi Szkoła nawiązała współpracę.

Uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera kształcący się w Technikum w Gnieźnie odbywali praktyki w hotelu znajdującym się obok szkoły, korzystając ze wsparcia nauczycieli wspomagających.

W siedmiu szkołach objętych kontrolą Zespoły prawidłowo dokonywały ewaluacji udzielanego wsparcia i efektywności pomocy pedagogiczno-psychologicznej¹¹¹. Identyfikowano szanse i zagrożenia w dalszym kształceniu uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera. Oceny te uwzględniały realizację podstawy programowej oraz efekty rewalidacji i pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Identyfikowano mocne i słabe strony uczniów oraz postępy w nabywaniu wiedzy i umiejętności, a także zalecenia do dalszej pracy. Wnioskowano także o przedłużenie czasu trwania egzaminów zewnętrznych i/lub przeprowadzeniu ich w osobnej sali.

Nauczyciele i specjaliści dokonujący oceny efektywności udzielanego wsparcia wskazywali zagrożenia, dotyczące dalszego kształcenia uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, wynikające z ich choroby:

- niską tolerancję na zmiany (np. zaplanowanego dla ucznia rozkładu zajęć),
- trudności w zorganizowaniu i zaplanowaniu działań w perspektywie czasowej,
- impulsywność w niektórych sytuacjach, sztywność zachowań, trudności w rozumieniu sytuacji społecznych, a także bezkompromisowość i upór w myśleniu i działaniu;
- wycofywanie się z kontaktu i podejmowanych działań w sytuacji odczuwanego niepokoju.

W ocenach dokonywanych przez te Zespoły podkreślano jednocześnie, że uczniowie wykazują dużą motywację do zdobywania wiedzy i umiejętności dotyczących interesujących ich zagadnień, co umożliwia doskonalenie zawodowe; dobrze przyswajają nowe treści, rozwijają się w obszarze umiejętności społecznych, gdyż podejmują działania, pomimo stresu, irytacji, niechęci czy odczuwanej bezcelowości. Zauważono poprawę samodzielności w myśleniu i działaniu, wzrost umiejętności zawodowych i wiedzy ogólnej, umiejętności budowania złożonych wypowiedzi, postępy w rozumieniu norm i zasad społecznych, wzrost dojrzałości społecznej oraz większą pewność siebie i umiejętność wyrażania własnych uczuć.

**Świadectwo kwalifikacji
zawodowych dla ponad
60% uczniów**

Ukończenie technikum umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości oraz uzyskanie dyplomu zawodowego. Ukończenie branżowej szkoły I stopnia (zasadniczej szkoły zawodowej) i zdanie egzaminu daje dyplom potwierdzający kwalifikacje zawodowe i umożliwia dalsze kształcenie w branżowej szkole II stopnia, kształcącej w zawodzie z kwalifikacjami wspólnymi dla zawodu nauczanego w branżowej szkole I i II stopnia lub w liceum ogólnokształcącym dla dorosłych, począwszy od klasy II (art. 14 ust. 1 pkt 4 i ust. 2 ustawy – *Prawo oświatowe*).

W grupie 52 uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, którzy ukończyli szkołę bądź zdobyli uprawnienia do przystąpienia do egzaminu, 38 (73%) przystąpiło do egzaminu/egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe. Większość z nich uzyskała pozytywny wynik tych egzaminów (24 uczniów, tj. 63%). W przypadku czterech innych uczniów nieznane były – do czasu zakończenia tej kontroli – wyniki egzaminów w roku szkolnym 2018/2019.

¹¹¹ Nie dokonywano ewaluacji w odniesieniu do jednego z uczniów Technikum nr 1 w Jędrzejowie. W odniesieniu do uczniów Technikum nr 10 w Łodzi i Technikum w Wysokiem Mazowieckiem nierzetelnie przeprowadzano lub dokumentowano przeprowadzanie ewaluacji IPET, jak również nie zachowano przy tych czynnościach wymaganej § 6 ust. 9 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym* częstotliwości, tj. co najmniej dwa razy w roku szkolnym.

Pozytywny wynik egzaminu maturalnego prawie połowy absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera

Spośród uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, którzy w okresie objętym kontrolą ukończyli technikum (18 ze 105 uczniów kształcących się zawodowo w placówkach objętych kontrolą), 11 przystąpiło do egzaminu maturalnego (61%), pięciu z nich zdało egzamin w całości (46%), a sześciu częściowo (przystąpili oni do tego egzaminu ponownie w roku szkolnym 2018/2019, ale wyników nie podano do czasu zakończenia tej kontroli).

Dwóch absolwentów Technikum w Gnieźnie nie złożyło deklaracji maturalnej, zaś jeden wycofał ją w trakcie roku szkolnego, ponieważ nie planowali podjęcia studiów wyższych.

Wsparcie uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera w planowaniu ich dalszej ścieżki zawodowej

Szkoła powinna wspierać rozwój uczniów, stosownie do ich potrzeb i możliwości, ze szczególnym uwzględnieniem indywidualnych ścieżek edukacji i kariery, możliwości podnoszenia poziomu wykształcenia i kwalifikacji zawodowych oraz zapobiegania przedwczesnemu kończeniu nauki¹¹². W dokumentacji dotyczącej doradztwa zawodowego, sporządzonej w pięciu szkołach objętych kontrolą¹¹³, nie ma potwierdzenia, że dla uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, zaplanowano dalszą ścieżkę kształcenia i kariery zawodowej. Wszystkie szkoły współpracowały z potencjalnymi pracodawcami, uzyskiwały informację o możliwości pracy dla uczniów (także wakacyjnej). Prowadziły również zajęcia aktywnego poszukiwania pracy, z uwzględnieniem ograniczeń dotyczących przyszłej pracy zawodowej. Osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera mają duże szanse na spełnienie swoich aspiracji zawodowych, jeśli będą mieli ściśle określone zadania, wymagające powtarzalności wykonywanych czynności i zachowania określonych reguł i procedur. Zagrożeniem dla nich może być praca w dynamicznie zmieniającym się środowisku wymagającym kreatywności i samodzielnego podejmowania decyzji.

W czterech szkołach objętych kontrolą znane były dalsze losy zawodowe uczniów¹¹⁴, z których część podjęła studia, kontynuowała naukę zdobywając nowy zawód lub podjęła pracę zawodową¹¹⁵.

Dyrekcja Branżowej Szkoły Specjalnej w Łodzi współpracowała z dziesięcioma potencjalnymi pracodawcami uczniów oraz z trzema szkołami, w których uczniowie mieli możliwość odbywania zajęć praktycznych. Do szkoły wpływały oferty pracy wakacyjnej oraz stałej.

Branżowa Szkoła Specjalna w Rzeszowie współpracowała z zakładami aktywności zawodowej, gospodarstwami i szkółkami ogrodniczymi, centrami nasiennictwa. Dotyczyło to zajęć przygotowujących uczniów do podjęcia przyszłej pracy oraz udziału w różnych pokazach i zajęciach warsztatowych.

Przystępowalność¹¹⁶ uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera do egzaminów zawodowych

W roku szkolnym 2018/2019 – 1258 uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera uczęszczało do szkół umożliwiających zdobycie tytułu technika, (policealnych i techników). W szkołach zawodowych i branżowych I stopnia uczyło się 837 uczniów. Z informacji uzyskanej z CKE wynika¹¹⁷, że do egzaminu zawodowego przystąpiło 167 uczniów z tymi niepełnosprawnościami¹¹⁸.

¹¹² Co wynika z rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (I część).

¹¹³ Technikum nr 10 w Łodzi, Technikum w Wysokim Mazowieckiem, Technikum nr 1 w Jędrzejowie, Technikum w Nowym Dworze Mazowieckim, Technikum w Sanoku.

¹¹⁴ Technikum w Wysokim Mazowieckiem, Technikum z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku, Branżowa szkoła Specjalna w Łodzi i Technikum nr 10 w Łodzi.

¹¹⁵ Np. w szkole policealnej na kierunku informatycznym, kierunku technik usług fryzjerskich.

¹¹⁶ Rozumiana jako stosunek liczby osób, które przystąpiły do egzaminu do ogólnej liczby wszystkich absolwentów.

¹¹⁷ Pismo nr WAG.0910.12.2019.MS/AW/WK z dnia 20 sierpnia 2019 r.

¹¹⁸ Tylu uczniów korzystało z dostosowania warunków egzaminu do potrzeb uczniów z autyzmem i zespołem Aspergera. Stanowili oni ok. 28% uczniów z jednego rocznika – obliczenia te uwzględniają liczebność rocznika technikum (szkoła czteroletnia) i trzyletniej szkoły zawodowej (branżowej) na poziomie razem 593 uczniów.

Dostosowanie warunków egzaminów zawodowych do potrzeb osób z autyzmem lub zespołem Aspergera

Uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera byli uprawnieni do dostosowania form lub warunków przeprowadzenia egzaminu zawodowego do swoich specyficznych potrzeb. Uprawnienie to reguluje *ustawa o systemie oświaty* (art. 44zzzf). Dyrektor CKE corocznie ogłasza komunikat w *sprawie dostosowania warunków i form przeprowadzania egzaminu potwierdzającego kwalifikacje w zawodzie*¹¹⁹, zawierający szczegółowy opis tych dostosowań. Uczniowie z autyzmem lub zespołem Aspergera mogą korzystać z przedłużenia czasu egzaminu, możliwości zdawania egzaminu w odrębnej sali, obecności specjalisty w zakresie tej niepełnosprawności oraz specyficznych sposobów zapisywania wyników pracy (na komputerze). O wyborze sposobu dostosowań decyduje dyrektor lub rada pedagogiczna szkoły. Da uczniów tych nie przewiduje się przygotowania odrębnych arkuszy egzaminacyjnych¹²⁰. Absolwenci z autyzmem lub zespołem Aspergera stanowili ok. 40% wszystkich uczniów z niepełnosprawnościami, którzy przystąpili do egzaminów zawodowych w roku szkolnym 2018/2019.

Absolwenci z autyzmem lub zespołem Aspergera przystępujący do egzaminu maturalnego

W latach szkolnych 2016/2017-2018/2019 większość uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera kontynuowała kształcenie ponadgimnazjalne w liceach ogólnokształcących. W kolejnych latach szkolnych 2016/2017-2018/2019 uczyło się w liceach odpowiednio: 1231, 1629 i 2052 uczniów. Do egzaminu maturalnego mogli także przystępować absolwenci techników. W tamtych latach uczęszczało do nich odpowiednio: 558, 847 i 1195 uczniów. Jak wynika z informacji uzyskanych z CKE, w latach 2017-2019 r., do egzaminu pisemnego z obowiązkowych przedmiotów (język polski, matematyka i język obcy) przystąpiło odpowiednio: 328, 413, 584 uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera¹²¹, tj. prawie połowa absolwentów.

Dostosowanie warunków egzaminu maturalnego do potrzeb osób z autyzmem lub zespołem Aspergera

W latach 2016-2018 najwięcej uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera, przystępujących do matury korzystało z przedłużonego czasu pracy (prawie wszyscy) oraz z uwzględnienia ich dysfunkcji przy ocenie wypowiedzi (z tego dostosowania korzystało od 81 do 220 uczniów z autyzmem lub zespołem Aspergera).

W części pisemnej, absolwenci także mogli korzystać z dostosowania formy tego egzaminu do potrzeb wynikających z dysfunkcji. Była to przede wszystkim odpowiednia edycja teksów i zdań oraz dostosowanie warstwy językowej poleceń, uwzględniających potrzeby tej grupy uczniów, a także eliminowanie z tekstu wyrażen wieloznacznych, zastąpienie w arkuszu z języka polskiego tematu wymagającego interpretacji tekstu poetyckiego tematem zawierającym rozprawkę, usuwanie z poleceń sformułowań dotyczących emocji.

Sposób dostosowania arkuszy i form egzaminu maturalnego dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera był konsultowany ze specjalistami i terapeutami, np. z Fundacji Synapsis. CKE opracowała także odrębne arkusze egzaminacyjne dostosowane do potrzeb konkretnych zdających z niepełnosprawnościami sprzężonymi, z których jedną był autyzm lub zespół Aspergera. W latach 2017-2019 opracowywano odrębne arkusze z różnych przedmiotów (j. angielski, j. polski, matematyka, j. niemiecki, j. rosyjski, historia, biologia, geografia, wiedza o społeczeństwie) dla uczniów słabosłyszących lub niesłyszących z autyzmem, dla uczniów słabowidzących z autyzmem, uczniów niesłyszących i słabowidzących z autyzmem oraz dla ucznia z autyzmem oraz niepełnosprawnością ruchową. W 2017 r. opracowano dziewięć odrębnych arkuszy, w 2018 r. – 27, a w 2019 r. – dziesięć.

¹¹⁹ https://www.oke.gda.pl/plikiOKE/Dostosowania/2020/20190806_Dostosowania_EPKwZ.pdf

¹²⁰ Zgodnie z art. 44zzzf ust. 7 *ustawy o systemie oświaty* arkusze takie przygotowywane są wyłącznie dla zdających niewidomych albo słabowidzących.

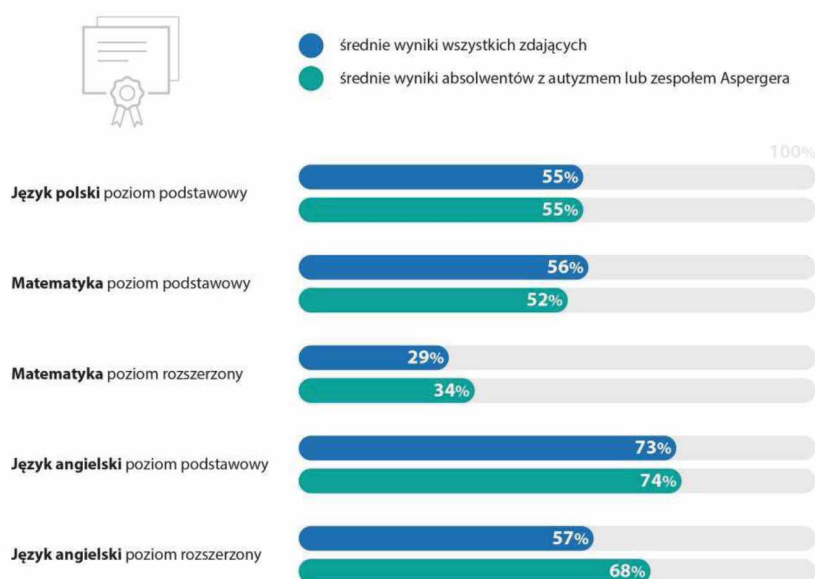
¹²¹ Liczba ta wynika z wykorzystanych przez zdających arkuszy egzaminacyjnych w formie dostosowanej dla tej niepełnosprawności. W grupie tej mogą być także uczniowie, którzy ukończyli szkołę w poprzednich latach szkolnych i np. przystępują ponownie do egzaminu.

Zdawalność egzaminów maturalnych przez osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera

O zdaniu egzaminu maturalnego decyduje uzyskanie z każdego z przedmiotów obowiązkowych w części ustnej i w części pisemnej, co najmniej 30% punktów oraz przystąpienie do części pisemnej egzaminu maturalnego, minimum z jednego przedmiotu dodatkowego.

Średnie wyniki egzaminów maturalnych, uzyskiwane w latach 2017-2019 przez absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera nie różniły się znacznie od średnich wyników innych absolwentów zdających te egzaminy (tabela 4, rysunek 6). Niższe wyniki (od 3 do 8 punktów procentowych) notowano tylko w odniesieniu do egzaminu z matematyki na poziomie podstawowym.

Rysunek 6. Średnie wyniki egzaminu maturalnego z wybranych przedmiotów osiągnięte przez wszystkich zdających (ogółem) oraz wyniki absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera w 2019 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych CKE

Analiza statystyczna (przeprowadzona z wykorzystaniem odchylenia standardowego¹²²) pozwala stwierdzić, że w latach 2017-2019 wyniki z egzaminu maturalnego z przedmiotów najczęściej zdawanych przez absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera na poziomie podstawowym dla 68% zdających mieściły się w przedziałach:

- język polski od 35% do 74% możliwych do uzyskania punktów;
- matematyka od 26% do 80% możliwych do uzyskania punktów;
- język angielski od 48% do 100% możliwych do uzyskania punktów.

Z egzaminu z matematyki i języka angielskiego na poziomie rozszerzonym absolwenci z autyzmem i zespołem Aspergera uzyskiwali odpowiednio od 13% do 65% i od 44% do 94% możliwych do uzyskania punktów.

¹²² Interpretacja tej wielkości statystycznej dla rozkładu normalnego, wskazuje, że w odniesieniu do 68% populacji jej wartość mieści się w przedziale plus/minus wartość jednego odchylenia standardowego od wartości średniej; dla 95,5% natomiast w przedziale plus/minus wartości dwóch odchyleń standardowych od wartości średniej (źródło: encyklopedia.pwn.pl).

Tabela 4. Średnie wyniki egzaminu maturalnego (lata 2017-2019) z wybranych przedmiotów osiągnięte przez wszystkich zdających (ogółem) oraz wyniki absolwentów z autyzmem lub zespołem Aspergera.

Przedmiot	2017 r.			2018 r.			2019 r.		
	Ogółem	Absolwenci z autyzmem lub zespołem Aspergera		Ogółem	Absolwenci z autyzmem lub zespołem Aspergera		Ogółem	Absolwenci z autyzmem lub zespołem Aspergera	
	Średnia (%)	Średnia (%)	Odchylenie standardowe (%)	Średnia (%)	Średnia (%)	Odchylenie standardowe (%)	Średnia (%)	Średnia (%)	Odchylenie standardowe (%)
Język polski poz. podst.	52	52	21	55	55	20	52	56	18
Matematyka poz. podst.	60	52	27	56	52	29	58	55	26
Matematyka poz. rozszerz.	47	39	25	29	34	25	39	44	29
Język angielski poz. podst.	77	71	28	73	74	25	56	76	25
Język angielski poz. rozszerz.	65	68	25	57	68	25	72	72	25

Źródło: Dane CKE¹²³

5.1.4. STUDENCI I DOKTORANCI Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA

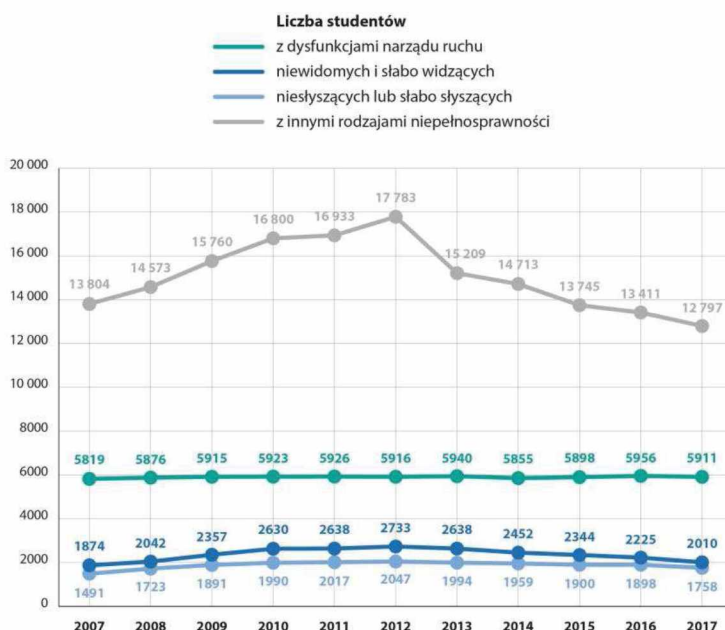
Nie ma analiz i statystyk dotyczących studentów z autyzmem

Na polskich uczelniach studiuje coraz więcej osób niepełnosprawnych. W 2005 r. było ich nieco ponad 9 tys., a w 2017 – już prawie 24 tys. Obecnie studenci z niepełnosprawnościami stanowią ok. 2% ogółu studiujących. Główny Urząd Statystyczny (GUS) gromadzi informacje dotyczące tej grupy studentów, z wyszczególnieniem osób z niedosłuchem, słabym widzeniem i dysfunkcją ruchu¹²⁴. Pozostali niepełnosprawni studenci, zaliczani są do jednej wspólnej grupy: *inny rodzaj niepełnosprawności*. W latach 2007-2017 osoby z *inną niepełnosprawnością* stanowiły ok. 55% wszystkich studentów z niepełnosprawnościami (rysunek 7).

¹²³ W tym sprawozdania z egzaminów maturalnych lata 2017, 2018, 2019 (np. https://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_MATURALNY_OD_2015/Informacje_o_wynikach/2019).

¹²⁴ Zgodnie z przepisami dotyczącymi statystyki publicznej (formularze S-10 i S-12).

Rysunek 7. Studenci z niepełnosprawnościami na studiach wyższych (w trybie stacjonarnym i niestacjonarnym) w latach 2007-2017.

Źródło: Dane GUS ¹²⁵

Z informacji przekazanej NIK przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego wynika¹²⁶, że także w Ministerstwie nie prowadzi się bardziej szczegółowych badań statystycznych dotyczących struktury osób z niepełnosprawnościami, w tym studentów z zaburzeniami ze spektrum autyzmu¹²⁷.

**Przeciwnicy
rekrutowania na studia
osób z autyzmem lub
zespołem Aspergera**

Przepisy ustawy dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*¹²⁸ nie dają podstawy do odmowy przyjęcia na studia kandydata wyłącznie z tej przyczyny, że jest on osobą niepełnosprawną. Swoboda uczelni w ustanawianiu warunków rekrutacji dotyczy wskazania, jakie wyniki egzaminu maturalnego będą stanowiły podstawę przyjęcia na studia (konkurs świadectw dojrzałości lub ustalenie, że wstęp na studia jest wolny). Pojawiają się jednak pojedyncze głosy poddające w wątpliwość zasadność przyjmowania na uczelnie wyższe osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Wynika to z niechęci pracowników naukowych do współpracy ze studentami z autyzmem, o zaburzonym funkcjonowaniu w grupie i trudnościami w komunikacji¹²⁹, którzy są często identyfikowani, jako osoby „chore psychicznie”. Są to pojedyncze przypadki, bo ani organy uczelni, ani większość środowiska akademickiego nie potwierdza takiego podejścia do możliwości podejmowania studiów przez osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera¹³⁰.

¹²⁵ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/szkoly-wyzsze-i-ich-finanse-w-2017-roku,2,14.html>

¹²⁶ Pismo BKA.ZKK.0910.4.2019 z 30 września 2019 r.

¹²⁷ Informacje na temat rodzaju niepełnosprawności nie są uwzględniane w statystyce prowadzonej w ramach Zintegrowanego Systemu Informacji o Nauce i Szkolnictwie Wyższym POLon.

¹²⁸ Dz. U. z 2020 r. poz. 85.

¹²⁹ Prof. Piotr Nowak, wykładowca filozofii na Uniwersytecie Białostockim, zadał pytanie na łamach dziennika Rzeczpospolita: *Czy ludzie nie zrównoważeni psychicznie powinni być przyjmowani na uczelnie wyższe?* (Rzeczpospolita z 5 stycznia 2017 r.). Interpelacja nr 9444 z 20 stycznia 2017 r. Moniki Wielichowskiej w sprawie nawoływania do dyskryminacji studentów z zespołem Aspergera.

¹³⁰ Rektor Uniwersytetu w Białymstoku zamieścił na stronie internetowej uczelni oficjalne stanowisko, w którym zawarto stanowcze oświadczenie, że wyrażone przez dr. hab. Piotra Nowaka poglądy i opinie na temat kształcenia osób niepełnosprawnych, ze specjalnymi potrzebami

Studenci autystyczni na uczelniach

Z uzyskanych przez NIK informacji wynika, że do Ministerstwa nie dotarły sygnały (poza informacją dotyczącą Uniwersytetu Białostockiego), aby jakkolwiek student z autyzmem był traktowany w sposób odmienny niż inni¹³¹.

Z informacji uzyskanych przez NIK z dwunastu uczelni wyższych (uniwersytetów i politechnik)¹³², funkcjonujących na obszarze województw, których dotyczyła kontrola, wynika, że na uczelniach tych kształcili się studenci i doktoranci ze spektrum zaburzeń autyzmu. Osoby te najczęściej zgłaszały się do jednostki zajmującej się studentami niepełnosprawnymi (np. do Biura Osób Niepełnosprawnych, Pełnomocnika do spraw osób niepełnosprawnych¹³³) lub do osób prowadzących zajęcia albo opiekunów roku. Na trzech uczelniach studenci ze spektrum zaburzeń autystycznych złożyli orzeczenia o stopniu niepełnosprawności na etapie kwalifikowania na studia¹³⁴. W roku akademickim 2018/2019 wśród studentów ankietowanych uczelni było od dwóch¹³⁵ do 33¹³⁶ studentów z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Mimo udzielanego wsparcia w latach akademickich 2016/2017-2018/2019, w połowie uczelni¹³⁷ studenci z tymi zaburzeniami rezygnowali ze studiów lub zmieniali kierunki studiów, z powodu trudności w funkcjonowaniu społecznym.

Dzięki rozwiązaniom wprowadzonym w wyniku reformy szkolnictwa wyższego z 2011 r.¹³⁸, uczelnie uzyskały nowe możliwości pomocy niepełnosprawnym studentom. Są zobowiązane do stwarzania osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia i prowadzenia działalności naukowej, a przepisy ustawy – *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* wskazują, iż jest to jedno z podstawowych zadań każdej uczelni.

Nowelizacja tej ustawy wprowadziła obowiązek utworzenia w uczelniach Funduszu wsparcia osób niepełnosprawnych, na który przekazywane są środki z budżetu państwa, przeznaczone na stypendia i pomoc dla studentów i doktorantów z niepełnosprawnościami. Jak wynika ze stanowiska Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, w ramach tej dotacji możliwe jest również finansowanie rozwiązań służących lepszej integracji studentów i doktorantów dotkniętych autyzmem ze wspólnotą uniwersytecką¹³⁹. Sposób podziału tej dotacji¹⁴⁰ uzależnia jej wysokość od liczby studentów

Najniższa waga naliczania dotacji dla uczelni na pomoc osobom z autyzmem

edukacyjnymi, są jego indywidualnymi, prywatnymi ocenami, z którymi władze Uniwersytetu w Białymstoku absolutnie się nie utożsamiają i nie zgadzają.

¹³¹ W latach 2016-2019 nie zarejestrowano w Ministerstwie żadnych skarg i wniosków dotyczących osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, studiujących bądź pracujących na uczelniach.

¹³² Politechnika Świętokrzyska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Rzeszowski, Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, Uniwersytet Warszawski, Politechnika Warszawska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Politechnika Poznańska, Uniwersytet w Białymstoku, Politechnika Białostocka, Uniwersytet Łódzki, Politechnika Łódzka.

¹³³ Rozwiązania takie funkcjonowały na 12 uczelniach wyższych.

¹³⁴ Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

¹³⁵ Politechnika Białostocka.

¹³⁶ Uniwersytet Warszawski.

¹³⁷ Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach (trzy osoby), Uniwersytet Rzeszowski (jedna osoba), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (trzy osoby), Politechnika Białostocka (jedna osoba), Uniwersytet Łódzki (dwie osoby), Politechnika Łódzka (cztery osoby).

¹³⁸ *Ustawą z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy - Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw* (Dz. U. Nr 84, poz. 455, ze zm.).

¹³⁹ Odpowiedź na Interpelację nr 1768 w sprawie studentów i doktorantów z autyzmem (<http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=72C0317B>)

¹⁴⁰ Określony w załączniku nr 11 do rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 marca 2015 r. w sprawie sposobu podziału dotacji z budżetu państwa dla uczelni publicznych i niepublicznych (Dz. U. z 2017 r. poz. 2163) zastąpionego od 1 października 2018 r. rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie sposobu podziału dla uczelni środków finansowych na świadczenia dla studentów oraz na zadania związane z zapewnieniem osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie przyjmowania na studia, do

i doktorantów będących osobami z niepełnosprawnościami, przeliczonej według wag dotyczących określonych grup niepełnosprawności. W załączniku wyróżniono trzy grupy niepełnosprawności: niesłyszący i słabosłyszący (z wagą 3,6¹⁴¹), niewidomi, słabowidzący lub z dysfunkcją narządów ruchu (z wagą 2,9) oraz pozostałe rodzaje niepełnosprawności (z wagą 1,4). W ramach powszechnego systemu stypendiów doktoranckich przewidziano podwyższenie (o 30%) wysokości świadczeń dla osób niepełnosprawnych¹⁴². Przepisy *rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie studiów*¹⁴³ dopuszczają możliwość, by za zgodą rektora, egzaminy czy niektóre zajęcia, mogły odbywać się poza siedzibą uczelni lub jej filii, z wykorzystaniem technologii informatycznych zapewniających kontrolę przebiegu egzaminu. Studenci, którzy mają ograniczone możliwości uczestniczenia w zajęciach stacjonarnych, z uwagi na problemy funkcjonowania w grupie, mogą skorzystać z tego przywileju.

Dostosowanie warunków organizacji studiów do potrzeb osób z autyzmem

Z informacji uzyskanych przez NIK wynika, że prawa studentów i doktorantów z niepełnosprawnościami były określane w wewnątrzuczelnianych dokumentach – głównie w regulaminie studiów. Najczęściej wprowadzano regulacje dotyczące powołania pełnomocników lub biur do spraw studentów z niepełnosprawnościami, możliwości studiowania w ramach indywidualnej organizacji studiów. Dopuszczono także następujące ułatwienia: używanie środków wspomagających proces kształcenia, indywidualne konsultacje lub ustalanie innych terminów zajęć, korzystanie z pomocy osób trzecich, wydłużenie czasu trwania egzaminu lub zmiana jego formy, indywidualną opiekę wybranego nauczyciela akademickiego/opiekuna (rysunek 8).

Na wielu uczelniach sporządzono opracowania, zawierające podstawowe informacje dotyczące specyfiki zachowań osób z autyzmem oraz zawierające wskazówki dla osób prowadzących zajęcia dydaktyczne ze studentami z autyzmem oraz dostępne rodzaje wsparcia¹⁴⁴. Prowadzone są także szkolenia i warsztaty obejmujące tę tematykę¹⁴⁵.

Pomoc materialna

Studenci i doktoranci z niepełnosprawnościami mogli liczyć także na pomoc materialną, w ramach systemu bezzwrotnej pomocy, określonego w *ustawie z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym*¹⁴⁶. Stypendium to miało charakter powszechny i było przyznawane w latach 2016-2019, niezależnie od kryterium dochodowego, typu uczelni, formy studiów oraz poziomu kształcenia. Studenci znajdujący się w trudnej sytuacji materialnej mogli skorzystać także ze stypendium socjalnego, a osoby mogące wykazać się dobrymi wynikami w nauce lub osiągnięciami naukowymi, artystycznymi lub sportowymi – ze stypendiów naukowych.

Ministerstwo planuje podjęcie także innych działań poprawiających sytuację studentów niepełnosprawnych, także z wykorzystaniem rządowego *Programu dostępność Plus 2018-2025*¹⁴⁷ w ramach następujących przedsięwzięć:

- *studia bez barier* (dostosowanie 50 uczelni do potrzeb studentów z niepełnosprawnościami oraz wsparcie 4450 przedstawicieli kadry uczelni w edukacji włączającej)¹⁴⁸;

szkół doktorskich, kształceniu na studiach i w szkołach doktorskich lub prowadzeniu działalności naukowej.

¹⁴¹ Zastosowanie najwyższego wskaźnika przeliczeniowego jest związane z wykorzystywaniem przy kształceniu tych osób tłumaczy języka migowego.

¹⁴² Dla osób z orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności albo orzeczenie, o którym mowa w art. 5 oraz art. 62 ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej.

¹⁴³ Dz. U. poz. 1861, ze zm.

¹⁴⁴ Broszura *Student z autyzmem w społeczności akademickiej*, <https://www.umcs.pl/pl/aktualnosci/36,broszura-student-z-autyzmem-w-spolecznosci-akademickiej->, 45267.ckptm, <https://bon.uw.edu.pl/trudnosci-i-sposoby-wspierania-studentow-z-zespołem-aspergera/>

¹⁴⁵ <http://www.uwm.edu.pl/bon/content/co-znaczy-%E2%80%99Emie%C4%87-autyzm>

¹⁴⁶ Dz. U. z 2017 r. poz. 2183, ze zm.

¹⁴⁷ Przyjętego przez Radę Ministrów uchwałą 102/2018 w dniu 17 lipca 2018 r.

- *dostępność w ramach kształcenia* (opracowanie i wdrożenie modelowych programów edukacyjnych dotyczących projektowania uniwersalnego¹⁴⁹);
- *kadra dla edukacji włączającej* (podnoszenie świadomości i kompetencji kadr uczelni przez organizację szkoleń poświęconych potrzebom osób z różnymi niepełnosprawnościami).

Rysunek 8. Najczęściej stosowane rodzaje wsparcia kierowane do studentów i doktorantów ze spektrum zaburzeń autyzmu.

Źródło: Opracowanie własne NIK na podstawie informacji uzyskanych z uczelni wyższych.

¹⁴⁸ W ramach realizacji tego działania w lutym 2019 r. NCBiR (jako instytucja pośrednicząca) ogłosiło konkurs *Uczelnia dostępna*. Wstępne wyniki konkursu opublikowano 16 września 2019 r.

¹⁴⁹ Projektowanie uniwersalne (ang. universal design) – filozofia projektowania produktów i otoczenia, w taki sposób by mogły być one użyte przez wszystkich ludzi, w możliwie szerokim zakresie, bez potrzeby adaptacji lub specjalnego projektowania. W ramach realizacji tych działań rozpoczęto 9 września 2019 r. konsultacje społeczne dokumentu *Moduły zajęć projektowania uniwersalnego w ramach wybranych obszarów kształcenia*.

5.2. SYSTEM POMOCY SPOŁECZNEJ, REHABILITACJI ZAWODOWEJ I SPOŁECZNEJ ORAZ ZATRUDNIANIA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH – DZIAŁANIA PEŁNOMOCNIKA RZĄDU DO SPRAW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

5.2.1. OSOBY Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA W SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ, REHABILITACJI ZAWODOWEJ I SPOŁECZNEJ ORAZ ZATRUDNIANIA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

W Polsce obowiązuje klasyfikacja zaburzeń opracowana przez WHO, tj. Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD – 10, według której zarówno autyzm, jak i zespół Aspergera mieszczą się we wspólnym podrozdziale F84 *całościowe zaburzenia rozwojowe*. Dane dotyczące orzekania o niepełnosprawności (liczba i charakterystyki osób, które uzyskały orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności), gromadzone są EKSMOoN. Nie można precyzyjnie określić liczby osób, których niepełnosprawność związana jest z grupą dysfunkcji *całościowych zaburzeń rozwojowych*. Powodem jest to, że specyfika dysfunkcji osób z autyzmem lub zespołem Aspergera została w pełni uwzględniona w systemie orzekania dopiero od 2010 r., gdy wprowadzono odrębną klasę diagnostyczną pn. *całościowe zaburzenia rozwojowe* (12-C)¹⁵⁰. Wcześniej osobom z autyzmem wydawano orzeczenia o stopniu niepełnosprawności z tytułu niepełnosprawności intelektualnej (symbol 01-U), choroby psychicznej (02-P) lub choroby neurologicznej (10-N).

Liczba osób z autyzmem lub zespołem Aspergera w grupie wszystkich osób niepełnosprawnych

W systemie EKSMOoN zaewidencjonowano (na 16 maja 2019 r.) 212 234 osoby niepełnosprawne, które nie ukończyły 16. roku życia. U co piątej osoby (44 302) w orzeczeniu o niepełnosprawności lub w wyroku sądu¹⁵¹, jako jedną z przyczyn niepełnosprawności wskazano *całościowe zaburzenia rozwojowe* (12-C). W grupie tych osób najwięcej było chłopców (79,6%), prawie połowę (46,1%) stanowiły osoby w wieku od 8 do 16 lat, a 36% dzieci w wieku od 3 do 7 lat (rysunek 9).

Rysunek 9. Osoby w wieku do 16 lat z orzeczeniem o niepełnosprawności wynikającej z *całościowych zaburzeń rozwojowych* (12-C), wydanym w latach 2010-2019 (do 16 maja 2019 r.).

Źródło: Dane EKSMOoN

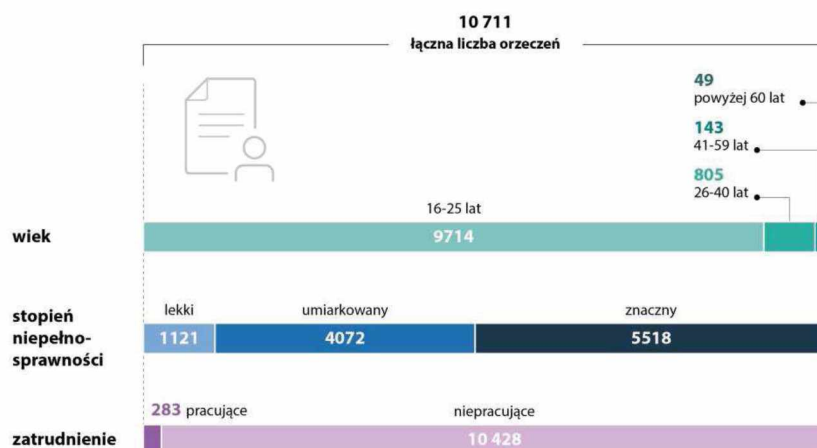
Dane zgromadzone w systemie EKSMOoN nie odzwierciedlają liczby dorosłych osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. Niewielka liczba osób w wieku 40

¹⁵⁰ Po zmianie z dniem 1 stycznia 2010 r. rozporządzenia w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności przez rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 23 grudnia 2009 r. (Dz. U. Nr 224, poz. 1803).

¹⁵¹ Ustalenie niepełnosprawności lub stopnia niepełnosprawności wyrokiem sądu pracy i ubezpieczeń społecznych wydanym w postępowaniu odwoławczym od orzeczenia wydanego przez wojewódzki zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności.

lat i więcej, z rozpoznaniem autyzmem bądź zespołem Aspergera, wynika z faktu, że w Polsce autyzm zaczął być diagnozowany dopiero w latach 80-tych. Wszystkie orzeczenia o stopniu niepełnosprawności, wydawane od 2010 r., zawierają rozpoznanie *całościowych zaburzeń rozwojowych*, oznaczone wg. klasyfikacji ICD -10 symbolem 12-C. Dlatego też u osób powyżej 30. roku życia najczęściej nie rozpoznawano autyzmu¹⁵². Z raportu EKSMOoN¹⁵³, wynika, że do jednego z trzech stopni niepełnosprawności zaliczono 2 500 874 osób powyżej 16. roku życia. Przy czym w orzeczeniach¹⁵⁴ lub wyrokach sądu, 10 711 z tych osób (0,4% ogółu) określono co najmniej jedno rozpoznanie o symbolu 12-C. Połowa z nich to osoby ze znaczną niepełnosprawnością (51,5%), a większość osoby w wieku 6-25 lat (90,7%), tj. osoby, które mogą jeszcze korzystać z systemu edukacji¹⁵⁵ (rysunek 10). Większość z tych osób – 8801 (82,2%) miało wykształcenie niższe niż gimnazjalne i w większości (97,4%) były to osoby niepracujące.

Rysunek 10. Orzeczenia o niepełnosprawności związane z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi* (12-C), wydane w latach 2010-2019 (do 16 maja 2019 r.) osobom w wieku powyżej 16. roku życia.

Źródło: Dane EKSMOoN

**W latach 2016 – 2019
17% wzrost liczby
orzeczeń z rozpoznaniem
*całościowych zaburzeń
rozwojowych* (12-C)**

Analiza danych dotyczących nowych orzeczeń, wydawanych przez powiatowe lub miejskie zespoły ds. orzekania o niepełnosprawności, wskazują na wzrost liczby orzeczeń wydanych osobom, u których jako co najmniej jedną przyczynę niepełnosprawności uznano *całościowe zaburzenia rozwojowe*. W roku 2016 stanowiły one 16,4% wszystkich wydanych orzeczeń osobom do 16. roku życia, a w roku 2018 było to już 20%¹⁵⁶. W latach 2016-2018 wydawano rocznie średnio o 11% więcej takich orzeczeń. Corocznie zwiększała się także liczba orzeczeń o stopniu niepełnosprawności, wydanych osobom powyżej 16. roku życia¹⁵⁷, w których co najmniej jedną przyczyną niepełnosprawności były

¹⁵² Nie ma także miarodajnych badań świadczących o tym, że średnia długość życia osoby z autyzmem różni się od średniej populacyjnej (*Raport 2013. Autyzm – sytuacja dorosłych*, Fundacja Synapsis i Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa, 2014, str. 194).

¹⁵³ Sporządzonego na 16 maja 2019 r.

¹⁵⁴ O stopniu niepełnosprawności lub o wskazaniach do ulg i uprawnień.

¹⁵⁵ Dla uczniów z niepełnosprawnościami istnieje możliwość wydłużenia procesu kształcenia w szkole ponadpodstawowej (wcześniej ponadgimnazjalnej) do 24. roku życia (§ 4 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*).

¹⁵⁶ W latach 2016-2019 (I kwartał) zespoły te wydały odpowiednio: 89 170, 86 384, 87 723 i 21 967 orzeczeń o niepełnosprawności, dotyczących osób do 16. roku życia. Spośród nich: 14 586 w 2016 r., 16 051 w 2017 r., 18 110 w 2018 r. i 4 652 w 2019 r. (I kwartał) stanowiły orzeczenia, w których jako jedną z przyczyn wskazano 12-C.

¹⁵⁷ Na podstawie EKSMOoN, na 17 maja 2019 r.

Większość osób z rozpoznaniem 12-C to osoby z autyzmem bądź zespołem Aspergera

całościowe zaburzenia rozwojowe. W kolejnych latach objętych kontrolą było to odpowiednio: w 2016 r. – 2206 orzeczeń, w 2017 r. – 2608, w 2018 r. – 3380, w 2019 r. (I kwartał) – 918 (wzrost odpowiednio o 18,2% i 29,6% w stosunku do roku poprzedniego).

Z informacji NFZ wynikało¹⁵⁸, że w latach 2016-2018 odpowiednio: 19 262, 20 976 i 24 590 osób z autyzmem (średnio 43%) oraz 10 121, 12 043 i 13 865 z zespołem Aspergera (średnio 30%), figurowało w systemie informatycznym Centrali NFZ jako osoby leczone, u których rozpoznaniem głównym był autyzm dziecięcy, autyzm atypowy lub zespół Aspergera (tabela 5). Dane te wskazują na coroczny, ok. 15%, wzrost liczby osób z tymi schorzeniami (w przypadku diagnozowania zespołu Aspergera było on wyższy o dwa punkty procentowe).

Tabela 5. Osoby z rozpoznaniem chorób mieszczących się w klasyfikacji: całościowe zaburzenia rozwojowe, zarejestrowane w systemie NFZ w latach 2016-2018.

Nazwa zaburzenia (wg ICD-10)	Kod zaburzenia (wg ICD-10)	Liczba osób w 2016 r.	Liczba osób w 2017 r.	Liczba osób w 2018 r.
Autyzm dziecięcy	F84.0	15 227	16 885	19 009
Autyzm atypowy	F84.1	3620	4243	5147
Zespół Aspergera	F84.5	10 018	11893	13 680
Inne zaburzenia rozwojowe	F84.8 i F84.9	6045	6182	6495

Źródło: Dane NFZ

Taki rozkład rozpoznań u osób z orzeczeniem: *całościowe zaburzenia rozwojowe* potwierdzają także inne badania. Wśród 446 osób z autyzmem objętych największym badaniem w Polsce, którego wyniki ogłoszono w publikacji *Raport 2013. Autyzm – sytuacja dorosłych*¹⁵⁹, największą grupę stanowiły osoby, u których rozpoznano autyzm dziecięcy (57%), potem zespół Aspergera (25%) i autyzm atypowy (10%). Badane osoby, poza niepełnosprawnością 12-C miały najczęściej orzeczoną niepełnosprawność 02-P (41%), 01-U (21%) i 10 N (5%).

5.2.2. WSPIERANIE OSÓB Z AUTYZMEM I ZESPOŁEM ASPERGERA W PODJĘCIU AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ I SAMODZIELNEGO ŻYCIA – DZIAŁANIA PEŁNOMOCNIKA RZĄDU DO SPRAW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

¹⁵⁸ Pismo DSOZ.401.895.2019 z 18 kwietnia 2019 r. skierowane do Dyrektora Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych.

¹⁵⁹ http://autyzmwpolsce.pl/pliki/Raport_2013_Autyzm.pdf, dostęp: 5 grudnia 2019 r

**Zadania Pełnomocnika
Rządu do Spraw Osób
Niepełnosprawnych**

W okresie objętym kontrolą Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej kierował następującymi działami administracji rządowej: praca, zabezpieczenie społeczne i rodzina¹⁶⁰. Zgodnie z art. 34 ust. 1 i 2 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, wykonanie zadań wynikających z tej ustawy nadzorował Pełnomocnik Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, będący sekretarzem stanu w urzędzie obsługującym ministra właściwego do spraw zabezpieczenia społecznego. Pełnomocnik wykonywał nadzór przez koordynację realizacji zadań wynikających z *ustawy* oraz inicjowanie lub przeprowadzanie kontroli ich realizacji.

W okresie objętym kontrolą Pełnomocnik na bieżąco oceniał sytuację osób niepełnosprawnych, w tym osób z autyzmem lub zespołem Aspergera oraz planował wsparcie dla tych osób. Oprócz systemu EKSMOoN, opisanego w poprzednim punkcie, wykorzystywano do tego celu dane z systemu NFZ, SIO, informacje z GUS (Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności, Europejskie Ankietowe Badanie Zdrowia oraz Europejskie Badanie Warunków Życia i Dochodów Ludności), dane z PFRON (dane sprawozdawcze SODiR¹⁶¹), ze sprawozdań MRPiPS-07¹⁶² oraz sprawozdań INF-ZPCh-ZAZ¹⁶³. Źródłami informacji były także dane przekazywane w corocznych sprawozdaniach PFRON, dotyczące liczby osób niepełnosprawnych, uczestników poszczególnych form wsparcia i wydatkowanych na te cele środków finansowych.

**Doskonalenie systemu
orzekania i gromadzenia
informacji o osobach
niepełnosprawnych**

W latach 2016-2019 pracownicy Biura Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych (BON) prowadzili działania na rzecz prawidłowego funkcjonowania systemu orzekania o niepełnosprawności. Służyły temu:

- kontrole wojewódzkich zespołów do spraw orzekania, prowadzone pod kątem prawidłowości i jednolitości stosowania przepisów, standardów i procedur postępowania w sprawach dotyczących orzekania o niepełnosprawności i o stopniu niepełnosprawności orzeczeń (przeprowadzono pięć kontroli kompleksowych i dwie problemowe w siedmiu jednostkach wojewódzkich);
- szkolenia dla członków wojewódzkich zespołów ds. orzekania o niepełnosprawności, a także dodatkowo dla zespołów powiatowych, mające na celu uwzględnienie specyfiki procesu orzeczniczego, stosowanego w odniesieniu do osób autyzmem lub zespołem Aspergera (zorganizowano 103 szkolenia).

Przedstawiciele Pełnomocnika podejmowali także prace nad udoskonaleniem systemu gromadzenia informacji o osobach niepełnosprawnych w ramach Międzyresortowego Zespołu do Spraw Opracowania Systemu Orzekania o Niepełnosprawności oraz Niezdolności do Pracy¹⁶⁴, powołanego Przez

¹⁶⁰ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 17 listopada 2015 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (Dz. U. poz. 1905) – obowiązywało do 10 grudnia 2017 r. W dniu 13 grudnia 2017 r. weszło w życie (z mocą od 11 grudnia 2017 r.) rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2017 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (Dz. U. poz. 2329), które obowiązywało do 4 czerwca 2019 r., zastąpione rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 czerwca 2019 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (Dz. U. z 2019 r., poz. 1054), które utraciło moc z dniem 15 listopada 2019 r. Aktualnie obowiązuje rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 listopada 2019 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (Dz. U. poz. 2267).

¹⁶¹ Dotyczące dofinansowania do wynagrodzenia pracowników niepełnosprawnych wypłacanych w ramach PFRON.

¹⁶² Sprawozdanie o osobach niepełnosprawnych bezrobotnych i poszukujących pracy niepozostających w zatrudnieniu.

¹⁶³ Sprawozdania składane zgodnie z rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 22 lutego 2011 r. w sprawie określenia wzorów informacji przedstawianych przez prowadzącego zakład pracy chronionej lub zakład aktywności zawodowej oraz sposobu ich przedstawiania (Dz. U. Nr 44, poz. 232).

¹⁶⁴ Zarządzenie Nr 6 Prezesa Rady Ministrów z dnia 2 lutego 2017 r. w sprawie Międzyresortowego Zespołu do Spraw Opracowania Systemu Orzekania o Niepełnosprawności oraz Niezdolności do Pracy (M.P. poz. 167, ze zm.).

**Instrumenty aktywizacji
zawodowej osób
niepełnosprawnych**

Prezesa Rady Ministrów w celu dokonania analizy funkcjonowania orzekania o niepełnosprawności i niezdolności do pracy, w kontekście spójności systemów i koordynacji działań lub możliwości ich zintegrowania¹⁶⁵ (wyniki prac zespołu zostały przekazane do dalszych konsultacji).

Pełnomocnik monitorował i analizował wykorzystanie instrumentów aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych, określonych w *ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, w odniesieniu do wszystkich osób niepełnosprawnych. Robił to w oparciu o dane PFRON – coroczne sprawozdania realizacji planu rzeczowo-finansowego z działalności PFRON, informacje o wykorzystaniu środków na realizację zadań dotyczących rehabilitacji i zatrudnienia osób niepełnosprawnych, dane sprawozdawcze z SODiR, zestawienia wypłaconych dofinansowań do wynagrodzeń pracowników niepełnosprawnych na otwartym rynku i w zakładach pracy chronionej oraz dane o finansowaniu rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych.

Dyrektor BON poinformował, że nie prowadzi się odrębnych analiz poziomu wykorzystania instrumentów systemowych przewidzianych w ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej w odniesieniu do przyczyny niepełnosprawności.

**Sytuacja osób z autyzmem
lub zespołem Aspergera
na rynku pracy**

Same dane o rynku pracy dostarczyły już informacji o sytuacji osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*. Analiza danych zawartych w sprawozdaniach MRPiPS-07 wykazała¹⁶⁶, że w latach 2016 i 2018, w powiatowych urzędach pracy zarejestrowano odpowiednio 63 i 78 osób niepełnosprawnych z orzeczonymi *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, którzy mieli status osób bezrobotnych (wzrost o 24%) oraz odpowiednio 19 i 38 osób z tą niepełnosprawnością, którzy poszukiwali pracy.

Dyrektor BON stwierdził: „jest wiele czynników wpływających na aktywność zawodową i społeczną osób z autyzmem i zespołem Aspergera w Polsce. Jednym z nich jest niska świadomość otoczenia, z którym spotykają się osoby niepełnosprawne oraz ich potencjalnych pracodawców. W przypadku aktywności zawodowej ogromne znaczenie ma akceptacja w środowisku i usunięcie błędnego przeświadczenia, że osoba niepełnosprawna nie może być efektywnym pracownikiem. Trudności w wejściu i utrzymaniu się na rynku pracy osób z niepełnosprawnością dotyczą między innymi takich kwestii jak: niedostosowanie pracodawców do potrzeb osób niepełnosprawnych, brak dostosowanych miejsc pracy, niewystarczające kwalifikacje zawodowe osób niepełnosprawnych (w przypadku osób z niepełnosprawnością 12-C w grę wchodzi umiejętności interpersonalne), brak doświadczenia zawodowego tej grupy społecznej. Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych zawiera szereg regulacji mających na celu skuteczną i trwałą aktywizację zawodową osób niepełnosprawnych. Pracodawca zatrudniający osoby z autyzmem i zespołem Aspergera może liczyć na dodatkowe wsparcie finansowe ze strony państwa”.

Z informacji uzyskanej z 17 powiatowych urzędów pracy (dalej: PUP), wynikało, że w tych urzędach nie stosowano odrębnych form pomocy dla osób

¹⁶⁵ W Polsce funkcjonuje sześć systemów orzekania o niepełnosprawności i niezdolności do pracy. Oprócz systemu EKSMOoN i orzeczeń wydawanych w systemie edukacji, funkcjonują orzeczenia wydawane przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, a tzw. służby mundurowe (policjanci, żołnierze, celnicy) i ich rodziny – podlegają komisjom lekarskim MON lub MSWiA.

¹⁶⁶ Udostępnianych na stronie internetowej <http://niepelnosprawni.gov.pl/p,82,bezrobocie-rejestrowane>.

z autyzmem lub zespołem Aspergera¹⁶⁷. Tylko w ośmiu PUP odnotowywano symbol niepełnosprawności w chwili przyjmowania zgłoszenia osoby niepełnosprawnej np. 12-C (*całościowe zaburzenia rozwojowe*)¹⁶⁸. W tych urzędach, w latach 2016-2019¹⁶⁹, 62 osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera były zarejestrowane jako bezrobotne. Zdaniem kierownictwa pozostałych PUP, rodzaj niepełnosprawności to szczegółowa informacja, niepotrzebna na etapie przygotowania oferty zatrudnienia. Niektóre urzędy pracy wskazały na pojedyncze przypadki wyrejestrowania z ewidencji osób z autyzmem z powodu podjęcia stażu¹⁷⁰, otrzymania świadczenia przedemerytalnego¹⁷¹, podjęcia pracy¹⁷² czy niezgłoszenia się w terminie określonym przez doradcę klienta¹⁷³. Urzędy pracy zgłaszały, że nie mają odrębnych sposobów postępowania dla osób z określonym rodzajem niepełnosprawności. Z uwagi na niewielką liczbę takich osób poszukujących pracy, nie opracowano także specjalnych programów skierowanych do tej grupy.

Dyrektor Miejskiego Urzędu Pracy w Kielcach poinformował NIK, że „pracodawcy zgłaszający chęć współpracy z urzędem w zakresie poszukiwania osób niepełnosprawnych do pracy, nie mogą ograniczać swojej oferty do osób niepełnosprawnych z konkretnymi schorzeniami. Takie ograniczanie narusza bowiem zasadę równego traktowania ze względu na niepełnosprawność”.

27% osób ze schorzeniami specjalnymi wśród pracowników niepełnosprawnych

W kolejnych latach 2016-2018, liczba pracowników niepełnosprawnych zarejestrowanych w SODiR (w etatach) wynosiła odpowiednio: 246 154, 249 190 i 240 782¹⁷⁴. Najliczniejszą grupę stanowili pracownicy niepełnosprawni z umiarkowanym (64%¹⁷⁵) i lekkim stopniem niepełnosprawności (blisko 28%). W SODiR wprowadzono zbiorczą kategorię osób niepełnosprawnych z tzw. *schorzeniami specjalnymi*, do której zaliczono osoby z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi* (12-C), osoby niewidome oraz te, w stosunku do których orzeczono chorobę psychiczną, upośledzenie umysłowe, epilepsję. Pracodawcom zatrudniającym osoby z niepełnosprawnością zaliczoną do *schorzeń specjalnych* przysługuje zwiększone dofinansowanie do ich wynagrodzenia¹⁷⁶ (rysunek 11). Pracownicy (w etatach) ze *schorzeniami specjalnymi* stanowili w kolejnych latach 2016-2018 średnio¹⁷⁷ 27% ogółu pracowników niepełnosprawnych¹⁷⁸. Największą grupę (70%)

¹⁶⁷ PUP w Białymstoku, PUP w Wysokim Mazowieckiem, PUP w Suwałkach, PUP w Kielcach, MUP w Kielcach, PUP w Łodzi, PUP w Bełchatowie, PUP w Gnieźnie, PUP w Koninie, PUP w Kaliszu, PUP w Nowym Dworze Mazowieckim, Urząd Pracy m.st. Warszawy, PUP w Szydłowcu, PUP w Piasecznie, PUP w Jędrzejowie, PUP w Sandomierzu, PUP w Rawiczu. Zwrócono się o informację od PUP na terenie, których funkcjonowały szkoły zawodowe objęte kontrolą.

¹⁶⁸ PUP w Białymstoku (10 os.), PUP w Wysokim Mazowieckiem (1 os.), PUP w Suwałkach (1 os.), PUP w Kielcach (1 os.), MUP w Kielcach (2 os.), PUP w Łodzi (6 os.), UP m.st. Warszawy (32 os.), PUP w Piasecznie (9 os.).

¹⁶⁹ Dane w zależności od terminu odpowiedzi urzędu dotyczą okresu od marca do lipca 2019 r.

¹⁷⁰ PUP w Wysokim Mazowieckiem (przy czym ta sama osoba ponowiła rejestrację w 2019 r., ma status osoby poszukującej pracy), PUP w Kielcach, PUP w Łodzi, UP m.st. Warszawy.

¹⁷¹ PUP w Suwałkach.

¹⁷² PUP i MUP w Kielcach.

¹⁷³ MUP w Kielcach.

¹⁷⁴ Na koniec grudnia każdego roku (stan na 8 maja 2019 r.).

¹⁷⁵ 157 640 (64%) w 2016 r., 159 071 (63,8%) w 2017 r. i 154 035 (64%) w 2018 r.

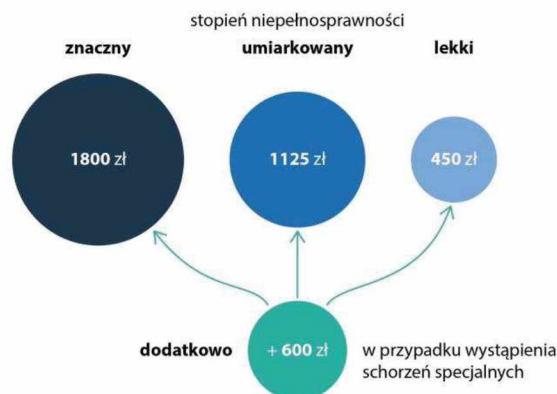
¹⁷⁶ Zgodnie z art. 26a ust. 1b ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej miesięczne dofinansowanie do wynagrodzenia pracownika niepełnosprawnego, o których mowa w art. 26a ust. 1 zwiększa się o 600 zł w przypadku osób niepełnosprawnych, w odniesieniu do których orzeczono chorobę psychiczną, upośledzenie umysłowe, *całościowe zaburzenia rozwojowe* lub epilepsję oraz niewidomych.

¹⁷⁷ 67 906 (27,6%) w 2016 r., 69 119 (27,7%) w 2017 r. i 65 630 (27,3%) w 2018 r.

¹⁷⁸ W tym ze znacznym stopniem niepełnosprawności – 3% (7594 w 2016 r., 7905 w 2017 r. i 7897 w 2018 r.), z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności – 19% (47 688 w 2016 r., 48 439 w 2017 r. i 46 094 w 2018 r.), z lekkim stopniem niepełnosprawności – 5% (12 624 w 2016 r., 12 775 w 2017 r. i 11 640 w 2018 r.)

stanowili pracownicy z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności. Większość niepełnosprawnych pracowników ze schorzeniami specjalnymi¹⁷⁹ korzystała z zatrudnienia w zakładach pracy chronionej, w rozumieniu art. 28 ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej.

Rysunek 11. Wysokość miesięcznego dofinansowania do wynagrodzenia pracowników niepełnosprawnych (w zł).

Źródło: opracowanie własne NIK

Zadania dotyczące osób z autyzmem lub zespołem Aspergera oraz do ich rodzin

Pełnomocnik nie realizował w latach 2016-2018 projektów lub programów stanowiących uzupełnienie systemowych rozwiązań przewidzianych w *ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej*¹⁸⁰. Na podstawie art. 36 tej ustawy, zadania takie były zlecane organizacjom pozarządowym¹⁸¹ (w tym finansowane ze środków PFRON¹⁸²). Były one adresowane do osób niepełnosprawnych oraz do rodzin, których członkami są osoby niepełnosprawne, w tym do osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. Przykłady takich programów:

- *Pilotażowy Program Rehabilitacja 25 plus*¹⁸³, skierowany do osób niepełnosprawnych¹⁸⁴, będących absolwentami placówek edukacyjnych¹⁸⁵, którzy nie byli objęci rehabilitacją społeczną w placówkach dziennej aktywności (np. środowiskowych domach samopomocy lub warsztatach terapii zajęciowej). Miało to posłużyć zebraniu doświadczeń do wypracowania rozwiązań zapewniających absolwentom ciągłość terapii dotyczącej utrzymania samodzielności i niezależności w życiu społecznym, a także ich aktywności zawodowej;
- program *Szansa-Rozwój-Niezależność*, służący poprawie uczestnictwa osób niepełnosprawnych na rynku pracy, zwiększeniu ich samodzielności i aktywności w różnych dziedzinach życia, zapewnieniu im dostępu do informacji; poprawie jakości funkcjonowania otoczenia osób niepełnosprawnych oraz upowszechnianiu pozytywnych postaw społecznych wobec osób niepełnosprawnych, a także wiedzy dotyczącej

¹⁷⁹ 58,3% w 2016 r., 57,3% w 2017 r. i 52,2% w 2018 r.

¹⁸⁰ W 2019 r. został zainicjowany program pt. *Centra Opiekuńczo-Mieszkalne*.

¹⁸¹ Zgodnie z rodzajami zadań, wskazanymi w rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 7 lutego 2008 r. w sprawie rodzajów zadań z zakresu rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych zlecanych fundacjom oraz organizacjom pozarządowym (Dz. U. z 2016 r. poz. 1945), po przeprowadzeniu otwartego konkursu, zgodnie z ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2019 r. poz. 688, ze zm.).

¹⁸² PFRON jest funduszem celowym działającym na mocy ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej, którego środki przeznaczone są na rehabilitację zawodową i społeczną osób niepełnosprawnych oraz ich zatrudnianie.

¹⁸³ Ogłoszenie o konkursie <https://www.pfron.org.pl/o-funduszu/programy-i-zadania-pfron/programy-i-zadania-real/pilotazowy-program-rehabilitacja-25-plus/tresc-programu/>

¹⁸⁴ Z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, sprzężoną z innymi niepełnosprawnościami.

¹⁸⁵ W tym ośrodków rehabilitacyjno-edukacyjno-wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych, szkół specjalnych przysposabiających do pracy.

Projekty na rzecz osób z autyzmem lub zespołem Aspergera

niepełnosprawności¹⁸⁶.

W tym konkursie wybrano 572 projekty na łączną kwotę dofinansowania 209,9 mln zł, których realizacja pozwoli na udzielenie wsparcia 150 587 osobom niepełnosprawnym. Wśród projektów zakwalifikowanych do dofinansowania było 19 tematów, których realizację zgłosiły podmioty działające na rzecz osób z autyzmem (na kwotę ok. 9,6 mln zł)¹⁸⁷.

- projekt *Wsparcie osób z autyzmem w placówkach*¹⁸⁸, który miał na celu wypracowanie modelu wsparcia tych osób oraz określenie skuteczności wsparcia udzielanego przez osoby wspomagające. Miał także poprawić dostępność takiej formy opieki. Wsparciem objęto ok. 140 osób z autyzmem, które miały orzeczenie o umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności, ze zdiagnozowanymi problemami w komunikacji i uczeniu się oraz w sferze społeczno-zawodowej.

Na podstawie informacji uzyskanych z sześciu oddziałów PFRON, działających na terenie województw, w których prowadzono kontrole (podkarpackiego, świętokrzyskiego, podlaskiego, wielkopolskiego, łódzkiego, mazowieckiego¹⁸⁹) ustalono, że w latach 2016-2019, w tych województwach wprowadzono projekty dotyczące wsparcia osób z autyzmem i zespołem Aspergera (niektóre projekty były rozpoczynane w 2014 r. lub w 2015 r., inne były zaplanowane także na 2020 r. lub 2022 r.).

Ponieważ PFRON ogłasza konkursy na zadania, dotyczące wsparcia różnych środowisk, a nie osób z konkretnymi schorzeniami czy rodzajami niepełnosprawności¹⁹⁰, trudno było jednoznacznie ustalić ile osób z autyzmem bądź zespołem Aspergera brało udział w tych projektach (w Oddziale Łódzkim w ogóle nie udało się określić tej liczby) oraz czy zamieszkiwali oni na terenie danego województwa (część projektów miało charakter ogólnopolski, ponadregionalny lub regionalny). Informacje z oddziałów PFRON uwzględniały projekty, z nazwy których bezpośrednio wynikało, że beneficjentami są osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera albo nazwa organizacji pozarządowej wskazywała, że jej podopiecznymi były osoby z tymi schorzeniami.

Celem programowym realizowanych projektów było najczęściej zwiększanie samodzielności osób niepełnosprawnych poprzez:

- prowadzenie specjalistycznej terapii i rehabilitacji dzieci i osób dorosłych z autyzmem;
- udzielanie wsparcia adekwatnego do potrzeb osób z autyzmem, prowadzącego do: zwiększenia możliwości porozumiewania się z otoczeniem, nabywania kluczowych umiejętności społecznych, poprawy funkcjonowania tych osób, przełamywania barier psychofizycznych, wykorzystania pełnego potencjału rozwojowego.

Na realizację projektów obejmujących działania skierowane również do osób z autyzmem lub zespołem Aspergera (ok. 51% beneficjentów ostatecznych¹⁹¹)

¹⁸⁶ Ogłoszenie o konkursie https://www.pfron.org.pl/organizacje-pozarzadowe/projekty-i-konkursy-dla-organizacji-pozarzadowych/zadania-zlecane-konkurs/szansa-rozwoj-niezalezność-konkurs-nr-12018/... dostęp 7 kwietnia 2019 r.

¹⁸⁷ <https://www.pfron.org.pl/organizacje-pozarzadowe/projekty-i-konkursy-dla-organizacji-pozarzadowych/zadania-zlecane-konkurs/szansa-rozwoj-niezalezność-konkurs-nr12018/konkurs-szansa-rozwoj-niezalezność-decyzja-w-sprawie-udzielenia-dofinansowania-12042019>, dostęp 7 kwietnia 2019 r.

¹⁸⁸ Był realizowany w latach 2015-2018.

¹⁸⁹ Pisma: O-09.4141.2.963.2019.MG z 15 lipca 2019 r., O-13/1128/2019/BO z 11 lipca 2019 r., 1098/2019/BG z 12 lipca 2019 r., O-15.0133.2019.1086.BW z 12 lipca 2019 r., O-05.JM.4860.2019 z 9 lipca 2019 r., O-07.1925.2019.AG z 12 września 2019 r.

¹⁹⁰ Np. w zadaniu *Kompleksowa rehabilitacja dzieci i młodzieży do 18. roku życia* mogą uczestniczyć osoby mające różne schorzenia (zespół Downa, niepełnosprawność intelektualna, a także autyzm).

¹⁹¹ Do dwóch projektów, realizowanych na terenie województwa wielkopolskiego (obejmującego 338 osób) nie zakończono ostatecznego naboru do czasu przedstawienia informacji, stąd liczba beneficjentów z autyzmem lub zespołem Aspergera nie była jeszcze znana (nie zostały one uwzględnione w obliczeniach).

przewidziano 73,6 mln zł. Były to najczęściej projekty o jedno lub dwuletnim okresie realizacji/finansowania. Na takie projekty przeznaczono ok. 81% środków (tabela 6). Najwięcej projektów, w których wsparciem objęto osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera wykazały oddziały PFRON z województwa podlaskiego (na kwotę 31,6 mln zł), podkarpackiego (13,9 mln zł) i mazowieckiego (10,5 mln zł).

Tabela 6. Projekty realizowane w latach 2014-2022 na rzecz wsparcia osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, których obsługą zajmowały się oddziały PFRON z województw łódzkiego, mazowieckiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i wielkopolskiego.

Lata, w których były/będą realizowane	Okres realizacji	Liczba beneficjentów projektu	W tym osoby z autyzmem	Środki zaplanowane	Środki zrealizowane do czasu złożenia informacji (I półrocze 2019 r.)
2015-2016	1 rok	609	405	2 434 495,19 zł	2 411 324,70 zł
2016-2017	1 rok	1 372	790	5 949 913,71 zł	5 877 012,10 zł
2016	1 rok	1 095	926	1 733 136,46 zł	1 612 435,60 zł
2017	1 rok	159	52	1 077 168,84 zł	259 958,92 zł
2018	1 rok	317	111	1 460 536,30 zł	872 079,83 zł
2019	1 rok	40	25	532 194,00 zł	0,00 zł
2017-2018	1 rok	1 259	1 041	5 125 528,52 zł	4 644 292,31 zł
2018-2019	1 rok	2 250	1 381	8 674 238,00 zł	0,00 zł
2019-2020	1 rok	1 029	644	7 445 033,18 zł	0,00 zł
2015-2017	2 lata	229	165	1 846 342,21 zł	1 842 924,85 zł
2016-2018	2 lata	1 315	196	8 334 721,92 zł	8 257 122,95 zł
2017-2019	2 lata	1 685	443	14 380 962,73 zł	7 088 178,86 zł
2019-2021	2 lata	406	122	1 663 838,00 zł	0,00 zł
2014-2017	3 lata	111	24	3 167 443,94 zł	3 167 443,94 zł
2018-2021	3 lata	218	63	2 192 552,60 zł	0,00 zł
2019-2022	3 lata	1 004	303	7 572 524,01 zł	63 000,00 zł
Razem		13 098	6 691	73 590 629,61 zł	36 095 774,06 zł

Źródło: Dane PFRON.

5.2.3. ZAPOBIEGANIE WYKLUCZENIU OSÓB Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA – DZIAŁANIA PEŁNOMOCNIKA RZĄDU DO SPRAW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Monitorowanie przestrzegania Karty Praw Osób Niepełnosprawnych

Pełnomocnik oceniał efekty działań podejmowanych w Ministerstwie oraz innych resortach na rzecz osób niepełnosprawnych, w tym z autyzmem lub zespołem Aspergera i opracowywał *Informację Rządu Rzeczypospolitej Polskiej o działaniach podejmowanych na rzecz realizacji postanowień uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych*¹⁹². W Informacji przedstawiano dane analityczne dotyczące populacji osób niepełnosprawnych i ich sytuacji na rynku pracy oraz najważniejsze działania podjęte w obszarze edukacji, ochrony zdrowia, rehabilitacji społecznej, rynku pracy, infrastruktury, kultury, zrównoważonego dostępu osób niepełnosprawnych do służb ratunkowych i wykorzystania

¹⁹² Przedstawianą Sejmowi RP, zgodnie z § 3 uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. Nr 50, poz. 475).

**Lepsza skuteczność
aktywizacji zawodowej
osób niepełnosprawnych**

funduszy europejskich. Z tych danych wynika, że wciąż większość osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym pozostaje poza rynkiem pracy. Wskazano także przykłady możliwych działań oraz tzw. dobre praktyki, w tym dotyczące osób z autyzmem¹⁹³.

W Biurze Pełnomocnika, w latach 2016-2019, prowadzono szczegółowe analizy skuteczności poszczególnych instrumentów aktywizacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych, określonych w *ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej*. Były to badania porównawcze oparte na danych sprawozdawczych, składanych w kolejnych latach, przez PFRON oraz PUP. Dotyczyły liczby osób objętych poszczególnymi działaniami, wydatkowanych środków oraz oceny efektów tych działań, np. efektów wsparcia realizowanego w warsztatach terapii zajęciowej lub rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Z analiz tych wynika, że w latach 2016-2018, w większości obszarów poprawiła się skuteczność wsparcia, w tym dostępności do rehabilitacji zawodowej i społecznej, realizowanej przez warsztaty terapii zajęciowej i zakłady aktywności zawodowej oraz skuteczność w przygotowaniu niepełnosprawnych do samodzielnego funkcjonowania.

**Dobre wykorzystanie
środków finansowych na
wsparcie osób
niepełnosprawnych**

Dokonywano także oceny skuteczności działań na podstawie monitorowania wartości celów i mierników¹⁹⁴ budżetu zadaniowego¹⁹⁵ oraz przyczyn odchyień wartości osiągniętych od planowanych. W latach 2016-2018 osiągnięto planowane wartości, dotyczące większości mierników objętych analizą. Uzyskano planowane wartości, dotyczące: zatrudniania osób niepełnosprawnych w zakładach aktywności zawodowej, liczby osób korzystających z podstawowych form wspierających aktywizację i integrację społeczną, oraz liczby uczestników warsztatów terapii zajęciowej, a także wskaźników: aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym, zatrudnienia osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym, zagrożenia ubóstwem skrajnym w gospodarstwach domowych, z co najmniej jedną osobą niepełnosprawną.

**Konsultowanie nowych
rozwiązań**

Prowadzono także szerokie konsultacje zagadnień związanych z zapewnieniem wsparcia osób niepełnosprawnych¹⁹⁶. Na podstawie protokołów z prac *Zespołu ds. Opracowania Rozwiązań* oraz *Krajowej Rady Konsultacyjnej do Spraw Osób Niepełnosprawnych* można stwierdzić, że analizowano aktualną sytuację osób niepełnosprawnych i członków ich rodzin, ze szczególnym uwzględnieniem dostępu do edukacji, kultury, zatrudnienia oraz świadczeń zdrowotnych, a także kompleksowych rozwiązań dotyczących poprawy sytuacji tych osób. Składano także konkretne propozycje przedsięwzięć zmierzających do integracji osób niepełnosprawnych, rozwiązań dotyczących zaspokajania

¹⁹³ Np. w *Informacji* sporządzonej za 2016 r. wskazano na potrzebę likwidacji barier dla osób autystycznych w dostępie do sądownictwa (np. przez szkolenie pracowników sądów wydelegowanych do kontaktów z takimi osobami), w *Informacji* za 2017 r. wskazano rozwiązania służące ułatwianiu takim osobom kontaktu z funkcjonariuszami Policji (np. porozumienie o współpracy dotyczącej realizacji *Innowacji społecznej sprzyjającej poprawie funkcjonowania osób z ASD w relacjach z Policją w sytuacji kryzysowej*).

¹⁹⁴ Bazujących na danych GUS, PFRON i Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

¹⁹⁵ Na poziomie funkcji i zadań oraz dla podzadań i działań.

¹⁹⁶ W ramach prac Krajowej Rady Konsultacyjnej ds. Osób Niepełnosprawnych, powoływanej na podstawie przepisów *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, będącej organem opiniotwórczo-doradczym Pełnomocnika, Zespołu ds. wykonywania postanowień *Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, powołanym na mocy zarządzenia nr 26 Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 28 sierpnia 2013 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw wykonywania postanowień *Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych* (Dz. Urz. Min. Rodz. Prac. i Pol. Społ. poz. 27, ze zm.); Zespołu ds. Opracowania Rozwiązań w zakresie Poprawy Sytuacji Osób Niepełnosprawnych i Członków ich Rodzin (Zespół ds. Opracowania Rozwiązań), powołanym na podstawie zarządzenia nr 89 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 2016 r. w sprawie Zespołu do spraw Opracowania Rozwiązań w zakresie Poprawy Sytuacji Osób Niepełnosprawnych i Członków ich Rodzin (M.P. poz. 850). Przewodniczącym Zespołu jest Pełnomocnik, w skład Zespołu wchodzi przedstawiciele ministerstw oraz różnych urzędów i instytucji, które uczestniczą w Zespole na prawach członka.

potrzeb tych osób oraz zmiany przepisów. Na posiedzeniach *Zespołu ds. Opracowania Rozwiązań* podnoszone były także problemy osób z autyzmem. Wskazywano na przykład na potrzebę: utworzenia nowego typu środowiskowych domów samopomocy dla niskofunkcjonujących osób z autyzmem i niepełnosprawnością sprzężoną; zapewnienia opieki wytchnieniowej dla rodziców/opiekunów osób z autyzmem; opracowania systemu wsparcia osób z autyzmem pozostających bez opieki po śmierci rodziców/opiekunów; umożliwienia tworzenia małych, specjalistycznych placówek dla osób z autyzmem oraz zwiększenia finansowania w warsztatach terapii zajęciowej dla osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*.

Konsultacje społeczne

W ramach projektu pn. *Konsultacje*¹⁹⁷ prowadzono konsultacje społeczne, dotyczące zmiany ustaw w związku z wejściem w życie *uchwały Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 r. w sprawie programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem”*. W raporcie podsumowującym ten projekt wskazano, że wątek wsparcia dla osób z autyzmem był tematem 16 warsztatów realizowanych w trakcie konferencji regionalnych. Podczas tych konferencji uczestnicy zwracali uwagę na: rozległość tematyki dotyczącej wsparcia osób z autyzmem, związanego przede wszystkim z różnorodnością problemów ich dotyczących; konieczność zindywidualizowanego podejścia i zapewnienia osobom z autyzmem ciągłości procesu rehabilitacji i finansowania organizacji oferujących takie usługi; stosowanie różnych symboli w orzeczeniach o niepełnosprawności i o stopniu niepełnosprawności osób z autyzmem (co może stwarzać dodatkowe problemy w zapewnieniu adekwatnego wsparcia). Uczestnicy konsultacji wskazywali na potrzebę: realizowania różnego rodzaju działań promocyjno-edukacyjno-informacyjnych skierowanych do społeczeństwa, dotyczących osób z autyzmem; tworzenia wyspecjalizowanych placówek oferujących wsparcie wyłącznie dla tej grupy niepełnosprawnych; wdrożenia narzędzi formalno-prawnych ułatwiających przepływ informacji między instytucjami; zwiększenia dotacji, w przypadku przyjmowania osób ze spektrum autyzmu do placówek innych niż środowiskowe domy samopomocy; wypracowania systemu wsparcia, dzięki któremu we wszystkich placówkach dostępna będzie opieka dostosowana do faktycznych potrzeb niepełnosprawnych; dostępności informacji o możliwości wsparcia dla osób z autyzmem; zmian w orzecznictwie, które jest niejednolite; rozwiązania problemów formalnych związanych z przyjmowaniem osób ze spektrum zaburzeń autystycznych do placówek w przypadku orzeczeń sprzed 2010 r. (niezawierających kodu C-12) i problemów związanych z weryfikacją diagnoz w takich wypadkach. Wskazano także szereg problemów na etapie edukacji. Osoby uczestniczące w konsultacjach postulowały także, by: wprowadzić wytyczne dotyczące weryfikacji uprawnień do zwiększonego dofinansowania dla osób ze spektrum autyzmu w środowiskowych domach samopomocy; zmienić zapis ustawowy i wprowadzić wymóg zwiększenia kwoty dotacji w przypadku osób z niepełnosprawnościami sprzężonymi i spektrum autyzmu o 30%; ujednolicić system orzekania i wprowadzić kryteria oparte o poziom funkcjonowania i samodzielności, z którymi wiązać się będą zróżnicowane środki finansowe do wykorzystania w różnego typu placówkach. W przypadku wsparcia rodzin osób z autyzmem wskazano zwłaszcza na potrzebę umożliwienia tym osobom oraz ich bliskim podjęcia pracy w niepełnym wymiarze (bez utraty świadczeń) i konieczność objęcia rodzin osób z autyzmem edukacją, np. warsztatami, grupami wsparcia i indywidualną pomocą psychologiczną.

Od 1998 r. funkcjonuje w Polsce *Porozumienie Organizacji Pozarządowych Pracujących na Rzecz Dzieci i Osób Dorosłych z Autyzmem i Pokrewnymi*

¹⁹⁷ Projekt realizowany był w partnerstwie przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz Caritas Polska w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, oś priorytetowa II *Efektywne polityki publiczne dla rynku pracy, gospodarki i edukacji*, działanie 2.16. *Usprawnienie procesu stanowienia prawa*. W konferencjach ogólnopolskich i regionalnych uczestniczył Pełnomocnik lub Dyrektor Biura.

**Zmiany legislacyjne,
utworzenie funduszu
SFWON**

Zaburzeniami oraz Ich Rodzin Autyzm-Polska. Obecnie w skład Porozumienia wchodzi ok. 50 organizacji świadczących pomoc osobom z autyzmem i ich rodzinom. W ramach *Porozumienia* od listopada 2003 roku działa *Rzecznik Osób z Autyzmem* przy Fundacji SYNAPSIS, który reprezentuje środowisko osób z autyzmem i ich rodzin w rozmowach z administracją rządową.

W okresie objętym kontrolą¹⁹⁸, w elektronicznym systemie obiegu dokumentów BON, zaewidencjonowanych było 148 pism – 136 od Rzecznika Praw Obywatelskich i 12 od Rzecznika Praw Dziecka. Spośród nich, pięć pism Rzecznika Praw Obywatelskich dotyczyło kwestii osób z autyzmem. Do Biura wpływały skargi, wnioski oraz listy od osób poszukujących rozwiązania problemów wynikających z niepełnosprawności. W latach 2016-2018 wpłynęło 27 skarg, 7 wniosków oraz 4338 listów od obywateli.

Na podstawie ustawy z dnia 23 października 2018 r. o Solidarnościowym Funduszu Wsparcia Osób Niepełnosprawnych¹⁹⁹, stworzono nowy instrument finansowania działań wsparcia społecznego, zawodowego oraz zdrowotnego osób niepełnosprawnych. Gospodarowanie środkami tego Funduszu należy do zadań Pełnomocnika. W Planie wsparcia osób niepełnosprawnych, na 2019 r., wyszczególniono dziesięć programów, w tym pakiet programów, których celem jest zapewnienie odpowiednich usług opiekuńczych (*Opieka wytchnieniowa, Usługi opiekuńcze dla osób niepełnosprawnych, Opieka nad osobami niepełnosprawnymi*), pakiet programów pn. *Mój dom (Centra Opiekuńczo-Mieszkalne, Budynki bez barier, Mieszkania bez barier)*, których celem jest zapewnienie odpowiednich warunków mieszkaniowych dla osób niepełnosprawnych oraz cztery inne programy²⁰⁰. Program pt. *Centra Opiekuńczo-Mieszkalne* w pierwotnym zamyśle był skierowany do dorosłych osób ze spektrum autyzmu i niepełnosprawnościami sprzężonymi. Zgodnie z tym Programem, wsparciem dla tych osób miało być umożliwienie im korzystania z systemu środowiskowego wsparcia dla zwiększenia ich aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym oraz zapewnienie opieki i specjalistycznych usług dostosowanych do potrzeb osób dorosłych. Miały to być także oferty krótkoterminowych usług całonocnych w centrach opiekuńczo-mieszkalnych. Natomiast obecnie, w ramach tego Programu, przewidziane jest finansowanie utworzenia i wyposażenia ośrodków, w których będzie udzielana pomoc osobom ze znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności²⁰¹. W wymaganiach dotyczących organizacji tych placówek uwzględniono zatrudnienie osób o odpowiednich kwalifikacjach²⁰², w tym dodatkowych asystentów dla osób o specjalnych potrzebach (wynikających np. ze spektrum autyzmu). Program realizowany jest od 1 lipca 2019 r.

Wyniki analiz służyły identyfikacji trudności dotyczących rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych i były jednym z powodów podejmowania przez Pełnomocnika działań mających poprawić rozwiązania prawno-organizacyjne oraz finansowe wspierające osoby niepełnosprawne, w tym osoby z autyzmem. Było to przede wszystkim:

- współpraca pracowników BON w określeniu zasad udzielania kompleksowego i szerokiego wsparcia osobom niepełnosprawnym i ich

¹⁹⁸ Od 1 stycznia 2016 r. do 22 maja 2019 r.

¹⁹⁹ Dz. U. poz. 2192, ze zm.

²⁰⁰ *Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej, Specjalne świadczenia medyczne, Dostępne parki narodowe, Działania cyfrowe.*

²⁰¹ Opracowanego w Biurze Pełnomocnika w maju 2019 r.

²⁰² Kierownik, specjaliści, w tym opiekunowie nocni oraz inne osoby mające niezbędne kwalifikacje zawodowe i doświadczenie w pracy z osobami niepełnosprawnymi dotyczące usług opiekuńczych lub specjalistycznych usług opiekuńczych albo w placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub placówkach oświatowych, asystenci osób niepełnosprawnych dla osób o specjalnych potrzebach, pielęgniarka – w przypadku utworzenia w Centrum punktu pielęgniarskiego/gabinetu zabiegowego.

- rodzinom w związku z pracami nad *ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z realizacją programu „Za życiem”*²⁰³;
- uzyskanie dodatkowych środków finansowych z przeznaczeniem na wsparcie społeczne, zawodowe oraz zdrowotne osób niepełnosprawnych poprzez udział pracowników BON w pracach nad *ustawą o Solidarnościowym Funduszu Wsparcia Osób Niepełnosprawnych*;
 - wprowadzenie specjalistycznej opieki nad dorosłą osobą niepełnosprawną, poprzez zorganizowanie dla niej pobytu dziennego lub całodobowego w środowisku lokalnym dzięki opracowaniu programu pt. *Centra Opiekuńczo-Mieszkalne* – finansowanego w ramach środków SFWON;
 - dodatkowe wsparcie finansowe dla osób niepełnosprawnych, wymagających zwiększonych wydatków na funkcjonowanie w życiu codziennym i społecznym poprzez udział pracowników BON w pracach nad *projektem ustawy o świadczeniu uzupełniającym dla osób niezdolnych do samodzielnej egzystencji* – w ramach środków SFWON²⁰⁴;
 - objęcie szczególnym wsparciem tych grup osób niepełnosprawnych, które mają największe trudności w samodzielnym znalezieniu, podjęciu i utrzymaniu zatrudnienia (opracowanie projektu *ustawy o zatrudnieniu wspomagany*²⁰⁵).

Część z tych postulatów została spełniona. W okresie objętym kontrolą utworzono nowy typ środowiskowego domu samopomocy (typ D) dla osób ze spektrum autyzmu lub niepełnosprawnościami sprzężonymi²⁰⁶; zainicjowano program *Opieka wytchnieniowa edycja 2019*²⁰⁷; wprowadzono w *ustawie o pomocy społecznej* podział na mieszkania chronione treningowe i mieszkania chronione wspierane²⁰⁸; zwiększono ze środków PFRON kwoty dofinansowania kosztów rocznego pobytu jednego uczestnika warsztatu terapii zajęciowej²⁰⁹.

W październiku 2019 r. Sekretarz Stanu, w zastępstwie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, zaakceptował listę wniosków o dofinansowanie utworzenia i funkcjonowania *Centrów Opiekuńczo-Mieszkalnych*. W latach 2019-2021 powstaną cztery takie ośrodki (tabela 7).

²⁰³ Dz. U. poz. 1292. Głównym celem *Programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem”* jest rzeczywista i pełna integracja społeczna osób niepełnosprawnych oraz wsparcie psychologiczne, społeczne, funkcjonalne i ekonomiczne ich rodzin. Istotnym elementem jego realizacji miał być rozwój sieci środowiskowych domów samopomocy. Pomocą miały zostać objęte osoby z zaburzeniami psychicznymi, w tym z niepełnosprawnościami sprzężonymi, a także osoby ze spektrum autyzmu, w tym także przez przeznaczenie dodatkowych środków na podwyższenie dotacji (do 30%) na jednego uczestnika środowiskowego domu samopomocy ze spektrum autyzmu.

²⁰⁴ W dniu 9 lipca 2019 r. został skierowany do Sejmu projekt *ustawy o świadczeniu uzupełniającym dla osób niezdolnych do samodzielnej egzystencji*. www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=44CC8024_1388B8EBC1258433002_D1731, dostęp 18 lipca 2019 r.

²⁰⁵ <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12321843>, dostęp 18 lipca 2019 r. Projektowana ustawa ma przeciwdziałać bierności zawodowej osób niepełnosprawnych, mających schorzenia szczególnie utrudniające podjęcie aktywności zawodowej, w tym upośledzenie umysłowe, całościowe zaburzenia rozwojowe, chorobę psychiczną i inne.

²⁰⁶ *Rozporządzeniem Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z 16 maja 2019 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie środowiskowych domów samopomocy* (Dz. U. poz. 967).

²⁰⁷ <https://www.gov.pl/web/rodzina/nabor-wnioskow-w-ramach-programu-opieka-wytchnieniowa-edycja-2019>, dostęp 18 lipca 2019 r.

²⁰⁸ Mieszkanie chronione jest formą pomocy społecznej przygotowującą pod opieką specjalistów osoby tam przebywające do prowadzenia samodzielnego życia lub wspomagającą te osoby w codziennym funkcjonowaniu. W mieszkaniu chronionym treningowym zapewnia się usługi bytowe oraz naukę, rozwijanie lub utrwalanie samodzielności, sprawności w zakresie samoobsługi, pełnienia ról społecznych w integracji ze społecznością lokalną. W mieszkaniu chronionym wspieranym zapewnia się dodatkowo pomoc w wykonywaniu czynności niezbędnych w życiu codziennym i realizacji kontaktów społecznych (art. 53 ust. 2, 3 i 6 *ustawy o pomocy społecznej*).

²⁰⁹ Od 1 lipca 2018 r. wprowadzono zwiększenie kosztów rocznego pobytu jednego uczestnika w warsztacie terapii zajęciowej do 16 596 zł., a także zaprojektowano podwyżki w kolejnych latach (w 2019 r. dofinansowanie wyniesie 17 796 zł, w 2020 r. i latach następnych – 18 996 zł).

Tabela 7. Lista zatwierdzonych wniosków w ramach programu Centra Opiekuńczo-Mieszkalne wraz z rekomendowaną wysokością przyznanych środków z SFWON²¹⁰.

Lp.	Województwo Gmina/Powiat	Kwota wnioskowana na dofinansowanie tylko Moduł I (w zł)	Kwota wnioskowana na dofinansowanie Moduł I i Moduł II (w zł)	Kwota przyznanego dofinansowania (w zł)
1	opolskie (Gmina Walce)	2 529 224,76	-	2 529 224,76
2	lubelskie (Gmina Łomazy)	-	2 100 038,74	2 100 038,74
3	lubelskie (Powiat Łęczyński)	-	3 190 766,46	3 190 766,46
4	zachodniopomorskie (Powiat Łobeski)	2 748 379,03	-	2 748 379,03
	Razem	5 277 603,79	5 290 805,20	10 568 408,99

Wyjaśnienia: Moduł I – dotyczy utworzenia *Centrum Opiekuńczo-Mieszkalne* (tj. budowy, zakupu lub adaptacji istniejącego obiektu); Moduł II – to wydatki na funkcjonowanie Centrum Opiekuńczo-Mieszkalne.

Źródło: <https://www.gov.pl/web/rodzina/lista-zatwierdzonych-wnioskow-w-ramach-programu-centra-opiekunczo-mieszkalne>, dostęp 11 grudnia 2019 r.

Integrowanie osób niepełnosprawnych

W okresie objętym kontrolą Pełnomocnik i pracownicy jego Biura realizowali działania informacyjno-promocyjne na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu osób niepełnosprawnych, w tym osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. Było to np.: organizowanie konferencji (również międzynarodowych) poświęconych tematyce osób niepełnosprawnych; wydawanie i kolportowanie ulotek informacyjnych; organizowanie wystaw twórczości artystycznej osób niepełnosprawnych; rozpowszechnianie plakatów; bezpłatne udostępnianie czasopism wydawanych przez organizacje pozarządowe zajmujące się osobami niepełnosprawnymi, a także przez PFRON i inne instytucje publiczne działające na rzecz wsparcia osób niepełnosprawnych.

5.3. SYSTEM REHABILITACJI ZAWODOWEJ I SPOŁECZNEJ - WARSZTATY TERAPII ZAJĘCIOWEJ I ZAKŁADY AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ

5.3.1. OSOBY Z AUTYZMEM, ZESPOŁEM ASPERGERA W WARSZTATACH TERAPII ZAJĘCIOWEJ I ZAKŁADACH AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ

Osoby z autyzmem, zespołem Aspergera czy z całościowymi zaburzeniami rozwojowymi w placówkach WTZ i ZAZ

Z informacji uzyskanych z wytypowanych 107 WTZ²¹¹ z województw: podkarpackiego, podlaskiego, mazowieckiego, łódzkiego i wielkopolskiego wynika²¹², że w latach 2016-2018, w 66 placówkach (22%)²¹³ ze wsparcia korzystały osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera. W 2016 r. było to 156 osób, a w 2018 r. – 211 (rysunek 12). Do grupy tej zaliczono zarówno osoby z orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności z uwagi na *całościowe zaburzenia rozwojowe* (12-C), jak i osoby niepełnosprawne, którym wydano orzeczenie opatrzone innymi kodami niepełnosprawności, a u których autyzm lub zespół

²¹⁰ Dotyczy wniosków przesłanych do Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w okresie od 1 sierpnia 2019 r. do 19 września 2019 r.

²¹¹ Do typowania WTZ wykorzystano specjalistyczne publikacje i i informatory, np. *Informator dla rodziców osób z autyzmem marzec 2015 r.*, http://informatory.synapsis.waw.pl/informatory/informator_woj_mazowieckie.pdf, *Raport 2013, Autyzm – Sytuacja dorosłych*, wskazujących dostępność tej formy wsparcia dla osób z autyzmem.

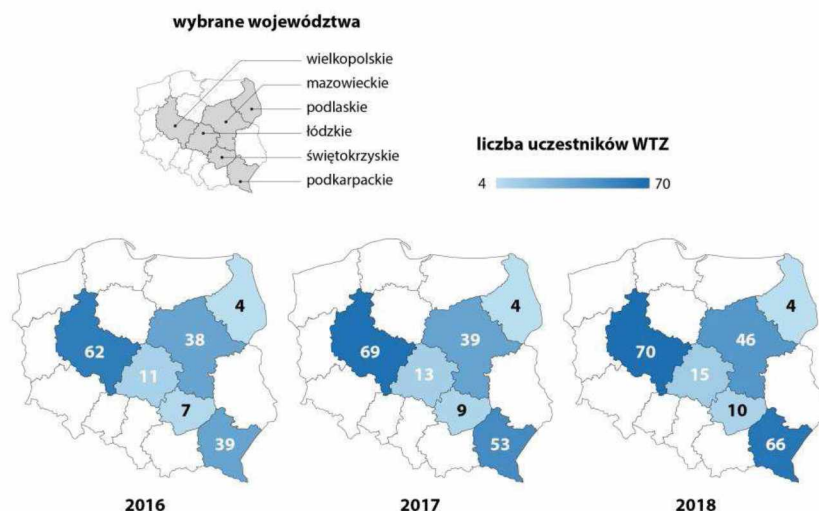
²¹² Pisma skierowano do 111 WTZ (odpowiedzi uzyskano ze 107 WTZ) i z dużym prawdopodobieństwem można uznać, że w pozostałych 194 WTZ na terenie wymienionych województw nie było osób z autyzmem.

²¹³ W 2018 r. w Polsce funkcjonowało 718 WTZ, w tym 305 (42,5%) zlokalizowanych w sześciu województwach, na terenie których realizowano kontrolę.

Aspergera był opisany w dodatkowych dokumentach (np. zaświadczeniach lekarskich). W informacji przesłanej do NIK podano, że osoby, które miały takie *nieformalne* rozpoznania stanowiły 62% wszystkich uczestników z autyzmem lub zespołem Aspergera zgłoszonych przez WTZ.

W 2018 r. z terapii zajęciowej w WTZ funkcjonujących na terenie wymienionych sześciu województw korzystało 10 343 uczestników²¹⁴, osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera (211 osób) stanowiły więc ok. 2% wszystkich objętych tą formą wsparcia.

Rysunek 12. Liczba uczestników WTZ z rozpoznaniem autyzmu, zespołu Aspergera lub całościowych zaburzeń rozwojowych w wybranych województwach w latach 2016-2018.

Źródło: opracowanie własne NIK na podstawie informacji ze 107 WTZ

Jak wynika z informacji uzyskanej przez NIK z 47 ZAZ²¹⁵, funkcjonujących w województwach, na terenie których prowadzono kontrolę, tylko w dziewięciu z nich (19%) obejmowano wsparciem osoby z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem lub zespołem Aspergera (tabela 8, rysunek 13). W latach 2016-2018, w tych ZAZ pracowało odpowiednio 35, 42 i 46 osób z takimi niepełnosprawnościami (w tym 24 osoby były zatrudnione w ZAZ prowadzonym przez Fundację SYNAPSIS z siedzibą w Warszawie). W 2018 r. osoby z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem lub zespołem Aspergera stanowiły ok. 2% ogółu zatrudnionych we wszystkich ZAZ.

Tabela 8. Osoby z całościowymi zaburzeniami rozwojowymi, autyzmem lub zespołem Aspergera zatrudnione w 47 ZAZ funkcjonujących na terenie województw: łódzkiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i mazowieckiego w latach 2016-2018.

Województwo	2016 r.		2017 r.		2018 r.			
	Liczba osób z autyzmem	Liczba ZAZ, w których osoby te były zatrudnione	Liczba osób z autyzmem	Liczba ZAZ, w których osoby te były zatrudnione	Liczba osób z autyzmem	Liczba ZAZ, w których osoby te były zatrudnione	Ogólna liczba osób niepełnospraw. r. zatrudnionych w ZAZ	Ogólna liczba ZAZ
łódzkie	0	0	0	0	0	0	225	7
mazowieckie	24	1	24	1	24	1	274	9
podkarpackie	4	4	10	4	12	4	715	13

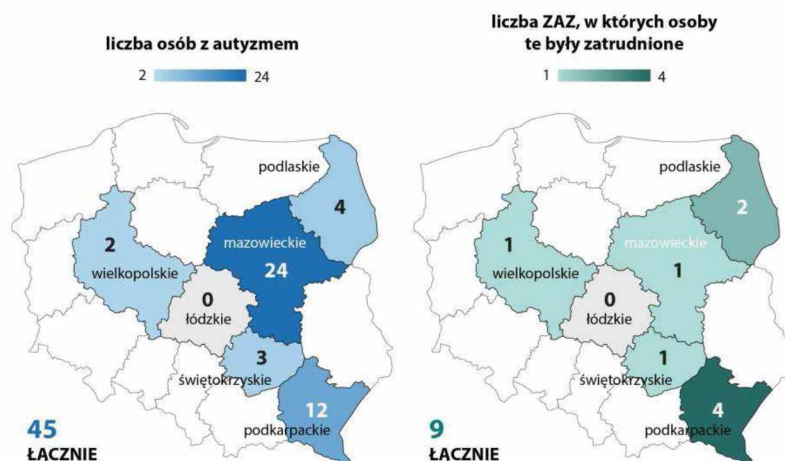
²¹⁴ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/centra-integracji-spolecznej-kluby-integracji-spolecznej-zaklady-aktywnosci-zawodowej-i-warsztaty-terapii-zajeciowej-w-2018-r-,6,6.html>

²¹⁵ Wszystkich funkcjonujących ZAZ na dzień 30 czerwca 2019 r.

podlaskie	3	2	4	2	4	2	158	5
świętokrzyskie	1	1	2	1	3	1	192	4
wielkopolskie	3	1	2	1	2	1	473	9
Razem	35	9	42	9	45	9	2037	47

Źródło: opracowanie własne NIK na podstawie informacji z 47 ZAZ.

Rysunek 13. Liczba pracowników ZAZ z rozpoznaniem autyzmu, zespołu Aspergera lub całościowych zaburzeń rozwojowych w wybranych województwach w 2018 r.

Źródło: opracowanie własne NIK na podstawie informacji z 47 WTZ

5.3.2. WSPIERANIE OSÓB Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA W PODJĘCIU AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ I SAMODZIELNEGO ŻYCIA

Charakterystyka uczestników WTZ i ZAZ

W kolejnych latach 2016-2019 (do 31 marca), w sześciu wybranych do kontroli WTZ²¹⁶, ze wsparcia korzystało odpowiednio 234, 264 i 265 osób. Wśród uczestników były osoby z rozpoznaniem *całościowych zaburzeń rozwojowych*, autyzmu lub zespołu Aspergera. W WTZ w Warszawie u, 23 spośród 24, które uczestniczyły w zajęciach, stwierdzono jedną z wymienionych niepełnosprawności, w pozostałych WTZ z zajęć korzystało od trzech do czterech osób *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem lub zespołem Aspergera. W grupie osób tych niepełnosprawnych korzystających ze wsparcia w WTZ, najwięcej było osób:

- ze znacznym stopniem niepełnosprawności, które w kolejnych latach 2016-2019 stanowiły odpowiednio: 88%, 86%, 85% i 78% wszystkich osób z autyzmem lub zespołem Aspergera;

²¹⁶ Do kontroli wytypowano sześć jednostek z największą liczbą uczestników z autyzmem z województw: łódzkiego (Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym „Kuznia Życzliwości” w Szczercowie – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Dąbrowie Rusieckiej, dalej: WTZ w Dąbrowie Rusieckiej); mazowieckiego (Warszawski Oddział Terenowy Krajowego Towarzystwa Autyzmu w Warszawie – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej, dalej: WTZ w Warszawie) oraz Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym w Szydłowcu – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej, dalej: WTZ w Szydłowcu); świętokrzyskiego (Stowarzyszenie na Rzecz Pomocy Osobom Niepełnosprawnym „Tratwa” w Sandomierzu – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Sandomierzu, dalej: WTZ w Sandomierzu); wielkopolskiego (Fundacja Mielnica w Koninie – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Koninie, dalej: WTZ w Koninie) oraz Stowarzyszenie Dzieci i Osób Niepełnosprawnych w Miejskiej Górze – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Miejskiej Górze, dalej: WTZ w Miejskiej Górze).

- urodzonych w latach 1985-1995, które w czasie kontroli były w wieku od 24 do 34 lat (osoby te stanowiły od 41% do 51% uczestników z autyzmem lub zespołem Aspergera);
- które ukończyły szkołę specjalną lub przysposabiającą do pracy (97% w 2016 r., 86% w 2017 r., 74% w 2018 r. i 70% w 2019 r.).

W trzech wybranych do kontroli ZAZ²¹⁷, zatrudnionych było od 81 (w 2016 r.) do 95 (na 31 marca w 2019 r.) pracowników niepełnosprawnych, z czego w ZAZ w Wilczej Górze zatrudniono (na 0,55 etatu) 24 osoby z rozpoznaniem *całościowych zaburzeń rozwojowych*, autyzmu lub zespołu Aspergera, a w pozostałych ZAZ do trzech takich osób. W grupie osób niepełnosprawnych zatrudnionych w skontrolowanych ZAZ, 43% osób legitymowało się wykształceniem średnim zawodowym i policealnym, a 40% ukończyło szkoły specjalne. W wszystkich ZAZ zachowano wymagany art. 29 ust. 1 i 1a *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej* poziom zatrudnienia osób niepełnosprawnych. Stanowiły one co najmniej 70% wszystkich zatrudnionych, w tym zatrudniono nie więcej niż 35% osób z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności, u których stwierdzono autyzm, upośledzenie umysłowe lub chorobę psychiczną (tabela 9).

Tabela 9. Udział osób niepełnosprawnych w ogólnej liczbie zatrudnionych (w tym z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności), w ZAZ objętych kontrolą w latach 2016-2019.

Jednostka \ Lata	2016 r.	2017 r.	2018 r.	2019 r.
ZAZ w Białymstoku	77,8% (22,2%)	76% (24%)	70% (30%)	70% (30%)
ZAZ w Kielcach	73,2% (32,1%)	73,2% (32,1%)	73,7% (31,6%)	76,7% (35%)
ZAZ w Wilczej Górze	72,7% (21,2%)	70,6% (20,6%)	70,6% (26,5%)	70,6% (26,5%)

Źródło: Opracowanie własne NIK na podstawie wyników kontroli

Dokumenty organizacyjne

Każdy WTZ objęty kontrolą działał na podstawie umowy określającej warunki i wysokość dofinansowania ze środków PFRON kosztów utworzenia i działalności warsztatu. W pięciu WTZ (z sześciu objętych kontrolą) umowy zawierały wszystkie wymagane elementy, w tym liczbę uczestników warsztatu, liczbę pracowników, liczbę etatów, wykaz stanowisk oraz wymagane kwalifikacje pracowników warsztatu, sposób finansowania oraz sposób i termin rozliczania kosztów utworzenia i działalności warsztatu. W WTZ w Szydłowcu niektóre aneksy do umów nie zawierały wymaganych kwalifikacji pracowników warsztatu²¹⁸. Objęte kontrolą warsztaty działały na podstawie regulaminu organizacyjnego zatwierdzonego przez jednostkę prowadzącą warsztat. W dwóch WTZ dokument ten nie zawierał wszystkich elementów wymaganych § 9 *rozporządzenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 marca 2004 r. w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*²¹⁹, tj. nie określono w nim obowiązków kierownika warsztatu dotyczących planowania rozkładu zajęć w warsztacie, przerw wakacyjnych uczestników warsztatu, urlopu pracowników nie zawarto także uregulowań dotyczących możliwości organizacji indywidualnego trybu zajęć lub specjalnych warunków terapii²²⁰.

Wszystkie ZAZ uregulowały sprawy organizacyjne w swoich regulaminach, które – w formie projektu - były wymagany dokumentem na etapie składania wniosku o dofinansowanie ze środków PFRON kosztów utworzenia i działania zakładu. Wnioski były składane we właściwej jednostce organizacyjnej

²¹⁷ ZAZ w Białymstoku (prowadzony przez Stowarzyszenie „MY DLA INNYCH” w Białymstoku), ZAZ w Kielcach (prowadzony przez Stowarzyszenie „Nadzieja Rodzinie” w Kielcach oraz ZAZ w Wilczej Górze (prowadzony przez Fundację SYNAPSIS z siedzibą w Warszawie).

²¹⁸ W tym WTZ sporządzono 52 aneksy do umowy obowiązującej od 1 października 2003 r.

²¹⁹ Dz. U. Nr 63, poz. 587.

²²⁰ WTZ w Miejskiej Górze, WTZ w Szydłowcu.

Kryteria naboru uczestników

samorządu danego województwa. Stosownie do wymogu wynikającego z § 16 ust. 1 *rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 17 lipca 2012 r. w sprawie zakładów aktywności zawodowej*²²¹, każdy z ZAZ opracował regulamin zakładowego funduszu aktywności zawodowej, określający tryb oraz zasady wydawania środków tego funduszu.

W regulaminie organizacyjnym skontrolowanych WTZ były określone warunki przyjęcia lub skreślenia uczestnika warsztatu. W dokumentach tych określono także kryteria naboru, stosowane w sytuacji, gdy o uczestnictwo w warsztacie starało się jednocześnie wiele osób. Do kryteriów tych zaliczano wiek kandydata, miejsce zamieszkania (w tym możliwość dowozu uczestnika przez rodzinę), zainteresowanie kandydata placówką, odbycie „okresu próbnego”, sytuację zdrowotną (ocenianą np. na podstawie opinii psychologicznej i innej dokumentacji medycznej). Poza jednym WTZ, nie stwierdzono, by od kandydatów z autyzmem (lub od ich opiekunów) wymagano dodatkowych dokumentów i zaświadczeń. W WTZ w Koninie wymagano od wszystkich uczestników (na etapie składania wniosku) informacji o wysokości uzyskiwanych świadczeń oraz dochodu netto na jednego członka rodziny. Kierownik WTZ nie umiała wyjaśnić, do jakich celów dane o sytuacji materialnej były gromadzone; w toku kontroli zmodyfikowano druk *Wniosku o przyjęcie*.

W połowie skontrolowanych WTZ praktykowano przyjmowanie uczestników na „okres próbny”²²², który mógł trwać od tygodnia (w WTZ w Koninie wymagano dwukrotnej obecności na terapii) do trzech miesięcy (WTZ w Warszawie). Tylko w jednej placówce kandydat miał pełne prawa uczestnika²²³, w pozostałych nie ewidencjonowano jego „próbnych” pobyków i nie dokumentowano płynących z nich wniosków i zaleceń.

Udział w „okresie próbnym” pozwalał pracownikom WTZ na dokonanie oceny możliwości psychofizycznych oraz predyspozycji kandydata. Potencjalni uczestnicy mogli zapoznać się z funkcjonowaniem warsztatu, uczestnikami, kadrą oraz specyfiką terapii zajęciowej. Obawy budzi brak prawnego usankcjonowania przyjętej praktyki. Jedną z konsekwencji przyjmowania dodatkowych osób jest niezachowanie wymaganej proporcji liczby uczestników do pracowników bezpośrednio z nimi pracujących (do takiej sytuacji doszło w WTZ w Sandomierzu), a w konsekwencji niezapewnienie odpowiedniej opieki.

Kierownik WTZ w Koninie wyjaśniła: „nie są praktykowane żadne zapisy i prowadzenie dokumentacji dotyczącej udziału w zajęciach próbnych ze względów bezpieczeństwa. Warsztaty nie mogą bowiem brać odpowiedzialności za osobę, która nie jest prawnym uczestnikiem placówki, nieposiadającym ubezpieczenia, a dodatkowo nie ma pełnej informacji o jej stanie zdrowia”.

W dwóch ZAZ²²⁴, w dokumentach wewnętrznych (*statucie, standardach pracy*), obok wymogów stawianych przez *ustawę o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, ustalono inne kryteria przyjęć kandydatów do pracy, tj.:

- pierwszeństwo dla osób korzystających ze wsparcia w innych placówkach zarządzanych przez stowarzyszenie prowadzące ZAZ, wynik wywiadu z osobą planowaną do zatrudnienia oraz jej rodziną

²²¹ Dz. U. poz. 850.

²²² WTZ w Sandomierzu, WTZ w Koninie, WTZ w Warszawie.

²²³ W WTZ w Sandomierzu uczestnikowi umożliwiono uczestnictwo w zajęciach „próbnych”, podlegał on również comiesięcznej ocenie. Stowarzyszenie prowadzące ten warsztat zapewniało środki na ubezpieczenie oraz realizację treningu ekonomicznego (do czasu przyjęcia ich w poczet pełnoprawnych uczestników). Takie podejście umożliwiało dokonanie oceny potencjału i motywacji *wolnego słuchacza* jeszcze przed jego przyjęciem w charakterze uczestnika. Potencjalnemu uczestnikowi pozwalało natomiast zapoznać się z funkcjonowaniem warsztatu, uczestnikami i terapeutami.

²²⁴ W ZAZ w Białymstoku i Wilczej Górze.

oraz obowiązek odbycia przez kandydata co najmniej dwutygodniowej nieodpłatnej praktyki²²⁵;

- kryterium kompetencyjne, które odnosiło się do motywacji i zaangażowania do pracy, umiejętności komunikacyjnych oraz sprawności fizycznej kandydata²²⁶.

ZAZ w Kielcach nie miał sformalizowanych procedur przyjmowania do pracy osób niepełnosprawnych oraz nie dokumentował przebiegu procesu rekrutacji tych osób.

Kierownik ZAZ w Kielcach wyjaśnił: „nowe osoby przyjmowane są w miarę zwalniania się miejsc pracy. Zakład nie miał sformalizowanych procedur przyjmowania do pracy osób niepełnosprawnych oraz nie dokumentuje przebiegu procesu rekrutacji tych pracowników. (...) Przy zatrudnieniu uwzględnia się wiele czynników (...) – stopień i rodzaj (symbol/kod) niepełnosprawności. W dalszej kolejności brane są pod uwagę umiejętności i sprawność fizyczna, motywacja i zaangażowanie oraz gotowość do podjęcia pracy w określonym terminie”.

Uczestników WTZ i ZAZ kwalifikowano prawidłowo, tj. zgodnie ze wskazaniami do terapii, zawartymi w orzeczeniu o stopniu niepełnosprawności, wydanym przez właściwy organ (§ 2 rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej oraz art. 29 ust. 1 ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej).

Procedury kwalifikowania uczestników WTZ

Przepisy ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej (art. 10f ust. 2) ani rozporządzenia w sprawie warsztatów zajęciowych nie wskazują jednoznacznie procedury kwalifikowania uczestników do WTZ (tj. kto i na jakim etapie kwalifikuje te osoby). Wyniki kontroli wskazują na dużą dowolność w tym względzie. Decyzja o przyjęciu kandydata mogła być podejmowana kolegialnie lub jednoosobowo, tj. przez:

- komisję kwalifikacyjną (w skład tej komisji wchodził: psycholog, przedstawiciel powiatowego centrum pomocy rodzinie, kierownik WTZ, koordynator terapeutów, lekarz psychiatra²²⁷);
- radę programową²²⁸,
- radę programową w porozumieniu powiatowym centrum pomocy rodzinie²²⁹;
- prezesa stowarzyszenia prowadzącego warsztat, po otrzymaniu zgody powiatowego centrum pomocy rodzinie²³⁰.

Brak ewidencji czasu oczekiwania na warsztaty (WTZ, ZAZ)

Tylko połowa objętych kontrolą warsztatów²³¹ prowadziła listę oczekujących²³², mimo że zgodnie z art. 10f ust. 2a ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej, podmiot prowadzący warsztat powinien prowadzić listę osób niepełnosprawnych, których zgłoszenie do uczestnictwa w warsztacie zostało zatwierdzone i które nie rozpoczęły terapii w warsztacie. W dwóch przypadkach listy takie założono w trakcie kontroli NIK²³³.

²²⁵ ZAZ w Białymstoku.

²²⁶ ZAZ w Wilczej Górze.

²²⁷ Np. WTZ w Dąbrowie Rusieckiej.

²²⁸ WTZ w Miejskiej Górze i Szydłowcu.

²²⁹ WTZ w Warszawie.

²³⁰ WTZ w Sandomierzu.

²³¹ WTZ w Miejskiej Górze, Dąbrowie Rusieckiej i Koninie.

²³² Badania społeczne dotyczące sytuacji warsztatów terapii zajęciowej w Polsce, przeprowadzone w 2014 r. (maj-październik) na próbie 458 spośród 684 placówek wskazały, że najliczniejszą grupę oczekujących na miejsce w warsztatach terapii zajęciowej stanowiły osoby z upośledzeniem umysłowym (62%), osoby chorujące psychicznie (16%) oraz osoby niepełnosprawne ruchowo (10%), najmniejszą grupę oczekujących stanowiły osoby cierpiące na autyzm (65 osób, tj. 3% ogółu oczekujących). Osoby z autyzmem uczestniczyły w zajęciach organizowanych w 26% z ogółu warsztatów terapii zajęciowej i stanowiły nieco ponad 1% wszystkich uczestników (w 458 placówkach było 220 takich osób).

²³³ WTZ w Szydłowcu i Sandomierzu.

Prezes Stowarzyszenia prowadzącego WTZ w Szydłowcu wyjaśnił, że nie prowadzono dokumentacji dotyczącej zakwalifikowania osób niepełnosprawnych do udziału w terapii zajęciowej, gdyż przyjęto zasadę, że kierownik WTZ ustnie informował zainteresowane osoby o przyjęciu.

W dwóch skontrolowanych ZAZ nie prowadzono list oczekujących na zatrudnienie i tym samym nie ewidencjonowano czasu oczekiwania na zatrudnienie²³⁴. W trzecim zakładzie²³⁵, w okresie objętym kontrolą, nie odnotowano przypadków oczekiwania na zatrudnienie powyżej dziewięciu miesięcy²³⁶.

Wiceprezes Fundacji prowadzącej ZAZ w Wilczej Górze wyjaśniła, że prowadzenie listy osób oczekujących na zatrudnienie w ZAZ mogłoby dawać nadzieję osobom z autyzmem, a w szczególności ich rodzicom lub opiekunom prawnym, że w nieodległym czasie osoby niepełnosprawne zostaną przyjęte do ZAZ, co w praktyce jest niemożliwe.

Możliwość usunięcia uczestnika z WTZ

Wśród przyczyn skreślenia z listy uczestników warsztatu wskazywano: rażące i powtarzające się naruszenia zasad porządku i dyscypliny ustalonych dla warsztatu²³⁷; wystąpienie i utrzymywanie się zachowań uniemożliwiających uczestnictwo w zajęciach przewidzianych programem; wystąpienie i utrzymywanie się zachowań agresywnych i autoagresywnych; złożenie przez uczestnika lub rodziców albo opiekunów rezygnacji z uczestnictwa w zajęciach; nieusprawiedliwione nieobecności w warsztacie przez okres dłuższy niż trzy miesiące kalendarzowe; brak współpracy między rodzicami lub opiekunami, a pracownikami warsztatu w sprawie realizacji indywidualnego programu rehabilitacji i terapii uczestnika; wywoływanie konfliktów lub działania na szkodę WTZ przez uczestnika, rodziców albo opiekunów²³⁸.

Warunki lokalowe WTZ i ZAZ

Uczestnikom czterech WTZ zapewniono właściwe i zgodne z umowami warunki lokalowe²³⁹. W pozostałych dwóch placówkach brakowało specjalistycznych gabinetów (psychologicznego, pielęgniarstwa), odpowiedniego wyposażenia pomieszczeń (brak wentylacji i dostępu światła dziennego) i /lub nie zapewniono wyłączności WTZ w korzystaniu z pomieszczeń. Każdy z objętych kontrolą warsztatów zapewnił kilka różnorodnych pracowni terapeutycznych. Wśród nich były pracownie komputerowe, ceramiczne, plastyczne, gospodarstwa domowego, krawieckie, muzyczne, florystyczne, witrażu, stolarskie. Często WTZ wykazywał się dużą aktywnością w uzyskiwaniu dodatkowych środków na sprzęt i wyposażenie przeznaczone na terapię zajęciową, np. stowarzyszenie prowadzące WTZ w Dąbrowie Rusieckiej w kontrolowanym okresie złożyło ogółem 17 wniosków o takie dofinansowanie.

Obiekty i pomieszczenia służące ZAZ odpowiadały przepisom i zasadom bezpieczeństwa i higieny pracy, co potwierdzały wyniki kontroli prowadzonej przez Państwową Inspekcję Pracy (§ 4 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*). Potwierdzono także przystosowanie stanowisk pracy, pomieszczeń higieniczno-sanitarnych i ciągów komunikacyjnych do potrzeb osób niepełnosprawnych. W dwóch ZAZ zapewniono odpowiednie warunki techniczne i zasady organizacji pracy

²³⁴ ZAZ w Kielcach i Wilczej Górze.

²³⁵ ZAZ w Białymstoku.

²³⁶ Raport z badania zakładów aktywności zawodowej, przeprowadzony w 2017 r., „wskazuje, że na miejsce pracy w 90 zakładach aktywności zawodowej objętych badaniem oczekiwało 1486 osób (najczęściej lista oczekujących na podjęcie zatrudnienia liczyła do pięciu osób). Przeciętny czas oczekiwania wynosił ok. 15 miesięcy.

²³⁷ WTZ w Szydłowcu.

²³⁸ WTZ w Warszawie.

²³⁹ WTZ w Warszawie, Sandomierzu, Miejskiej Górze i Dąbrowie Rusieckiej.

Brak wymaganej kadry w WTZ

dotyczące stałości i przewidywalności zajęć²⁴⁰, co wiąże się z wymogiem sporządzania planów dnia, pomocy w orientacji w dużych obiektach (np.: oznaczenia pomieszczeń) oraz komfortu sensorycznego, poprzez wyznaczenie odpowiedniego miejsca (np. z daleka od okna, tak by jak najłatwiej było skupić uwagę), wydzielenie miejsca, w którym osoba z autyzmem może się zrelaksować i wyciszyć.

Rozporządzenie w sprawie warsztatów terapii zajęciowej określa wymaganą liczebność kadry w odniesieniu do liczby uczestników WTZ (§ 13 ust. 4), tj. jedna osoba powinna prowadzić terapię nie więcej niż pięciu uczestników. W dwóch WTZ nie dopełniono tego wymogu. W WTZ w Szydłowcu jedna osoba prowadziła terapię sześciu do dziesięciu osób, z kolei w WTZ w Sandomierzu, w losowo wybranym dniu, liczebność grup, z uwzględnieniem absencji, została przekroczona – w pracowni sportowo-turystycznej o jednego uczestnika i w pracowni komputerowej o dwóch.

Prezes stowarzyszenia prowadzącego WTZ w Szydłowcu wyjaśnił: „zgodnie z umową z powiatem, stowarzyszeniu przyznano 10 etatów na zatrudnienie terapeutów. W przypadku ich urlopów lub zwolnień lekarskich, których nie da się przewidzieć, nie ma możliwości z dnia na dzień zapewnić pełnej obsady kadrowej do opieki nad uczestnikami”.

Kwalifikacje pracowników warsztatów

W czterech WTZ (z sześciu objętych kontrolą²⁴¹) zatrudniano wymaganą kadrę zgodnie z § 13 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej* (tj. kierownika warsztatu, specjalistów do spraw rehabilitacji lub rewalidacji, instruktorów terapii zajęciowej, psychologa). Pracownicy ci mieli wymagane kwalifikacje i uprawnienia do prowadzenia powierzonych im zadań. Powodem braków w zatrudnianiu specjalistów – według relacji zarządzających WTZ – były trudności w znalezieniu chętnych z racji niskiego wynagradzania tej pracy.

Specjalistom zatrudnionym w czterech warsztatach zapewniono możliwość doskonalenia swojej wiedzy i umiejętności poprzez udział w specjalistycznych szkoleniach²⁴². Tematyka tych szkoleń była zróżnicowana i dotyczyła specyfiki i organizacji pracy terapeuty zajęciowego, w tym pomysłów na prowadzenie nowoczesnej terapii, korzystano także ze szkoleń dotyczących pracy z osobami z autyzmem²⁴³.

W latach objętych kontrolą, w każdym ze skontrolowanych ZAZ zatrudniono kadrę zarządzającą (kierownika, księgową) oraz merytoryczną (np. trener pracy, psycholog²⁴⁴). Według danych na 31 marca 2019 r. – 88% pracowników merytorycznych, stanowiły osoby z wykształceniem wyższym. Pracownicy uczestniczyli w szkoleniach i kursach o tematyce związanej z funkcjonowaniem zakładów, dotyczącej udzielania pomocy medycznej, terapii i edukacji osób z autyzmem, umiejętności społeczno-komunikacyjnych i ich rozwijania przez osoby z autyzmem, specjalistycznych szkoleniach dotyczących pracy trenera. Niektórzy byli także w trakcie studiów i kursów podyplomowych.

Brak dochodzenia zobowiązań od podwykonawców prowadzących zajęcia

W ZAZ w Kielcach stwierdzono nieprawidłowość dotyczącą organizowania rehabilitacji zawodowej i społecznej niepełnosprawnych pracowników. Wystawione przez Fundację „Nadzieja Rodzinie” faktury za realizację w 2016 r. i 2017 r. usług dotyczących rehabilitacji społecznej pracowników, opiewające każdorazowo na pełną kwotę wynagrodzenia ustalonego w umowie z ZAZ, zostały opłacone w całości, mimo że w ciągu 16 tygodni 2016 r. oraz 12 tygodni 2017 r. psycholog świadczył usługi w wymiarze niższym niż obowiązujący go

²⁴⁰ ZAZ w Białymstoku i Wilczej Górze.

²⁴¹ WTZ w Sandomierzu (od 1 lutego do 24 kwietnia 2018 r. nie zatrudniono psychologa, a od 25 kwietnia 2018 r. zatrudniono psychologa na umowę zlecenie) i Szydłowcu (brak psychologa w całym okresie objętym kontrolą).

²⁴² WTZ w Szydłowcu, Miejskiej Górze, Dąbrowie Rusieckiej i Koninie.

²⁴³ WTZ w Dąbrowie Rusieckiej, WTZ w Miejskiej Górze.

²⁴⁴ Dotyczy ZAZ w Białymstoku.

zgodnie z umową (20 godzin tygodniowo) lub nie świadczył ich w ogóle. W konsekwencji, w tygodniach tych nie zapewniono niepełnosprawnym pracownikom rehabilitacji wymaganej § 12 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*. Wypłacanie Fundacji wynagrodzenia w pełnej wysokości za miesiące, w których usługi rehabilitacyjne były świadczone w wymiarze mniejszym niż określony w zawartej z nią umowie naruszało § 10 pkt 11 umowy między stowarzyszeniem a Województwem Świętokrzyskim, w którym stowarzyszenie zobowiązało się do dokonywania wydatków w sposób celowy i oszczędny, z uwzględnieniem optymalnego doboru metod i środków realizacji w stosunku do zakładanych efektów, a tym samym było działaniem niezgodnym z kryterium gospodarności²⁴⁵.

**Rady/zespoły
programowe w WTZ i
ZAZ**

W każdym z objętych kontrolą WTZ działała rada programowa (dalej: Rada). Do zadań takiej Rady (zgodnie z § 14 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*) należało coroczne opracowanie indywidualnych programów rehabilitacji dla każdego uczestnika warsztatu oraz wskazywanie osób odpowiedzialnych za ich realizację. W czterech WTZ Rady działały w wymaganym składzie. W WTZ w Szydłowcu, w pracach Rady nie uczestniczyli: psycholog, doradcy zawodowi ani instruktor zawodu. W regulaminie organizacyjnym WTZ w Sandomierzu zawarto zapis, że nie wymaga się udziału psychologa w pracach Rady. W konsekwencji, pomimo że do 31 stycznia 2018 r. w warsztacie na 1/5 etatu zatrudniony był psycholog, faktycznie nie wchodził w skład Rady i nie uczestniczył w jej posiedzeniach.

W dwóch ZAZ prawidłowo powołano zespoły programowe²⁴⁶, zgodnie z wymogami § 13 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*. W ich skład powołano trenerów pracy, zlecając im opracowanie i ocenę indywidualnych programów rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych. W skład zespołu programowego w ZAZ w Wilczej Górze wchodził z-ca kierownika, jako kierujący jego pracami i zarazem trener pracy, oraz trzech/czterech trenerów pracy (w tym psycholog, pedagog specjalny i doradca zawodowy). Spoza kadry ZAZ, w składzie zespołu znalazł się również rehabilitant fizjoterapeuta, powołany zgodnie z § 13 ust. 2 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*. Kierownik ZAZ w Białymstoku powołał trzyosobowy zespół (dwóch trenerów i psycholog). Do dnia kontroli ośmiokrotnie zmieniano jego skład w związku z ustaniem zatrudnienia dotychczasowych członków. W ZAZ w Kielcach nie utworzono zespołu programowego, a jedynie określono jego skład, ustalając, że wchodzi do niego cztery osoby wskazane ze stanowiska/funkcji (po dwóch pracowników prowadzących zajęcia rehabilitacji zawodowej oraz społecznej).

**Nieprawidłowości
w rocznych
sprawozdaniach WTZ**

W dwóch WTZ (z sześciu objętych kontrolą) nieprawidłowo sporządzano roczne sprawozdanie z działalności rehabilitacyjnej i wykorzystania środków finansowych warsztatu²⁴⁷. Zgodnie z § 21 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej* sprawozdanie to powinno zawierać informację o decyzjach podjętych przez Radę w stosunku do uczestników warsztatu, wobec których dokonano oceny realizacji indywidualnego programu rehabilitacji. Nieprawidłowości dotyczyły istotnych braków w tych sprawozdaniach, podpisywania ich przez nieupoważnione osoby lub przedstawienia informacji w sposób, który mógł prowadzić do ujawnienia danych o stanie zdrowia uczestników.

²⁴⁵ Nienależnie wypłacone Fundacji wynagrodzenie za 232 godziny (112 w 2016 r. i 120 w 2017 r.) wyniosło 7572,48 zł brutto. Kwota netto 6157,28 zł została pokryta ze środków PFRON, będących w dyspozycji Województwa Świętokrzyskiego, przekazanych stowarzyszeniu prowadzącemu ZAZ na podstawie zawartej z Województwem Świętokrzyskim umowy nr 1/ZAZN/2014 o finansowanie kosztów działalności ZAZ, podpisanej 19 grudnia 2014 r.

²⁴⁶ ZAZ w Białymstoku i Wilczej Górze.

²⁴⁷ WTZ w Szydłowcu i WTZ w Sandomierzu.

5.3.3. ZAPOBIEGANIE WYKLUCZENIU OSÓB Z ZABURZENIAMI AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA

WTZ prowadzi rehabilitację społeczną i zawodową osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, która ma przywrócić bądź wyrobić u nich umiejętności niezbędne do podjęcia zatrudnienia. Odbywa się to przy zastosowaniu technik terapii zajęciowej, zmierzających do rozwijania umiejętności wykonywania czynności życia codziennego oraz zaradności osobistej, uzyskania psychofizycznych sprawności oraz podstawowych i specjalistycznych umiejętności zawodowych, umożliwiających uczestnictwo w szkoleniu zawodowym albo podjęcie pracy. Zgodnie z art. 10a ust. 3 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, terapię realizuje się na podstawie indywidualnego programu rehabilitacji, w którym określa się: formy rehabilitacji, zakres rehabilitacji, metody i zakres nauki umiejętności wykonywania czynności życia codziennego oraz zaradności osobiste, formy współpracy z rodziną lub opiekunami, planowane efekty rehabilitacji i osoby odpowiedzialne za realizację programu rehabilitacji.

W ZAZ, zgodnie z § 13 ust. 3 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*, rehabilitacja zatrudnionych osób niepełnosprawnych realizowana jest na podstawie indywidualnych programów rehabilitacji zawodowej i społecznej, opracowanych i zatwierdzonych dla osób niepełnosprawnych o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, dla osiągnięcia optymalnego poziomu uczestnictwa tych osób w życiu społecznym i zawodowym.

IPR lub IPRZS dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera

We wszystkich WTZ opracowano IPR dla 21 osób, których dokumentację objęto badaniem²⁴⁸. Jednak w większości warsztatów, założenia dotyczące celów terapeutycznych, zawartych w tych programach, w poszczególnych latach powielaly się lub były bardzo podobne²⁴⁹. IPR opracowane dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, korzystających z terapii w dwóch WTZ²⁵⁰, nie zawierały wszystkich wymaganych elementów, tj. nie określono w nich form rehabilitacji²⁵¹, planowanych efektów rehabilitacji oraz osoby odpowiedzialnej za ich realizację²⁵². Programy opracowane w tych WTZ nie zawierały wielospecjalistycznej oceny funkcjonowania uczestników.

Prezes stowarzyszenia prowadzącego WTZ w Szydłowcu wyjaśnił, że w IPR nie określano planowanych efektów rehabilitacji, gdyż takie same cele terapeutyczne powtarza się przez kilka lat.

W objętych kontrolą ZAZ opracowano IPRZS dla osób, których dokumentacja była badana²⁵³. W dwóch ZAZ IPRZS zawierały wszystkie elementy, wymagane *rozporządzeniem w sprawie zakładów aktywności zawodowej*, tj. diagnozę sytuacji społecznej i zawodowej osoby niepełnosprawnej zaliczonej do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności²⁵⁴. W programy te wpisano: cel indywidualnego programu rehabilitacji i spodziewane efekty jego realizacji; rodzaj planowanych działań i harmonogram ich realizacji; terminy oceny postępów w realizacji indywidualnego programu rehabilitacji; osoby odpowiedzialne za realizację indywidualnego programu rehabilitacji. W ZAZ w Kielcach, w żadnym z objętych badaniem IPRZS nie określono: diagnozy

²⁴⁸ Osoby te zostały zakwalifikowane do WTZ na podstawie orzeczenia o stopniu niepełnosprawności z kodem 12-C (*całościowe zaburzenia rozwojowe*) lub z innym kodem niepełnosprawności i dodatkową diagnozą w kierunku autyzmu lub zespołu Aspergera.

²⁴⁹ WTZ w Szydłowcu, Miejskiej Górze, Sandomierzu i Koninie.

²⁵⁰ WTZ w Sandomierzu i Szydłowcu.

²⁵¹ WTZ w Sandomierzu.

²⁵² WTZ w Szydłowcu.

²⁵³ Osoby te uzyskały kwalifikację do ZAZ na podstawie orzeczenia o stopniu niepełnosprawności z kodem 12-C (*całościowe zaburzenia rozwojowe*) lub z innym kodem niepełnosprawności i dodatkową diagnozą w kierunku autyzmu lub zespołu Aspergera.

²⁵⁴ ZAZ w Białymstoku i Wilczej Górze.

Nieprawidłowe oceny programów rehabilitacji

sytuacji społecznej i zawodowej objętej nim osoby niepełnosprawnej, spodziewanych efektów realizacji IPRZS, harmonogramów realizacji zaplanowanych działań, terminów oceny postępów w realizacji IPRZS ani osób odpowiedzialnych za jego realizację. Programy te sporządzono w sposób „szablonowy”, gdyż nie indywidualizowały celu programu, działań i metod oddziaływań. Zawierały niespójne zapisy (np. w IPRZS jednego pracownika jako obszary do przepracowania wskazano *wzrost motywacji do pracy* oraz *podniesienie umiejętności interpersonalnych*, podczas gdy duża motywacja do pracy i dobry kontakt ze współpracownikami wymienione były wśród jego mocnych stron) i były niejednolite pod względem metodyki opracowania.

W czterech WTZ nieprawidłowo sporządzano okresowe i kompleksowe oceny realizacji IPR²⁵⁵. Stwierdzone nieprawidłowości polegały na: niedokonywaniu kompleksowej ewaluacji IPR²⁵⁶, braku w kompleksowej ocenie prowadzonego IPR stanowiska Rady, które dotyczyło osiągniętych postępów w rehabilitacji, uzasadniających przedłużenie uczestnictwa w WTZ²⁵⁷, nieprawidłowym dokumentowaniu udziału uczestników warsztatów w procesie sporządzania IPR oraz oceniania indywidualnych efektów rehabilitacji²⁵⁸.

Dla każdego z 10 autystycznych pracowników ZAZ, których dokumentacja była badana, sporządzano okresowo, nie rzadziej niż raz do roku, oceny efektów rehabilitacji. W dwóch ZAZ²⁵⁹ ocen dokonywał zespół programowy, a układ karty oceny był analogiczny z IPRZS, co umożliwiało odniesienie się do oczekiwanych efektów ujętych w programie. W ZAZ w Kielcach ocenę sporządzali i podpisywali, w różnej konfiguracji, doradca zawodowy, trener pracy, fizjoterapeuta, psycholog, pedagog. Oceny były podpisywane najczęściej przez zastępcę kierownika.

Brak zaplanowanych efektów rehabilitacji społecznej

W przypadku uczestników z autyzmem lub zespołem Aspergera prowadzono terapie, które miały na celu ich rehabilitację społeczną. Był to: trening ekonomiczny, trening podstawowych umiejętności komunikacji społecznej, rozwiązywania problemów, zajęcia dotyczącego wyglądu zewnętrznego i higieny osobistej oraz integracji społecznej. Pomimo tych zajęć, w większości przypadków nie odnotowywano zaplanowanej poprawy.

Brak efektów tej terapii, jak podał kierownik WTZ w Sandomierzu, był spowodowany indywidualnymi potrzebami uczestników, ich sytuacją rodzinną czy stanem zdrowia.

W czterech WTZ²⁶⁰, autystycznym uczestnikom warsztatów prawidłowo zorganizowano trening ekonomiczny, stosownie do § 12 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*. WTZ w Warszawie, z powodu braku środków finansowych nie organizował treningu w ogóle. Miasto st. Warszawa udzielając dofinansowania na działalność WTZ nie planowało w preliminarzach wydatkowania środków na trening ekonomiczny. W przedkładanych, zgodnie z zawartymi umowami, sprawozdaniach z działalności i z wykorzystania środków finansowych WTZ informował dysponenta o braku możliwości realizacji tego treningu z uwagi na brak środków. W zamian w warsztacie prowadzone były zajęcia teoretyczne dotyczące zachowań rynkowych i ekonomicznych. W organizacji treningu ekonomicznego w WTZ w Koninie stwierdzono szereg nieprawidłowości, polegających na przyznaniu środków finansowych osobie, która nie mogła świadomie decydować o ich wydatkowaniu oraz ograniczaniu przekazywanej kwoty.

²⁵⁵ WTZ w Koninie, Szydłowcu, Sandomierzu i Warszawie.

²⁵⁶ WTZ w Szydłowcu.

²⁵⁷ WTZ w Szydłowcu.

²⁵⁸ WTZ w Sandomierzu i Warszawie.

²⁵⁹ ZAZ w Białymstoku i Wilczej Górze.

²⁶⁰ Poza WTZ w Warszawie i WTZ w Koninie.

Z wyjaśnień złożonych przez kierowniczkę WTZ w Koninie wynika, że środki przekazywane w ramach dotacji przez miasto Konin wpływały dopiero w marcu danego roku. Ponieważ w WTZ ponoszono także inne wydatki, brakowało środków na realizację treningu ekonomicznego.

Pracownicy ZAZ w Białymstoku i Wilczej Górze, których dokumentację objęto badaniem, osiągnęli zaplanowane efekty rehabilitacji społecznej, dotyczącej samodzielności i samoobsługi, zarządzania czasem, organizacji wolnego czasu, umiejętności porozumiewania się i kompetencji społecznych. Przyczyny nieuzyskania wszystkich zaplanowanych efektów wynikały ze stanu ich zdrowia i poziomu niepełnosprawności. Sposób sporządzenia IPRZS w ZAZ w Kielcach uniemożliwił ocenę realizacji zakładanych celów rehabilitacji społeczno-zawodowej. Zgromadzona dokumentacja wskazywała, że mimo uczestnictwa tych osób w zajęciach wspierających umiejętności komunikacyjne i różnych formach integracji społecznej, w żadnym przypadku nie uzyskano długotrwałych efektów prowadzonej rehabilitacji.

Integracja społeczna

WTZ i ZAZ podejmowały liczne działania w celu integracji społecznej uczestników oraz kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec osób niepełnosprawnych. Organizowano wycieczki, wyjścia do np. kina i muzeum, imprezy okolicznościowe, konkursy, pikniki. WTZ i ZAZ brały udział w projektach współfinansowanych przez PFRON, w organizacji wizyt studyjnych przedstawicieli różnych środowisk dla promowania idei zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami.

Brak efektów rehabilitacji zawodowej w WTZ

W WTZ podstawową formą rehabilitacji zawodowej była przede wszystkim terapia zajęciowa, w której ważny jest sam przebieg czynności wykonywanych przez uczestników, a niekoniecznie osiągnięty rezultat. Przez systematyczną pracę w pracowniach, np. w pracowni ceramicznej, uczestnicy WTZ nabywali umiejętności planowania, projektowania i realizacji danego zadania. Rehabilitacja zawodowa sprowadzała się do kształtowania odpowiedniej postawy zawodowej. W przypadku uczestników z autyzmem lub zespołem Aspergera z trzech WTZ (w Sandomierzu, Dąbrowie Rusieckiej i Warszawie) Rada nie znalazła uzasadnienia do podjęcia przez te osoby dalszej nauki, szkolenia zawodowego, praktyk czy pracy zawodowej. W dwóch WTZ (w Szydłowcu oraz Koninie), w IPR w ogóle nie planowano form rozwoju zawodowego.

Prezes stowarzyszenia prowadzącego WTZ w Szydłowcu wyjaśnił: „uczestnicy z autyzmem mają bardzo duże trudności z nabyciem umiejętności zawodowych, udaje się jednak u nich wypracować cechy sprzyjające dobremu wykonywaniem powierzonych zadań. Są to między innymi: punktualność, sumienność, cierpliwość, dokładność, wykonywanie czynności według ustalonych schematów. Cechy te pozwalają na udział w szkoleniach zawodowych czy nieodpłatnych praktykach przy udziale trenera pracy, jednak nie jest to poziom pozwalający na podjęcie pracy”.

Jedynie w WTZ w Miejskiej Górze Rada stwierdziła, że jedna osoba z autyzmem była gotowa do podjęcia zatrudnienia.

ZAZ z częściowym sukcesem w rehabilitacji zawodowej

We wszystkich skontrolowanych ZAZ zaplanowane efekty rehabilitacji zawodowej zostały częściowo osiągnięte. Postępy w rehabilitacji zawodowej dotyczyły, np. w ZAZ w Białymstoku – zwiększenia umiejętności szycia na maszynie (krawiectwo) oraz zwiększenia tempa wykonywania pracy, podniesienia umiejętności zawodowych poprawy samodzielności i ponoszenia odpowiedzialności za wykonywane prace, podnoszenia i przenoszenia przedmiotów, liczenia, utrzymania porządku na stanowisku pracy, zwiększenia tempa wykonywanych czynności zawodowych; w ZAZ w Wilczej Górze – utrzymania nabytej umiejętności w pracach ceramicznych i biurowych, opanowania codziennych czynności dotyczących wnioskowania o przerwę w sytuacji zmęczenia lub chęci skorzystania z toalety oraz komunikowania

Przyczyny niepowodzeń procesu rehabilitacji

zdenerwowania. Tylko w ZAZ w Wilczej Górze dla wszystkich osób wybranych do badania sporządzano plany zatrudnienia u innego pracodawcy, o których mowa w § 13 ust. 7 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*. Mimo, to we wszystkich tych dokumentach wskazano brak osiągnięcia przez pracownika odpowiedniego poziomu sprawności społecznej i zawodowej, który umożliwia podjęcie stażu lub zatrudnienia u innego pracodawcy. W pozostałych ZAZ nie sporządzano indywidualnych planów zatrudnienia, ponieważ nie stwierdzono gotowości tych osób do zatrudnienia na otwartym rynku pracy.

Kierownicy i specjaliści zatrudnieni w WTZ podkreślali, że możliwość zindywidualizowanego podejścia do osób z autyzmem lub zespołem Aspergera wpłynie na lepsze rezultaty w ich rehabilitacji społecznej. Ta, w ich ocenie, uwarunkowana jest w znacznym stopniu specyfiką zaburzeń tych osób, tj. skłonnością do zachowań agresywnych, zaburzeniami uwagi, wrażliwością na bodźce, trudnościami w odczytywaniu emocji i zachowań innych ludzi. Poprawie rehabilitacji tych osób posłużyć może zwiększenie środków finansowych przeznaczonych na działalność WTZ, co wpłynie korzystnie na rehabilitację, zajęcia terapeutyczne, pozwoli na zatrudnienie większej liczby specjalistów, na zwiększenie wynagrodzeń już zatrudnionych i zapewnienie kadrze udziału w szkoleniach i kursach. Pozwoli także poprawić warunki lokalowe i wyposażenie placówek. Kierownicy i specjaliści zatrudnieni w ZAZ również wskazali trudności w pracy terapeutycznej. Wymieniali niewystarczającą liczebność kadry, wypalenie i zniechęcenie pracowników, konieczność indywidualnego podejścia do niepełnosprawnego pracownika ze względu na stan niepełnosprawności oraz osobowość, rotację pracowników i trudności lokalowe. Zagrożeniem rehabilitacji było zróżnicowanie stopnia niepełnosprawności i wieku zatrudnianych osób niepełnosprawnych; blokada rozwoju, powodowana rozwijającą się chorobą; niedostateczna liczba personelu i ograniczona liczba szkoleń. Problem stanowi też mała liczba ZAZ, w tym specjalistycznych dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, niewystarczające zachęty dla potencjalnych przedsiębiorców zatrudniających takie osoby, a także niejednolity sposób orzekania o stopniu i przyczynach niepełnosprawności.

Dalsze losy zawodowe uczestników WTZ i pracowników ZAZ

W kolejnych latach 2016-2019 (do 31 marca) z WTZ objętych kontrolą odeszło odpowiednio 19, 28, 33 i 4 osoby, w tym od trzech do siedmiu osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. Jak wynika z uzyskanych informacji, przyczynami odejścia uczestników WTZ były najczęściej względy rodzinne, stan zdrowia lub przejście do środowiskowego domu samopomocy. Trudna sytuacja osób z autyzmem lub zespołem Aspergera na rynku pracy spowodowana jest niechęcią wobec tych osób w społeczeństwie, również wśród pracodawców, a także barierami mentalnymi w rodzinie i u opiekunów

Zdaniem kierownika WTZ w Dąbrowie Rusieckiej zagrożeniem procesu rehabilitacji zawodowej jest brak możliwości kontynuacji tego procesu w zakładzie aktywizacji zawodowej, jak również stereotypowe myślenie zarówno rodziców, jak i potencjalnych pracodawców dotyczące aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych – niepełnowartościowy pracownik, pracownik niosący potencjalne kłopoty i zagrożenia, wymagający stałego nadzoru, mający dodatkowe przywileje itp.

W latach 2016-2019 (I kw.), w ZAZ objętych kontrolą, z 28 osobami rozwiązano stosunek pracy²⁶¹, w tym z czterema z autyzmem lub zespołem Aspergera²⁶². Opuszczenie ZAZ przez osoby z autyzmem spowodowane było: podjęciem nauki²⁶³; podjęciem pracy na otwartym rynku (pracownika ponownie przyjęto

²⁶¹ ZAZ w Białymstoku - 6 os., ZAZ w Wilczej Górze - 4 os., ZAZ w Kielcach - 18 os.

²⁶² ZAZ w Wilczej Górze.

²⁶³ Po jednej osobie w ZAZ w Białymstoku i Wilczej Górze.

do zakładu); trudnym i niebezpiecznym zachowaniem, w tym wynikającym ze schorzeń psychicznych oraz brakiem dodatkowej kadry (asystenta) w zakładzie; sytuacją rodzinną związaną ze śmiercią jedyne go opiekuna.

5.4. SYSTEM POMOCY SPOŁECZNEJ- ŚRODOWISKOWE DOMY SAMOPOMOCY

5.4.1. OSOBY Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA W ŚRODOWISKOWYCH DOMACH SAMOPOMOCY

ŚDS przeznaczony jest dla osób niepełnosprawnych, które w wyniku upośledzenia niektórych funkcji organizmu lub zdolności adaptacyjnych wymagają pomocy do życia w środowisku rodzinnym i społecznym, w szczególności zwiększania ich zaradności i samodzielności życiowej, a także integracji społecznej (art. 51a ust. 1 *ustawy o pomocy społecznej*). ŚDS świadczy usługi polegające na nauce, rozwijaniu lub podtrzymywaniu umiejętności dotyczących czynności dnia codziennego i funkcjonowania w życiu społecznym. Zajęcia prowadzone są w formie indywidualnych lub zespołowych treningów.

Tworzenie i funkcjonowanie ŚDS normują przepisy *ustawy o pomocy społecznej* oraz wydane na jej podstawie *rozporządzenie w sprawie środowiskowych domów samopomocy*. Pensjonariusze takiego domu uczą się, rozwijają i podtrzymują swoje umiejętności dotyczące czynności dnia codziennego i funkcjonowania w życiu społecznym. Zajęcia prowadzone są w formie indywidualnych lub zespołowych treningów samoobsługi i umiejętności społecznych (art. 51a ust. 2 tej *ustawy*).

ŚDS w województwach

Wojewodowie, których zadaniem jest zabezpieczenie finansowania ŚDS, ustalają (od 1 stycznia 2016 r.) średnią miesięczną kwotę dotacji na jednego uczestnika ŚDS w danym województwie. W kolejnych latach 2016-2019 było to: nie mniej niż 200% kryterium dochodowego²⁶⁴ – w okresie od 1 stycznia 2016 r. do 31 grudnia 2017 r. a w roku 2018 nie mniej niż 230% kryterium dochodowego oraz w 2019 r. – nie mniej niż 250% kryterium dochodowego (art. 51c ust. 3 pkt 1 *ustawy o pomocy społecznej*). Od 1 lipca 2017 r. część ŚDS mogło uzyskiwać zwiększenie tej dotacji²⁶⁵. Wojewodowie mogli przekazywać zwiększoną do 30% dotację z uwagi na objęcie w ŚDS opieką osób z autyzmem lub niepełnosprawnościami sprzężonymi, które miały dodatkowo orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności, ze wskazaniem na konieczność stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby ze względu na znacznie ograniczoną samodzielną egzystencję. Uzasadnieniem tej zmiany było dążenie do rozszerzenia oferty wsparcia osób niepełnosprawnych i ich rodzin²⁶⁶, gdyż do tej pory osoby z autyzmem nie uzyskiwały w ŚDS właściwej opieki. Wynikało to z nieodpowiedniej relacji liczby kadry do liczby uczestników oraz niewystarczającego standardu usług i wyposażenia ŚDS, by móc skutecznie opiekować się autystycznymi osobami ze znaczną niepełnosprawnością lub z dodatkowymi chorobami, które mają znacznie zwiększone potrzeby, wymagają wzmożonego nadzoru i pracy oraz odpowiedniego wyposażenia jednostki oraz dodatkowych specjalistycznych treningów np. umiejętności komunikacyjnych.

²⁶⁴ Warunek nabycia prawa do większości świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej, któremu musi towarzyszyć co najmniej jeden z powodów wymienionych w art. 7 pkt 1-15 *ustawy o pomocy społecznej* lub inna okoliczność uzasadniająca udzielenie pomocy społecznej.

²⁶⁵ Na podstawie 51c ust. 5 *ustawy o pomocy społecznej* dodanego przez art. 2 pkt 1 *ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z realizacją programu "Za życiem"* (Dz. U. poz. 1292).

²⁶⁶ Uzasadnienie do *ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z realizacją programu "Za życiem"*, <https://www.gov.pl/documents/.../program-za-zyciem-22.09.2017-1.docx>

Z informacji uzyskanych z sześciu urzędów wojewódzkich wynika²⁶⁷, że na przestrzeni lat 2017-2019 w województwach: mazowieckim, podlaskim i wielkopolskim utworzono nowe ŚDS. W latach tych zwiększyła się także liczba ŚDS, które otrzymywały zwiększoną dotację z tytułu opieki nad uczestnikami z autyzmem i niepełnosprawnościami sprzężonymi, tj. w województwie łódzkim – o 95,2%, podlaskim – 61,5%, wielkopolskim – 45,2%, wielkopolskim – 29,2%, świętokrzyskim – 9,3% i mazowieckim – 4,9%. W 2019 r. w sześciu badanych województwach, w porównaniu z końcem 2017 r., w ŚDS opieka objęto średnio ponad 40% więcej osób ze autyzmem. W województwie łódzkim i wielkopolskim liczba uczestników z tymi zaburzeniami, na których przekazano zwiększoną dotację, wzrosła o 106,1%, w województwie podlaskim – o 57%, świętokrzyskim – o 54,1%, podkarpackim – 41,8% i mazowieckim – o 39,6%²⁶⁸ (tabela 10).

Tabela 10. Liczba ŚDS wraz z liczbą uczestników (w tym osób z autyzmem), do których przekazano zwiększoną dotację (wybrane województwa na terenie których realizowano kontrolę).

Województwo	Okres	Liczba ŚDS (ogółem)	Liczba ŚDS, które otrzymały zwiększoną dotację	Liczba uczestników ze spektrum autyzmu, na których została przekazana zwiększona dotacja	Łączna liczba uczestników, na których została przekazana zwiększona dotacja
łódzkie	XII 2017 r.	47	21	42	179
	XII 2018 r.	47	37	36	321
	VI 2019 r.	47	41	38	369
mazowieckie	XII 2017 r.	67	54	42	374
	XII 2018 r.	69	56	49	479
	VI 2019 r.	70	59	58	522
podkarpackie	XII 2017 r.	67	61	12	419
	XII 2018 r.	67	63	25	547
	VI 2019 r.	67	64	27	594
podlaskie	XII 2017 r.	22	13	7	100
	XII 2018 r.	23	20	13	158
	VI 2019 r.	23	21	13	157
świętokrzyskie	XII 2017 r.	38	24	33	135
	XII 2018 r.	38	31	36	195
	VI 2019 r.	38	31	40	208
wielkopolskie	XII 2017 r.	70	42	22	413
	XII 2018 r.	71	57	47	592
	VI 2019 r.	72	61	47	707

²⁶⁷ Według stanu na koniec grudnia 2017 r. i 2018 r. oraz czerwca 2019 r. Pisma znak: ZRPS-III.940.31.2019 z dnia 11 września 2019 r., WPS-III.1610.2.2019.MZ z dnia 13 września 2019 r., S-III.3125.6.2019.JKZ z dnia 12 września 2019 r., PS-IV.3127.34.2019.ZD z dnia 6 września 2019 r., PSZ.I.3111.86.2019 z dnia 12 września 2019 r., PS-I.3111.5.2019.8 z dnia 13 września 2019 r.

²⁶⁸ Zwiększenie liczby osób z autyzmem w ŚDS wynikało nie tylko ze zwiększenia gotowości tych placówek do obejmowania opieką osób niepełnosprawnych. Część uczestników, przyjętych na podstawie orzeczeń o stopniu niepełnosprawności wydanych przed 2010 r. (wtedy nie orzekano o niepełnosprawności wynikającej z zaburzeń autystycznych), uzyskało po 2017 r. nowe orzeczenia, uprawniające ŚDS do uzyskania zwiększonej dotacji.

Źródło: opracowanie własne NIK na podstawie danych z urzędów wojewódzkich.

Skala wsparcia udzielonego w ŚDS

Wychodząc naprzeciw potrzebom tej grupy osób niepełnosprawnych, w I poł. 2019 r. wprowadzono nowy typ ŚDS – *Dom Typu D* przeznaczony dla osób ze spektrum autyzmu lub niepełnosprawnościami sprzężonymi²⁶⁹. Z uzyskanych przez NIK informacji wynika, że z terenu badanych sześciu województw tylko do Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego złożono wnioski o utworzenie takich domów jako odrębnej jednostki (ŚDS w Rozalinie w gminie Rychwał) lub filii funkcjonującego ŚDS (ŚDS w Pile). Wnioski te zostały rozpatrzone pozytywnie i przekazano dofinansowanie na utworzenie tych placówek²⁷⁰. W 2019 r. zainicjowano tworzenie *Centrów Opiekuńczo-Mieszkalnych*, w których opieką mają być objęte także niesamodzielne osoby z autyzmem²⁷¹.

W latach 2016–2018, według stanu na koniec danego roku, wzrosła w Polsce ogólna liczba ŚDS z 779 w 2016 r. do 800 w 2017 r. i 809 w 2018 r. Wzrosła również z 31 345 w 2016 r. do 32 549 w 2017 r. i 33 716 w 2018 r. liczba osób korzystających z usług ŚDS.

Objęte kontrolą ŚDS²⁷² prowadzone były na zlecenie miasta²⁷³, przez jednostkę organizacyjną miasta²⁷⁴ oraz przez organizacje pozarządowe²⁷⁵. Wśród skontrolowanych organizacji *non-profit* znalazły się również podmioty wyspecjalizowane w pomocy rodzinie w rozwiązywaniu problemów osób niepełnosprawnych, a szczególnie osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu i członków ich rodzin (oddziały Krajowego Towarzystwa Autyzmu – KTA).

Uczestnicy ŚDS z całościowymi zaburzeniami rozwojowymi, autyzmem lub zespołem Aspergera

W latach 2016–2019 (I kwartał), w objętych kontrolą ŚDS, było ponad 180 uczestników. Ponad 40% z nich stanowiły osoby z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi* (12-C), autyzmem lub zespołem Aspergera²⁷⁶. Podkreślenia wymaga to, że w domach prowadzonych przez KTA objęto opieką 36% ogółu ww. osób z autyzmem lub zespołem Aspergera, w pozostałych ŚDS było najwyżej po pięć osób z taką niepełnosprawnością. Wśród uczestników z autyzmem lub zespołem Aspergera dominowały osoby:

- młode (60% to osoby w wieku powyżej 19 lat²⁷⁷ i w przedziale 24–34 lata²⁷⁸);
- które zakończyły edukację na etapie szkoły podstawowej ogólnodostępnej lub specjalnej (66–71%);
- ze znacznym stopniem niepełnosprawności (92–95%).

²⁶⁹ Rozporządzeniem Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z 16 maja 2019 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie środowiskowych domów samopomocy (Dz. U. poz. 967).

²⁷⁰ Na utworzenie ŚDS w Rozalinie przekazano dotację w wysokości 1 640 542 zł. W ramach niej zaplanowano uruchomienie 30 miejsc, z czego wszystkie dla osób z niepełnosprawnościami sprzężonymi i autyzmem. W placówce ŚDS w Pile „Caritas” zgłoszono potrzebę utworzenia filii tego ŚDS, przy ul. Orlej 29 w Pile, dla 15 osób z niepełnosprawnościami sprzężonymi i autyzmem. Na realizację tego przedsięwzięcia przekazano dotację w wysokości 812 594 zł na wyposażenie.

²⁷¹ Szerzej problem ten został opisany w pkt 5.2.3.

²⁷² Środowiskowy Dom Samopomocy dla Osób z Autyzmem prowadzony przez KTA Oddział Kielce (dalej: ŚDS w Kielcach), Środowiskowy Dom Samopomocy dla Dzieci i Dorosłych z Autyzmem w Navicula Centrum prowadzony przez KTA Oddział w Łodzi (dalej: ŚDS w Łodzi), Środowiskowy Dom Samopomocy w Tyczynie prowadzony przez Caritas Diecezji Rzeszowskiej w Rzeszowie (dalej: ŚDS w Tyczynie), Środowiskowy Dom Samopomocy „Tulipan” w Kaliszu (dalej: ŚDS w Kaliszu), Środowiskowy Dom Samopomocy w Suwałkach prowadzony przez Stowarzyszenie „Aktywni tak samo” w Suwałkach (dalej: ŚDS w Suwałkach).

²⁷³ ŚDS w Łodzi.

²⁷⁴ ŚDS w Kaliszu.

²⁷⁵ ŚDS w Kielcach, Tyczynie i Suwałkach.

²⁷⁶ Osoby te były zakwalifikowane do ŚDS na podstawie orzeczenia o stopniu niepełnosprawności z kodem 12-C (*całościowe zaburzenia rozwojowe*) lub z innym kodem niepełnosprawności i dodatkową diagnozą w kierunku autyzmu lub zespołu Aspergera.

²⁷⁷ Urodzone po 2000 r.

²⁷⁸ Urodzone w latach 1985–1995.

W latach objętych kontrolą, najwięcej osób przebywających w ŚDS ponad pięć lat, stanowiły osoby, u których orzeczono *całościowe zaburzenia rozwojowe*, autyzm, lub zespół Aspergera.

Kierownik ŚDS w Kielcach wyjaśnił: „pięć lat to bardzo krótki okres dla dorosłej osoby z autyzmem mocno zaburzonej, z którą wcześniej nie było intensywnej pracy terapeutycznej”.

5.4.2. WSPIERANIE OSÓB Z AUTYZMEM LUB ZESPOŁEM ASPERGERA W PODEJMOWANIU AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ I SAMODZIELNEGO ŻYCIA

Dostępność terapii dla osób z całościowymi zaburzeniami rozwojowymi, autyzmem lub zespołem Aspergera

W objętych kontrolą ŚDS zapewniono dostępność terapii dla osób niepełnosprawnych, w tym osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem lub zespołem Aspergera. Wszystkie te osoby przyjmowano do ŚDS w czasie nie dłuższym niż jeden miesiąc od złożenia wniosku²⁷⁹. W latach 2016-2018, z ogólnej liczby osób przyjętych do ŚDS objętych kontrolą, połowę stanowiły osoby z autyzmem²⁸⁰. Rotacja w ŚDS jest niewielka, ponieważ pensjonariusze, z racji niepełnosprawności, długo w nich przebywają. W żadnym ze skontrolowanych ŚDS nie stwierdzono sytuacji odrzucenia wniosków o przyjęcie pacjentów z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem, bądź zespołem Aspergera. Nie było też żadnych barier ograniczających przyjęcia takich osób. W ŚDS w Łodzi stwierdzono nieprawidłowość, którą było pomijanie wymaganych procedur przy przyjmowaniu uczestników. W latach 2016-2019 (I kwartał), w 15 przypadkach (w tym dziewięciu dotyczących osób z autyzmem) kierownik tego ŚDS podejmował decyzję o przyjęciu uczestników, pomimo braku decyzji administracyjnej ośrodka pomocy społecznej o skierowaniu ich do tego domu.

Warunki organizacyjno-techniczne ŚDS

Wytypowane do kontroli ŚDS zapewniły odpowiednie warunki organizacyjne i techniczne. Zgodnie z § 4 ust. 1 i § 9 *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy*, w tych ŚDS opracowano stosowne dokumenty (statut domu, regulamin organizacyjny, program działalności domu i plany pracy domu na każdy rok) określające ich funkcjonowanie²⁸¹, kierownicy tych domów mieli wyższe wykształcenie i co najmniej półroczne doświadczenie zawodowe w świadczeniu usług osobom z zaburzeniami psychicznymi. Za wyjątkiem nieusunięcia barier architektonicznych w jednym z domów²⁸², ŚDS zapewniały, wymagany § 18 tego *rozporządzenia*, prawidłowy standard usług. W domu tym, oddana do użytku w czerwcu 2018 r., przebudowana część budynku warsztatowego, mieszcząca pomieszczenia wykorzystywane do pobytu osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem, zespołem Aspergera²⁸³ oraz pracownię techniczną (mini stolarnię), była niedostępna dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. Każdy z objętych kontrolą ŚDS miał pracownię wyposażoną w meble i sprzęty niezbędne do prowadzonych w nich zajęć. W trzech ŚDS²⁸⁴, z pięciu skontrolowanych, pokój wyciszeń stanowił wydzielone pomieszczenie. Pozostałe dwa domy powinny zapewnić takie pomieszczenie, w terminie do 31 grudnia 2022 r. Do tego też czasu trzy ŚDS muszą także zapewnić jadalnię²⁸⁵, wydzielić pomieszczenie kuchenne²⁸⁶ oraz usunąć bariery architektoniczne (schody na piętro²⁸⁷).

²⁷⁹ Z wyjątkiem jednej osoby przyjętej w 2016 r., po sześciu miesiącach oczekiwania.

²⁸⁰ W 2019 (do 31 marca) przyjęto trzy osoby z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*.

²⁸¹ Tylko w środowiskowym domu samopomocy w Łodzi program działalności na lata 2019-2021 nie został uzgodniony z wojewodą.

²⁸² ŚDS w Suwałkach.

²⁸³ Aneks kuchenny z pokojem dziennym i miejscami do indywidualnej terapii, pokój wyciszenia, szatnia i łazienka z toaletą

²⁸⁴ ŚDS w Kielcach, Łodzi i Suwałkach.

²⁸⁵ ŚDS w Kaliszu.

²⁸⁶ ŚDS w Kielcach.

²⁸⁷ ŚDS w Łodzi.

Brak odpowiedniej kadry w niektórych ŚDS

Zgodnie z § 10 *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy* w ŚDS zatrudniano (na 31 marca 2019 r.) specjalistów prowadzących zajęcia (terapię) osób z autyzmem lub zespołem Aspergera. We wszystkich skontrolowanych ŚDS zatrudnieni byli psycholodzy. W większości domów swoje usługi świadczyli też pedagodzy, instruktorzy terapii zajęciowej, pracownicy socjalni, terapeuci oraz fizjoterapeuci. W jednym z ŚDS²⁸⁸ zatrudniano również logopedę. Największy odsetek specjalistów z wykształceniem wyższym (ok. 90%²⁸⁹) odnotowano w ŚDS prowadzonych przez KTA. W pozostałych ŚDS kształtował się on na poziomie 75%-83%²⁹⁰. Pracownikom zatrudnionym we wszystkich ŚDS zorganizowano, co najmniej raz na sześć miesięcy, udział w zajęciach i szkoleniach dotyczących zgłoszonych przez nich potrzeb, związanych z funkcjonowaniem domu. Szkolenia te były wymagane, zgodnie z § 23 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy*. Były poświęcone tematyce osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem, zespołem Aspergera i dotyczyły ogólnych kwestii związanych ze spektrum autyzmu²⁹¹, diagnozowania tych osób i prowadzenia terapii²⁹².

Problemem w trzech ŚDS²⁹³ objętych kontrolą było jednak zapewnienie odpowiednio przygotowanej kadry. Terapeuta zajęciowy, zatrudniony od 1 listopada 2017 r. w jednym z ŚDS²⁹⁴, nie miał doświadczenia zawodowego w pracy z osobami z zaburzeniami psychicznymi, wymaganego zgodnie z § 11 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy*. Z kolei w innym ŚDS²⁹⁵, jeden z czterech instruktorów terapii zajęciowej (zatrudniony od 30 października 2018 r.) nie miał odpowiedniego przeszkolenia i doświadczenia, określonego w § 11 ust. 2 *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy*. W ŚDS w Kielcach²⁹⁶ i Łodzi²⁹⁷ nie osiągnięto wskaźnika zatrudnienia pracowników zespołu wpierająco-aktywizującego²⁹⁸. Kierownicy tych ŚDS wskazywali, że trudność w spełnieniu tego wymagania wynika także z tego, że do wyliczenia wskaźnika bierze się pod uwagę tylko osoby zatrudnione na podstawie umowy o pracę (nie uwzględnia on specjalistów zatrudnionych na podstawie umowy zlecenia). Podnosili, że nie

²⁸⁸ ŚDS w Suwałkach.

²⁸⁹ 88% - ŚDS w Kielcach, 93% - ŚDS w Łodzi.

²⁹⁰ 75% - ŚDS w Suwałkach, 80% - ŚDS w Tyczynie i 83% - ŚDS w Kaliszu.

²⁹¹ *Osoby ze spektrum zaburzeń autystycznych, podstawy pracy z rozszerzeniem; Diagnoza, obraz kliniczny, modele leczenia - ADHD, problemy z zachowaniem, Zespół Aspergera; ABC autyzmu - podstawowe zagadnienia; Zespół Aspergera - podstawowe zagadnienia diagnozy i terapii; ABC autyzmu - podstawowe zagadnienia; Zespół Aspergera - podstawowe zagadnienia diagnozy i terapii.*

²⁹² *Terapia dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu w oparciu o stosowaną analizę zachowania; Terapia i rehabilitacja osób z autyzmem; Techniki pracy z osobami z niepełnosprawnością sprzężoną; Trening umiejętności komunikacyjnych, także z wykorzystaniem alternatywnych i wspomagających sposobów porozumienia się z osobami mającymi problemy w komunikacji werbalnej w szczególności osobami z autyzmem oraz niepełnosprawnością sprzężoną; Szkolenie z terapii behawioralnej dla nauczycieli, terapeutów i osób pracujących z dziećmi i dorosłymi ze spektrum autyzmu, Trudne zachowania u osób z autyzmem i jak sobie z nimi radzić; Dobra współpraca z rodziną osoby z autyzmem; Praca z zachowaniami trudnymi u osób z autyzmem; Mowa i komunikacja osób z autyzmem; Komunikacja z osobami z autyzmem; Seksualność dzieci, młodzieży i dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną i autystycznym spektrum zaburzeń.*

²⁹³ ŚDS w Kielcach, ŚDS w Suwałkach i ŚDS w Łodzi.

²⁹⁴ ŚDS w Kielcach.

²⁹⁵ ŚDS w Suwałkach.

²⁹⁶ Na dzień 31 grudnia 2016 r., 2017 r. i 2018 r. oraz 31 marca 2019 r.

²⁹⁷ Na dzień 31 grudnia 2017 r. i 31 marca 2019 r.

²⁹⁸ W myśl § 12 ust. 1 i 1a *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy*, wskaźnik ten powinien wynosić nie mniej niż jeden etat na: siedmiu uczestników w domu typu A (dla osób przewlekłe psychicznie chorych); pięciu uczestników w domu typu B (dla osób z niepełnosprawnością intelektualną) lub C (dla osób wykazujących inne przewlekłe zaburzenia czynności psychicznych); trzech uczestników w domu typu D (dla osób ze spektrum autyzmu lub niepełnosprawnościami sprzężonymi). W przypadku uczestników z niepełnosprawnościami sprzężonymi lub spektrum autyzmu, będących uczestnikami domów typu A, B i C, wskaźnik zatrudnienia pracowników zespołu wspierająco-aktywizującego wynosi nie mniej niż jeden etat na trzech uczestników.

każdy specjalista chce podjąć zatrudnienie na podstawie umowy o pracę, co wiąże się ze sztywnym czasem pracy oraz odprowadzaniem wyższych składek. Wskazywali także na częste rotacje pracowników, będące konsekwencją niskich wynagrodzeń, wypalenia zawodowego oraz trudnej i wyczerpującej pracy. Nierzadko (jak np. w ŚDS w Kielcach) dochodził jeszcze problem z dostępnością wykwalifikowanej kadry specjalistów, z wymaganym przepisami stażem i kwalifikacjami.

5.4.3. ZAPOBIEGANIE WYKLUCZENIU OSÓB Z AUTYZMEM, ZESPOŁEM ASPERGERA

Indywidualne plany postępowania wspierająco-aktywizującego

W ŚDS tworzy się dla uczestników indywidualny plan postępowania wspierająco-aktywizującego, określający ustalony odpowiednio do potrzeb i możliwości psychofizycznych każdego uczestnika, rodzaj i zakres usług świadczonych w domu. Dla każdego, z objętych badaniem, uczestnika ŚDS terminowo opracowano indywidualne plany postępowania wspierająco-aktywizującego. Wszystkie zostały opracowane po dokonaniu analizy funkcjonalnej, uwzględniającej dostępną dokumentację, w której określono możliwości i potrzeby uczestnika. Wskazano w nich osoby odpowiedzialne za ich realizację oraz dokonywano okresowej oceny efektów realizacji zaplanowanych w nich działań.

Rehabilitacja społeczna uczestników ŚDS

Biorąc pod uwagę stan psychofizyczny uczestników ŚDS objętych badaniem, głównie działania pracowników merytorycznych ukierunkowane były na rehabilitację społeczną.

Rehabilitacja zawodowa uczestników ŚDS

Tylko w dwóch ŚDS²⁹⁹ prowadzono rehabilitację zawodową, którą była terapia przygotowująca pensjonariuszy domu do uczestnictwa w WTZ oraz podnoszeniu kwalifikacji poprzez udział w kursach i szkoleniach. Pozostałe ŚDS nie prowadziły takich działań, co wyjaśniano stanem psychofizycznym i ograniczeniami intelektualnymi uczestników.

Kierownik ŚDS w Kielcach wyjaśniła: „mając na uwadze funkcjonowanie i możliwości każdego z podopiecznych nie jesteśmy w stanie zaplanować nabycia przez nich jakichkolwiek umiejętności zawodowych”.

W jednym z badanych ŚDS zgłoszono przypadek podjęcia tymczasowej pracy przez uczestnika tego domu. W innym ŚDS³⁰⁰, osoba z lekką niepełnosprawnością intelektualną z współwystępującym autyzmem podnosiła swoje kwalifikacje, biorąc udział w kursach i szkoleniach. Osoba ta, w 2018 r. odbyła staż w miejskim ośrodku kultury.

Pozostałe ŚDS, z uwagi na stan ich uczestników, nie prowadziły współpracy z potencjalnymi pracodawcami, zakładami aktywności zawodowej, ośrodkami szkoleniami zawodowego oraz powiatowymi urzędami pracy.

Działania integracyjne

W każdym objętym kontrolą ŚDS prowadzono zajęcia, które miały na celu integrację społeczną uczestników zajęć, a także kształtowanie w społeczeństwie właściwych postaw i zachowań sprzyjających integracji. Uczestnicy ŚDS brali udział w zawodach sportowych, wycieczkach, wyjściach do instytucji kultury, rozrywki i społecznych, w konkursach, cyklicznych imprezach, jak np. Dzień Matki, Mikołajki czy spotkaniach wigilijnych.

Niektóre ŚDS brały także udział w organizowaniu akcji społecznych, konferencji i szkoleń, poświęconych tematyce osób ze spektrum autyzmu oraz współpracowały z uczelniami wyższymi, poradniami psychologiczno-pedagogicznymi i ośrodkami wychowawczymi.

²⁹⁹ ŚDS w Tyczynie i Łodzi.

³⁰⁰ ŚDS w Tyczynie.

Przyczyny niepowodzeń i trudności

W opinii kierowników i specjalistów zatrudnionych w objętych kontrolą ŚDS, nie można być usatysfakcjonowanym z efektywności rehabilitacji zawodowej, a działalność domów skupia się przede wszystkim na podtrzymaniu i rozwijaniu umiejętności do samodzielnego funkcjonowania.

W przypadku osób z *całkowitymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem czy zespołem Aspergera, trudnościami w rehabilitacji i tworzeniu oraz wykonaniu indywidualnych planów postępowania wspierająco-aktywizujących, a także w pracy terapeutycznej, były: zbyt późna, niewłaściwa diagnoza osób trafiających do ŚDS; brak kontynuacji w domu zaleceń terapeutycznych wypracowanych w ŚDS; problemy komunikacyjne z tymi osobami; ich nieprzewidywalność i niesamodzielność; zachowania niepożądane (agresja, autoagresja, destrukcja otoczenia, bierność); potrzeba zindywidualizowanego wsparcia podopiecznych i indywidualnej opieki. Natomiast w przypadku pracowników ŚDS czynnikiem utrudniającym pracę były: wielozadaniowość i dodatkowe zajęcia; braki w obsadzie i duża rotacja kadr.

Kwestię dużej rotacji pracowników, kierownik ŚDS w Suwałkach wyjaśniła następująco: „rotacja dotyczy głównie nowo zatrudnianych pracowników oraz pracowników młodych, których pierwsza praca była w ŚDS. Po uzyskaniu stażu pracy z osobami z zaburzeniami psychicznymi, w tym z niepełnosprawnymi intelektualnie, zdobyciu doświadczenia i kursów kwalifikacyjnych oraz szkoleń kierunkowych stają się oni atrakcyjni dla poradni specjalistycznych (również niepublicznych), szpitali psychiatrycznych czy innych placówek w większych miastach. Osoby przyjęte do pracy bezpośredniej z osobami ze spektrum autyzmu rezygnują po kilku miesiącach podając różne powody lub informując, że chcą wykonywać pracę w innym charakterze i za inne pieniądze”.

Kierownicy i specjaliści w ŚDS wskazali rozwiązania umożliwiające lepszą realizację rehabilitacji osób z *całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, autyzmem lub zespołem Aspergera w ŚDS. Te propozycje rozwiązań to: zwiększenie finansowania na zatrudnienie specjalistycznej kadry, zwiększenie przestrzeni do prowadzenia zajęć, szkolenia i prowadzenie superwizji; wdrożenie etapu przejściowego – między pobytem w różnych placówkach – szkołą specjalną a ŚDS, czy ośrodkami szkolno-wychowawczymi a ŚDS; poszerzenie edukacji potencjalnych pracodawców (ograniczenie ich lęku przed zatrudnianiem takich osób), wprowadzenie uregulowań dotyczących organizacji np. praktyk zawodowych w instytucjach pomocowych, urzędach miejskich; wprowadzenie uregulowań prawnych, dotyczących zapobiegania rotacji pracowników.

6. ZAŁĄCZNIKI

6.1. METODYKA KONTROLI I INFORMACJE DODATKOWE

Cel główny kontroli	Czy osobom z autyzmem i zespołem Aspergera zapewniono możliwość kształcenia zawodowego oraz przygotowania do pracy i samodzielnego życia?
Cele szczegółowe	1. Czy stworzono odpowiednie warunki do uzyskania wykształcenia i przygotowania zawodowego do podjęcia pracy przez osoby z autyzmem i zespołem Aspergera? 2. Czy zapewniono skuteczne wsparcie dla osób z autyzmem i zespołem Aspergera w podjęciu aktywności zawodowej i samodzielnego życia? 3. Czy podejmuje się skuteczne działania mające na celu zapobieganie wykluczeniu osób z autyzmem i zespołem Aspergera?
Zakres podmiotowy	Kontrolą objęto: – Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej – Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych (realizacja celów szczegółowych numer dwa i trzy); – dziesięć zawodowych szkół ponadgimnazjalnych (realizacja celów szczegółowych numer jeden i trzy); – sześć podmiotów prowadzących warsztaty terapii zajęciowej (realizacja celów szczegółowych numer dwa i trzy); – trzy podmioty organizujące zakłady aktywności zawodowej (realizacja celów szczegółowych numer dwa i trzy); – pięć środowiskowych domów samopomocy (realizacja celów szczegółowych numer dwa i trzy).
Kryteria kontroli	Kontrolę przeprowadzono z uwzględnieniem kryterium legalności, celowości, gospodarności i rzetelności (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej); legalności, gospodarności i rzetelności (szkoły zawodowe), legalności i gospodarności (podmioty prowadzące WTZ, ZAZ i środowiskowe domy samopomocy). Jeden środowiskowy dom samopomocy, będący jednostką organizacyjną gminy był kontrolowany z uwzględnieniem kryterium legalności, gospodarności i rzetelności.
Postępowanie kontrolne	Kontrola została podjęta z inicjatywy własnej NIK, była ona realizowana w okresie od 15 maja 2019 r. do 20 sierpnia 2019 r.
Okres objęty kontrolą	Od 1 stycznia 2016 r. do dnia zakończenia kontroli z wykorzystaniem dowodów sporządzonych przed tym okresem, jeżeli miały one związek z przedmiotem kontroli
Działania na podstawie art. 29 ustawy o NIK	W związku z kontrolą zasięgano, w trybie art. 29 ust. 1 pkt 1 i pkt 2 lit. f <i>ustawy o NIK</i> informacji w: – Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego, odnośnie poprawy dostępności do edukacji dla osób z autyzmem lub zespołem Aspergera oraz prowadzenia nadzoru i monitoringu wsparcia studentów i doktorantów z tymi niepełnosprawnościami; – 12 największych wyższych uczelniach (typu uniwersyteckiego i politechnicznego) z tereny województw, w których prowadzono kontrolę; – sześciu oddziałach terenowych PFRON, na temat podejmowanych działań wspierających osoby z autyzmem i zespołem Aspergera, w tym informacji o realizacji programów „specjalnych” skierowanych do tej grupy osób niepełnosprawnych;

- Centralnej Komisji Egzaminacyjnej na temat „przystępowości” i „zdawalności” egzaminów maturalnych i potwierdzających kwalifikacje zawodowe przez osoby z autyzmem i zespołem Aspergera;
- powiatowych urzędach pracy (17), funkcjonujących na terenie powiatów, w których prowadzono kontrolę, dotyczącą aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych z autyzmem i zespołem Aspergera;
- nieobjętych kontrolą zakładach aktywności zawodowej (44), dotyczącej osób z autyzmem i zespołem Aspergera, korzystających z rehabilitacji zawodowej i społecznej;
- nieobjętych kontrolą warsztatach terapii zajęciowej (111) z województw: podkarpackiego, podlaskiego, mazowieckiego, łódzkiego i wielkopolskiego, dotyczącej osób z autyzmem, zespołem Aspergera korzystających z rehabilitacji zawodowej i społecznej;
- sześciu urzędach wojewódzkich na temat liczby osób z autyzmem korzystających z rehabilitacji zawodowej i społecznej w środowiskowych domach samopomocy.

**Stan realizacji
wniosków
pokontrolnych**

W wyniku kontroli skierowano 25 wystąpień pokontrolnych, w których sformułowano 54 wnioski – 41 z nich zrealizowano, 10 jest w trakcie realizacji, a trzech jeszcze nie zrealizowano.

**Finansowe rezultaty
kontroli**

W wyniku kontroli przeprowadzanej w Stowarzyszeniu „Nadzieja Rodzinie” – jednostce organizującej Zakład Aktywności Zawodowej w Kielcach, stwierdzono nieprawidłowość o wymiarze finansowym. Polegała ona na nienależnym wypłaceniu w latach 2016-2017 wynagrodzenia Fundacji „Nadzieja Rodzinie”, w łącznej kwocie 7572,48 zł za niewykonanie, zagwarantowanych umową, zajęć rehabilitacji społecznej z pracownikami ZAZ z zespołem Aspergera (nieprawidłowość ta została szerzej opisana w pkt 5.3.2 str. 63).

**Zastrzeżenia wniesione
do wystąpień
pokontrolnych**

Kierownicy dwóch jednostek objętych kontrolą wnieśli zastrzeżenia do wystąpień pokontrolnych (prezes Stowarzyszenia „Nadzieja Rodzinie” w Kielcach oraz dyrektor Zespołu Szkół Specjalnych im. UNICEF w Rzeszowie). Zgłoszono łącznie 7 zastrzeżeń, z cztery zostały oddalone cztery, a trzy uwzględnione w całości.

Wykaz jednostek kontrolowanych

L.p.	Jednostka organizacyjna NIK przeprowadzająca kontrolę	Nazwa jednostki kontrolowanej	Imię i nazwisko kierownika jednostki kontrolowanej
1.	Delegatura NIK w Białymstoku	Zespół Szkół Technicznych i Ogólnokształcących z Oddziałami Integracyjnymi im. Stanisława Staszica (Technikum z Oddziałami Integracyjnymi), 15-002 Białystok, ul. H. Sienkiewicza 57	Mariusz Pęza
2.		Zespół Szkół Zawodowych im. Stanisława Staszica (Technikum), 18-200 Wysokie Mazowieckie, ul. Jagiellońska 4	Andrzej Jamiołkowski
3.		Stowarzyszenie „Aktywni Tak Samo”, ul. Wojska Polskiego 9, 16-440 Suwałki – jednostka prowadząca Środowiskowy Dom Samopomocy, ul. Wojska Polskiego 9, 16-440 Suwałki	Bogdan Sadowski, Prezes Zarządu Stowarzyszenia „Aktywni Tak Samo” w Suwałkach ³⁰¹

³⁰¹ Poprzednio Prezesem Zarządu byli: Jolanta Łanczkowska (od 1 września 2011 r. do 3 września 2017 r.) i Agnieszka Dorota Romanik (od 4 września 2017 r. do 8 maja 2019 r.).

4.		Stowarzyszenie „MY DLA INNYCH”, 15-741 Białystok, Antoniuk Fabryczny 34 – jednostka organizująca Zakład Aktywności Zawodowej „MY DLA INNYCH”, 15-741 Białystok, ul. Antoniuk Fabryczny 34	Rafał Średziński, Prezes Stowarzyszenia „MY DLA INNYCH” w Białymstoku
5.	Delegatura NIK w Kielcach	Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, 00-513 Warszawa, ul. Nowogrodzka 1/3/5	Krzysztof Michałkiewicz, Pełnomocnik Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w Warszawie
6.		Krajowe Towarzystwo Autyzmu Oddział Kielce, 25-624 Kielce, ul. Mieszka I-go 79 – jednostka prowadząca Środowiskowy Dom Samopomocy dla Osób z Autyzmem, ul. Mieszka I 79, 25-624 Kielce	Paulina Papka, Prezes Krajowego Towarzystwa Autyzmu Oddział Kielce
7.		Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 im. ks. Stanisława Konarskiego w Jędrzejowie (Technikum nr 1) 28-300 Jędrzejów, ul. Przypkowskiego 49	Małgorzata Wojtasik ³⁰²
8.		Stowarzyszenie na Rzecz Pomocy Osobom Niepełnosprawnym <i>Tratwa</i> 27-600 Sandomierz, ul. Zawichojska 13 – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej, 27-600 Sandomierz, ul. Zawichojska 13	Barbara Ćmiel, Prezes Stowarzyszenia na Rzecz Pomocy Osobom Niepełnosprawnym <i>Tratwa</i> w Sandomierzu
9.		Stowarzyszenie „Nadzieja Rodzinie”, ul. Karczówkowska 36, 25-711 Kielce – jednostka organizująca Zakład Aktywności Zawodowej, ul. Olszewskiego 21, 25-663 Kielce.	Andrzej Drapała, Prezes Zarządu Stowarzyszenia „Nadzieja Rodzinie” w Kielcach
10.	Delegatura NIK w Łodzi	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 10 im. Jana Szczepanika w Łodzi (Technikum nr 10), 91-725 Łódź, ul. Strykowska 10/18	Monika Michalik
11.		Szkoła Branżowa I Stopnia Specjalna nr 24 ³⁰³ w Zespole Szkół Zawodowych Specjalnych nr 2 w Łodzi 91-836 Łódź, al. I Dywizji 16/18	Iwona Kowalska
12.		Krajowe Towarzystwo Autyzmu Oddział w Łodzi, 93-460 Łódź, ul. Chocianowicka 198, jednostka prowadząca Środowiskowy Dom Samopomocy, 93-460 Łódź, ul. Chocianowicka 198	Anna Rozetti, Prezes Zarządu Krajowego Towarzystwa Autyzmu Oddział w Łodzi
13.		Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym „Kuznia Życzliwości” 97-420 Szczerców, ul. 3 Maja 6, jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Dąbrowie Rusieckiej, 97-438 Rusiec, Dąbrowa Rusiecka 51	Andrzej Klimas Prezes Zarządu Stowarzyszenia Pomocy Osobom Niepełnosprawnym „Kuznia Życzliwości” w Szczercowie
14.	Delegatura w Poznaniu	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 im. Stanisława Mikołajczyka w Gnieźnie (Technikum) 62-200 Gnieźno, ul. Sobieskiego 20	Iwona Ratajczak, Dyrektor Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 im. Stanisława Mikołajczyka w Gnieźnie
15.		Fundacja Mielnica, 62-504 Konin, ul. Szpitalna 43 – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Koninie, 62-504 Konin,	Mirosława Perczyńska, Jan Jastrzębski, Danuta Czarnecka, Maria Janowska – członkowie

³⁰² Poprzednio, od 1 stycznia 1999 r. do 31 sierpnia 2017 r., Dyrektorem Szkoły był Władysław Równicki.

³⁰³ Do 1 września 2017 r. Zasadnicza Szkoła Zawodowa Specjalna nr 24.

		ul. Zagórska 3a	Zarządu Fundacji Mielnica w Koninie
16.		Stowarzyszenie Dzieci i Osób Niepełnosprawnych w Miejskiej Górcie, 63-910 Miejska Górka, ul. Szkolna 1, jednostka prowadząca Warsztaty Terapii Zajęciowej, 63-910 Miejska Górka, ul. Szkolna 1	Anna Hejducka, Prezes Stowarzyszenia Dzieci i Osób Niepełnosprawnych w Miejskiej Górcie
17.		Środowiskowy Dom Samopomocy „TULIPAN”, 62-800 Kalisz, ul. Widok 77 (jednostka organizacyjna Miasta Kalisza)	Barbara Wojdziak, Dyrektor Środowiskowego Domu Samopomocy „TULIPAN” w Kaliszu
18.	Delegatura NIK w Rzeszowie	Zespół Szkół Mechanicznych im. Gen. Władysława Andersa (Technikum nr 7), 35-078 Rzeszów, ul. Hetmańska 45A	Mariusz Kapica
19.		Zespół Szkół Nr 3 im. Walentego Lipińskiego i Mateusza Beksińskiego, 38-500 Sanok, ul. Stróżowska 16	Krzysztof Futyma
20.		Zespół Szkół Specjalnych im. UNICEF, 35-209 Rzeszów, ul. Ofiar Katynia 1	Iwona Pałka ³⁰⁴ ,
21.		Caritas Diecezji Rzeszowskiej 35-006 Rzeszów, ul. Jana Styki 21 – jednostka prowadząca Środowiskowy Dom Samopomocy w Tyczynie 36-020 Tyczyn, ul. Mickiewicza 10	Stanisław Słowik, Dyrektor Caritas Diecezji Rzeszowskiej w Rzeszowie
22.	Delegatura NIK w Warszawie	Technikum w Zespole Szkół Nr 2 w Nowym Dworze Mazowieckim, 05-100 Nowy Dwór Mazowiecki, ul. Długa 10	Ewa Malasiewicz
23.		Warszawski Oddział Terenowy Krajowego Towarzystwa Autyzmu, 02-695 Warszawa, ul. Orzycka 20 – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej, 02-695 Warszawa, ul. Orzycka 20	Mieczysław Koziński, Prezes Zarządu Stowarzyszenia Warszawski Oddział Terenowy Krajowego Towarzystwa Autyzmu w Warszawie
24.		Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym w Szydłowcu, 26-500 Szydłowiec, ul. Zamkowa 9 – jednostka prowadząca Warsztaty Terapii Zajęciowej, 26-500 Szydłowiec, ul. Zamkowa 9	Jerzy Bąk, Prezes Zarządu Stowarzyszenia Pomocy Osobom Niepełnosprawnym w Szydłowcu
25.		Fundacja SYNAPSIS, 02-085 Warszawa, ul. Ondraszka 3, jednostka organizująca Zakład Aktywności Zawodowej „Pracownia Rzeczy Różnych SYNAPSIS”, 05-506 Wilcza Góra (Lesznówola), ul. Jasna 36A	Michał Wroniszewski, Prezes Zarządu Fundacji SYNAPSIS Warszawa

6.1.1. WYKAZ OCEN KONTROLOWANYCH JEDNOSTEK

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*)	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			prawidłowe	nieprawidłowe
1.	Zespół Szkół Technicznych i Ogólnokształcących z Oddziałami Integracyjnymi im. Stanisława Staszica w	opisowa	- zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadrę nauczycielską,	- nieokreślenie, w analizowanych indywidualnych programach edukacyjno-terapeutycznych opracowanych dla czterech uczniów, wymiaru zajęć

³⁰⁴ Poprzednio, od dnia 1 września 2012 r. do dnia 31 sierpnia 2017 r., Dyrektorem Szkoły była Stanisława Gilewicz.

	Białymstoku (Technikum z Oddziałami Integracyjnymi)		- prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	prowadzonych w ramach pomocy psychologiczno-pedagogicznej, tj.: zajęć korekcyjno-kompensacyjnych, dydaktyczno-wyrównawczych, zajęć rozwijających uzdolnienia oraz związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu
2.	Zespół Szkół Zawodowych im. Stanisława Staszica w Wysokiem Mazowieckiem (Technikum)	opisowa	- zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe, - zapewniono odpowiednią kadre nauczycielską, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	- niewłaściwe opracowywano indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne, - nie zapewniono w latach 2016-2019 realizacji dla wszystkich czterech uczniów z autyzmem i zespołem Aspergera części zajęć rewalidacyjnych oraz dydaktyczno-wyrównawczych, - wielospecjalistyczna ocena poziomu funkcjonowania wszystkich czterech uczniów (ich ewaluacji i modyfikacji) nie zawierała dat sporządzenia oraz nie zajmował się nią zespół tworzący indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne
3.	Stowarzyszenie „Aktywni Tak Samo” jednostka prowadząca Środowiskowy Dom Samopomocy w Suwałkach	opisowa	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki sprzętowe, - prawidłowo opracowano indywidualne plany postępowania wspierająco-aktywizującego, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej osób niepełnosprawnych i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec tych osób	- nie zlikwidowano barier architektonicznych, które uniemożliwiały osobom na wózkach inwalidzkich dostęp do – użytkowanych od czerwca 2018 r. – pomieszczeń przeznaczonych dla osób z autyzmem, - zatrudniano terapeutę zajęciowego, który nie miał przeszkolenia i doświadczenia wymaganego do prowadzenia treningów umiejętności społecznej,
4.	Stowarzyszenie „MY DLA INNYCH” – jednostka organizująca Zakład Aktywności Zawodowej „MY DLA INNYCH” w Białymstoku	pozytywna	- prawidłowo zatrudniano pracowników, - zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe, - zapewniono odpowiednią kadre,	

			- prawidłowo opracowano indywidualne programy rehabilitacji zawodowej i społecznej, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów rehabilitacji zawodowej i społecznej, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej uczestników i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec osób niepełnosprawnych	
5.	Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych	pozytywna	- dokonywano bieżącej oceny sytuacji osób niepełnosprawnych, w tym osób z autyzmem, - w ramach nadzoru nad orzekaniem o niepełnosprawności i o stopniu niepełnosprawności kontrolowano proces orzekania, prowadzono szkolenia członków wojewódzkich i powiatowych zespołów do spraw orzekania oraz udzielano wyjaśnień dotyczących stosowania przepisów prawa (zidentyfikowano niektóre problemy występujące przy orzekaniu osób z autyzmem, które wynikały ze specyfiki tej niepełnosprawności oraz umożliwiło podjęcie działań zaradczych), - analizowano skuteczność działań instytucji administracji państwowej, które wpływały na warunki życia osób niepełnosprawnych, identyfikowano zagrożenia, niepokojące tendencje i upowszechniano działania, które poprawiały także sytuację osób z autyzmem, - monitorowano wykorzystanie instrumentów aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych oraz dokonywano oceny skuteczności ich wykorzystania, - opracowano propozycje zmian przepisów prawnych oraz zainicjowano realizację konkretnych działań mających na celu wspieranie osób z autyzmem w podjęciu samodzielnego życia i aktywności zawodowej, - zainicjowano i rozpoczęto realizację projektów i programów skierowanych do osób z autyzmem finansowanych z	

			PFRON.	
6.	Krajowe Towarzystwo Autyzmu Oddział Kielce – jednostka prowadząca Środowiskowy Dom Samopomocy dla Osób z Autyzmem w Kielcach	opisowa	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - opracowano odpowiednie dokumenty określające funkcjonowanie środowiskowego domu samopomocy, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i sprzętowe, - prawidłowo opracowano indywidualne plany postępowania wspierająco-aktywizującego, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych planów postępowania wspierająco-aktywizującego, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej osób niepełnosprawnych i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec tych osób	- nie osiągnięto wymaganego przepisami prawa poziomu wskaźnika zatrudnienia pracowników zespołu wspierająco-aktywizującego, - jeden z terapeutów, w dacie zatrudnienia, nie miał żadnego doświadczenia w pracy z osobami z zaburzeniami psychicznymi, - nie wydawano zarządzeń powołujących członków zespołu wspierająco-aktywizującego, pomimo że taki wymóg przewidziany był w Programie działalności środowiskowego domu samopomocy
7.	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 im. ks. Stanisława Konarskiego w Jędrzejowie (Technikum nr 1)	opisowa	- zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadrę nauczycielską, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	- statut szkoły nie zawierał postanowień dotyczących organizowania opieki nad dziećmi niepełnosprawnymi, - nie podjęto działań mających na celu uzyskanie prawidłowego orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego jednego z uczniów, - niewłaściwie opracowywano i nie poddawano modyfikacjom indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne, - nie dokonywano ewaluacji indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego jednego z uczniów, - nie zapewniono niektórym rodzicom uczniów z zespołem Aspergera możliwości w dokonaniu okresowej wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania tych uczniów, - Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły nie zawierał postanowień dotyczących działań mających na celu kształtowanie w społeczności szkolnej właściwych postaw i zachowań sprzyjających integracji z osobami niepełnosprawnymi
8.	Stowarzyszenie na Rzecz Pomocy Osobom Niepełnosprawnym	Opisowa	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - prawidłowo opracowano	- nie prowadzono list oczekujących, - przyjęta zasady organizacji

	„Tratwa” jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Sandomierzu		dokumenty organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - prawidłowo podejmowano decyzje dotyczące dalszych działań terapeutycznych i rehabilitacyjnych, - dokonywano ewaluacji udzielonego wsparcia, - podejmowano działania w celu integracji społecznej uczestników i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec osób niepełnosprawnych	terapii zajęciowej dla niepełnosprawnych stwarzały warunki sprzyjające przekraczaniu dopuszczalnej liczebności grup na zajęciach, - okresowo nie zapewniono psychologa, - psycholog nie był członkiem Rady, - nieprawidłowo opracowano indywidualne programy rehabilitacji, - niewłaściwe dokumentowano ewaluację postępów w rehabilitacji ogólnej i zawodowej niektórych uczestników, - w składanych powiatowi sprawozdaniach przekazywano dane niezagregowane dotyczące uczestników warsztatu
9.	Stowarzyszenie „Nadzieja Rodzinie”, – jednostka organizująca Zakład Aktywności Zawodowej w Kielcach	opisowa	- zapewniono odpowiednie warunki lokalowe, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej osób niepełnosprawnych i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec tych osób	- rehabilitację społeczną zatrudnianych w zakładzie osób niepełnosprawnych zapewniono na podstawie umowy pomiędzy zakładem a prowadzącą go fundacją, zamiast przez osoby zatrudnione w zakładzie (regulamin organizacyjny wskazywał psychologa oraz fizjoterapeutę w składzie działu rehabilitacji medyczno-społecznej), - niewłaściwie opracowywano indywidualne programy rehabilitacji zawodowej i społecznej, - zatrudnianym w zakładzie osobom niepełnosprawnym nie zapewniono wymaganego przepisami prawa czasu zajęć rehabilitacyjnych w wymiarze co najmniej 60 minut dziennie, - mimo niezrealizowania w latach 2016-2017, przez zatrudnionego w fundacji prowadzącej zakład psychologa, 232 godzin zajęć rehabilitacyjnych z niepełnosprawnymi pracownikami zakładu, nie dokonywano stosownych potrąceń z ustalonego umownie wynagrodzenia, - wprowadzone od 2018 r. zmiany umowy z fundacją prowadzącą zakład umożliwiły wypłacanie jej przez zakład pełnego wynagrodzenia niezależnie od liczby godzin świadczonych usług rehabilitacyjnych

10.	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 10 im. Jana Szczepanika w Łodzi (Technikum nr 10)	opisowa	- zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadre nauczycielską, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	- statut szkoły nie był w pełni zgodny z przepisami prawa oświatowego, - niewłaściwie opracowano indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne, - niewłaściwie dokumentowano ewaluację indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych,
11.	Szkoła Branżowa I Stopnia Specjalna nr 24 ³⁰⁵ w Zespole Szkół Zawodowych Specjalnych nr 2 w Łodzi	pozytywna	- zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadre nauczycielską, - prawidłowo opracowano indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	- nie dostosowano statutu szkoły do aktualnego stanu zatrudnienia, - zaplanowanie w arkuszu organizacyjnym szkoły mniejszej liczby godzin rewalidacji
12.	Krajowe Towarzystwo Autyzmu Oddział w Łodzi jednostka prowadząca Środowiskowy Dom Samopomocy w Łodzi	opisowa	- prawidłowo opracowano indywidualne programy rehabilitacji zawodowej i społecznej, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów rehabilitacji zawodowej i społecznej, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej osób niepełnosprawnych i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec tych osób	- podejmowano decyzję o przyjęciu po raz pierwszy kilkunastu uczestników, pomimo braku decyzji administracyjnej z Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, - nie uzgodniono z wojewodą programu działalności na lata 2019-2021, - na dzień 31 grudnia 2017 r. i na 31 marca 2018 r. nie został osiągnięty wskaźnik zatrudnienia pracowników zespołu wspierająco-aktywizującego, obliczany jako stosunek liczby uczestników do liczby etatów
13.	Stowarzyszenie	pozytywna	- prawidłowo kwalifikowano	

³⁰⁵ Do 1 września 2017 r. Zasadnicza Szkoła Zawodowa Specjalna nr 24.

	Pomocy Osobom Niepełnosprawnym „Kuznia Życzliwości” jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Dąbrowie Rusieckiej		uczestników, - zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe, - zapewniono odpowiednią kadre, - prawidłowo opracowano indywidualne programy rehabilitacji, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów rehabilitacji, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - osiągnięto zaplanowane efekty w rehabilitacji społecznej i zawodowej, - podejmowano działania w celu integracji społecznej uczestników i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec osób niepełnosprawnych	
14.	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 im. Stanisława Mikołajczyka w Gnieźnie (Technikum)	opisowa	- zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadre nauczycielską, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	- w indywidualnych programach edukacyjno-terapeutycznych nie określono zakresu współdziałania szkoły z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, poradniami specjalistycznymi, placówkami doskonalenia nauczycieli, organizacjami pozarządowymi oraz innymi instytucjami działającymi na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży, oraz działań dotyczących doradztwa edukacyjno-zawodowego i sposobu realizacji tych działań
15.	Fundacja Mielnica, – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Koninie,	opisowa	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - prawidłowo opracowano indywidualne programy rehabilitacji, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów rehabilitacji, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej uczestników i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw	- wymagano od uczestników podania wysokości uzyskiwanych świadczeń oraz dochodu netto na jednego członka rodziny, - nieprawidłowo dysponowano środkami z treningu ekonomicznego, - zatrudnienie kadry było niezgodne z zapisami umowy o dofinansowanie działalności warsztatu, - nie zapewniono odpowiednich warunków lokalowych

			wobec osób niepełnosprawnych	
16.	Stowarzyszenie Dzieci i Osób Niepełnosprawnych w Miejskiej Górcie jednostka prowadząca Warsztaty Terapii Zajęciowej w Miejskiej Górcie	pozytywna	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe, - zapewniono odpowiednią kadre, - prawidłowo opracowano indywidualne programy rehabilitacji, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów rehabilitacji, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej uczestników i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec osób niepełnosprawnych	- w regulaminie organizacyjnym i planie działalności brak było uregulowań dotyczących możliwości organizacji indywidualnego trybu zajęć lub specjalnych warunków realizacji terapii
17.	Środowiskowy Dom Samopomocy „TULIPAN”, (jednostka organizacyjna Miasta Kalisza)	opisowa	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i sprzętowe, - zapewniono odpowiednią kadre, - prawidłowo opracowano indywidualne plany postępowania wspierająco-aktywizującego, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych planów postępowania wspierająco-aktywizującego, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej osób niepełnosprawnych i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec tych osób	
18.	Zespół Szkół Mechanicznych im. Gen. Władysława Andersa w Rzeszowie (Technikum nr 7)	opisowa	- zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadre nauczycielską, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	- nieprawidłowo opracowano niektóre indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne, - rodzice uczniów z autyzmem nie byli zawiadamiani o posiedzeniach zespołu wsparcia oraz nie otrzymywali kopii indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych, - w jednym roku szkolnym z uczniami z autyzmem nie były realizowane zajęcia rewalidacyjne w wymaganym wymiarze, - zajęcia wspierające zostały zaplanowane z naruszeniem zasad higieny pracy

				umysłowej
19.	Zespół Szkół Nr 3 im. Walentego Lipińskiego i Mateusza Beksińskiego w Sanoku (Technikum nr 3)	pozytywna	- zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadre nauczycielską, - prawidłowo opracowano indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	- nauczanie uczniów z niepełnosprawnością w klasach o liczebności większej niż przewidywał to statut szkoły
20.	Zespół Szkół Specjalnych im. UNICEF (Szkoła Branżowa I stopnia) w Rzeszowie	opisowa	- zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadre nauczycielską, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szanse na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	- przekroczono dopuszczalną liczbę uczniów w oddziałach, - nieprawidłowo opracowano indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne
21.	Caritas Diecezji Rzeszowskiej – jednostka prowadząca Środowiskowy Dom Samopomocy w Tyczynie	pozytywna	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i sprzętowe, - zapewniono odpowiednią kadre, - prawidłowo opracowano indywidualne plany postępowania wspierająco-aktywizującego, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych planów postępowania wspierająco-aktywizującego, - prowadzono działania	

			aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej osób niepełnosprawnych i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec tych osób	
22.	Technikum w Zespole Szkół Nr 2 w Nowym Dworze Mazowieckim	pozytywna	- zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe i techniczne, - zapewniono odpowiednią kadre nauczycielską, - prawidłowo opracowano indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego poprawie funkcjonowania społecznego oraz zwiększeniu ich szans na uzyskanie wykształcenia, - uczniom z autyzmem udzielano wsparcia służącego uzyskaniu przygotowania zawodowego i zwiększeniu ich szans na podjęcie pracy, - podejmowano działania w celu integracji uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami	
23.	Warszawski Oddział Terenowy Krajowego Towarzystwa Autyzmu, – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej w Warszawie	pozytywna	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe, - zapewniono odpowiednią kadre, - prawidłowo opracowano indywidualne programy rehabilitacji, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej uczestników i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec osób niepełnosprawnych	- Rada warsztatu dokonywała oceny realizacji indywidualnych programów rehabilitacji oraz oceny indywidualnych efektów rehabilitacji bez udziału uczestników warsztatu
24.	Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym w Szydłowcu – jednostka prowadząca Warsztaty Terapii Zajęciowej w Szydłowcu	opisowa	- prawidłowo kwalifikowano uczestników, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej uczestników i kształtowania w lokalnej	- nieprawidłowo opracowywano indywidualne programy rehabilitacji, - nieprawidłowo dokonywano ewaluacji niektórych indywidualnych programów rehabilitacji, - nie zapewniono odpowiedniej kadry, - nie zapewniono

			społeczności właściwych postaw wobec osób niepełnosprawnych	odpowiednich warunków organizacyjnych, - nie zapewniono odpowiednich warunków lokalowych (brak gabinetu psychologiczno-medycznego), - niewłaściwie przedstawiano informacje w sprawozdaniach błędnie przekazywanych do Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie zamiast do powiatu
25.	Fundacja SYNAPSIS, jednostka organizująca Zakład Aktywności Zawodowej „Pracownia Rzeczy Różnych SYNAPSIS” w Wilczej Górze	pozytywna	- prawidłowo zatrudniano pracowników, - zapewniono odpowiednie warunki organizacyjne, - zapewniono odpowiednie warunki lokalowe, - zapewniono odpowiednią kadre, - prawidłowo opracowano indywidualne programy rehabilitacji zawodowej i społecznej, - prawidłowo dokonywano ewaluacji indywidualnych programów rehabilitacji zawodowej i społecznej, - prowadzono działania aktywizujące społecznie osoby z autyzmem, - prowadzono aktywizację zawodową osób z autyzmem, - podejmowano działania w celu integracji społecznej osób niepełnosprawnych i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec tych osób	

*)pozytywna / negatywna / w formie opisowej

6.2. ANALIZA STANU PRAWNEGO I UWARUNKOWAŃ ORGANIZACYJNO-EKONOMICZNYCH

Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej

Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej kieruje następującymi działaniami administracji rządowej: praca, zabezpieczenie społeczne i rodzina³⁰⁶. Zgodnie z art. 34 ust. 1 i 2 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, wykonanie zadań wynikających z tej *ustawy* nadzoruje i koordynuje Pełnomocnik Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, będący sekretarzem stanu w urzędzie obsługującym Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Nadzór ten jest wykonywany przez koordynację realizacji zadań wynikających z *ustawy* oraz inicjowanie lub przeprowadzanie kontroli ich realizacji. Do zadań Pełnomocnika należy także:

- opracowywanie oraz opiniowanie projektów aktów normatywnych dotyczących zatrudnienia, rehabilitacji oraz warunków życia osób niepełnosprawnych;
- opracowywanie projektów programów rządowych dotyczących rozwiązywania problemów osób niepełnosprawnych;
- ustalanie założeń do rocznych planów rzeczowo-finansowych dotyczących realizacji zadań wynikających z *ustawy*;
- inicjowanie działań zmierzających do ograniczenia skutków niepełnosprawności i barier utrudniających osobom niepełnosprawnym funkcjonowanie w społeczeństwie;
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i fundacjami działającymi na rzecz osób niepełnosprawnych (art. 34 ust. 6 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*).

Szczegółowy zakres czynności Pełnomocnika (oprócz realizacji zadań dotyczących rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudniania osób niepełnosprawnych) obejmuje³⁰⁷:

- 1) kształtowanie polityki i inicjowanie zadań dotyczącej problematyki osób niepełnosprawnych;
- 2) realizacja zadań Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych dotyczących rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudniania osób niepełnosprawnych;
- 3) koordynowanie i realizowanie spraw związanych z gospodarowaniem środkami Solidarnościowego Funduszu Wsparcia Osób Niepełnosprawnych;
- 4) współpraca z Krajową Radą Konsultacyjną do Spraw Osób Niepełnosprawnych;
- 5) kształtowanie warunków do rozwoju ekonomii społecznej i solidarnej oraz zatrudnienia socjalnego, a także współpracy Ministra z podmiotami ekonomii społecznej, w tym organizacjami pozarządowymi, spółdzielniami socjalnymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego;
- 6) koordynowanie prac nad przygotowaniem oraz wykonaniem budżetu resortu;
- 7) bieżąca koordynacja spraw parlamentarnych;
- 8) zapewnianie prowadzenia spraw wynikających z nadzoru Ministra nad:
 - a) Państwowym Funduszem Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych,
 - b) Główną Biblioteką Pracy i Zabezpieczenia Społecznego;
- 9) inicjowanie, koordynowanie i nadzorowanie wykonywania zadań przez:
 - a) Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych,
 - b) Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej,

³⁰⁶ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 listopada 2019 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (Dz. U. poz. 2267).

³⁰⁷ Zgodnie z § 6 zarządzenia Nr 5 Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 18 lutego 2019 r. w sprawie zakresów czynności członków kierownictwa Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (Dz. Urz. Min. Rodz. Prac. i Pol. Społ. poz. 6).

c) Biuro Budżetu i Finansów (zadania określone w pkt 6).

Pełnomocnik wykonuje swoje zadania przy pomocy Biura Pełnomocnika, które stanowi wyodrębnioną komórkę organizacyjną w urzędzie obsługującym ministra właściwego do spraw zabezpieczenia społecznego (art. 34 ust. 10 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*).

Zadania Biura określone zostały w § 38 regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej³⁰⁸.

Działania Pełnomocnika mogą wspierać interdyscyplinarne zespoły o charakterze opiniodawczo-doradczym: Zespół do spraw wykonywania postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych³⁰⁹, Krajowa Rada Konsultacyjna do Spraw Osób Niepełnosprawnych oraz Zespół do spraw Opracowania Rozwiązań w zakresie Poprawy Sytuacji Osób Niepełnosprawnych i Członków ich Rodzin³¹⁰. Zgodnie z art. 42 ust. 3 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, do Krajowej Rady Konsultacyjnej do Spraw Osób Niepełnosprawnych należy przedstawianie Pełnomocnikowi: propozycji przedsięwzięć zmierzających do integracji osób niepełnosprawnych; propozycji rozwiązań dotyczących zaspokajania potrzeb osób niepełnosprawnych, wynikających z niepełnosprawności; opinii do dokumentów przedkładanych Radzie przez Pełnomocnika, także do: projektów aktów prawnych mających lub mogących mieć wpływ na sytuację osób niepełnosprawnych, planów finansowych oraz sprawozdań Funduszu i rządowych programów działań na rzecz osób niepełnosprawnych, informacji o ich realizacji; rocznych informacji o działalności Rady; opinii w sprawach standardów dotyczących realizacji zadań określonych w *ustawie*. Rada może sygnalizować odpowiednim organom potrzebę wydania lub zmiany przepisów dotyczących sytuacji osób niepełnosprawnych. W art. 44d ust. 1 tej *ustawy* wskazano, iż Rada może również powoływać ekspertów i zapraszać do uczestnictwa w posiedzeniach przedstawicieli organów administracji publicznej i organizacji pozarządowych niereprezentowanych w Radzie, a także przedstawicieli wojewódzkich oraz powiatowych rad. Rada może zlecać przeprowadzanie badań i opracowywanie ekspertyz związanych z realizacją swoich zadań, po uzyskaniu zgody Pełnomocnika.

Placówki oświatowe

Od 1 września 2017 r. – na podstawie art. 1 pkt 6 i 7 *ustawy – Prawo oświatowe*, oraz wcześniej obowiązującego art. 1 pkt 5 i 5a *ustawy o systemie oświaty*, system oświaty w Polsce zapewnia możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół przez młodzież niepełnosprawną, niedostosowaną społecznie i zagrożoną niedostosowaniem społecznym, zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi, edukacyjnymi i predyspozycjami oraz opieką nad uczniami niepełnosprawnymi przez umożliwianie realizowania zindywidualizowanego procesu kształcenia, form i programów nauczania oraz zajęć rewalidacyjnych.

Przepisy art. 71b ust. 1 *ustawy o systemie oświaty* stanowiły (od 1 września 2017 r. art. 127 ust. 1 *ustawy – Prawo oświatowe*), że kształceniem specjalnym obejmuje się młodzież niepełnosprawną, niedostosowaną społecznie i zagrożoną niedostosowaniem społecznym, wymagającą stosowania specjalnej organizacji nauki i metod pracy. Kształcenie to może być prowadzone w formie nauki odpowiednio w przedszkolach i szkołach ogólnodostępnych,

³⁰⁸ Stanowiącego załącznik do zarządzenia Nr 24 Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 24 sierpnia 2017 r. w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (Dz. Urz. Min. Rodz. Prac. i Pol. Społ. poz. 25, ze zm.).

³⁰⁹ Zarządzenie nr 26 Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 28 sierpnia 2013 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw wykonywania postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych.

³¹⁰ Zarządzenie nr 89 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 2016 r. w sprawie Zespołu do spraw Opracowania Rozwiązań w zakresie Poprawy Sytuacji Osób Niepełnosprawnych i Członków ich Rodzin.

przedszkolach i szkołach lub oddziałach integracyjnych, przedszkolach i szkołach lub oddziałach specjalnych, innych formach wychowania przedszkolnego i ośrodkach, o których mowa w art. 2 pkt 5 *ustawy o systemie oświaty* (art. 2 pkt 7 *ustawy – Prawo oświatowe*).

Indywidualnym nauczaniem obejmuje się młodzież, których stan zdrowia uniemożliwia lub znacznie utrudnia uczęszczanie do przedszkola lub szkoły (art. 71b ust. 1a *ustawy o systemie oświaty*, obecnie art. 127 ust. 2 *ustawy – Prawo oświatowe*).

Szkoła realizuje cele i zadania określone w *ustawie o systemie oświaty* (*ustawie – Prawo oświatowe*), w tym umożliwia zdobycie wiedzy i umiejętności niezbędnych do uzyskania świadectwa ukończenia szkoły, zdania egzaminu maturalnego i egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, zapewnia odbycie praktyk zawodowych zgodnie z kierunkiem kształcenia oraz umożliwia absolwentom dokonanie świadomego wyboru dalszego kierunku kształcenia.

Zgodnie art. 1 pkt 13-14 *ustawy o systemie oświaty*, a od 1 września 2017 r. art. 1 pkt 17-19 *ustawy – Prawo oświatowe*, system oświaty w Polsce zapewnia kształcenie dostosowane do wymogów rynku pracy oraz rozwijanie u uczniów postaw przedsiębiorczości i kreatywności sprzyjających aktywnemu uczestnictwu w życiu gospodarczym, w tym poprzez stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych lub metodycznych oraz przygotowywanie uczniów do wyboru zawodu i kierunku kształcenia.

W szkole publicznej realizuje się programy nauczania uwzględniające podstawę programową kształcenia ogólnego, a w przypadku szkoły prowadzącej kształcenie zawodowe – również podstawę programową kształcenia w zawodach. Ukończenie technikum umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego oraz uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminów potwierdzających kwalifikacje w danym zawodzie. Ukończenie branżowej szkoły I stopnia umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminu potwierdzającego kwalifikacje w danym zawodzie, a także dalsze kształcenie w branżowej szkole II stopnia kształcącej w zawodzie, w którym wyodrębniono kwalifikację wspólną dla zawodu nauczanego w branżowej szkole I i II stopnia, lub w liceum ogólnokształcącym dla dorosłych począwszy od klasy II (art. 14 ust. 1 pkt 4 i ust. 2 *ustawy – Prawo oświatowe*). Szkoły zawodowe ponadgimnazjalne to: trzyletnia zasadnicza szkoła zawodowa (lub szkoła branżowa I stopnia, prowadząca klasy szkoły zawodowej), której ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminów potwierdzających kwalifikacje w danym zawodzie, a także dalsze kształcenie, czteroletnie technikum, którego ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminów potwierdzających kwalifikacje w danym zawodzie, a także uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego (art. 9 ust. 1 pkt 3 *ustawy o systemie oświaty*, uchylony z dniem 1 września 2017 r.).

Zgodnie z § 5 ust. 1 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*, szkoły, oddziały i ośrodki, o których mowa w § 2 ust. 1 tego *rozporządzenia*, zapewniają:

- realizację zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego;
- warunki do nauki, sprzęt specjalistyczny i środki dydaktyczne, odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne uczniów;
- zajęcia specjalistyczne, o których mowa w przepisach w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach;

- inne zajęcia odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne uczniów, zajęcia rewalidacyjne, resocjalizacyjne i socjoterapeutyczne;
- integrację uczniów ze środowiskiem rówieśniczym, w tym z dziećmi lub uczniami pełnosprawnymi;
- przygotowanie uczniów do samodzielności w życiu dorosłym.

Kształcenie uczniów niepełnosprawnych, może być prowadzone do końca roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym uczeń kończy 21. rok życia w przypadku gimnazjum i 24. rok życia w przypadku szkoły ponadgimnazjalnej (§ 4 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*).

Uczniowi objętemu kształceniem specjalnym dostosowuje się odpowiednio program wychowania przedszkolnego i program nauczania do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz do jego możliwości psychofizycznych. Dostosowanie następuje na podstawie opracowanego dla ucznia indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego uwzględniającego zalecenia zawarte w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego (art. 127 ust. 3 *ustawy – Prawo oświatowe* oraz obowiązującym do 1 września 2017 r. art. 71b ust. 1b *ustawy o systemie oświaty*). IPET opracowuje zespół, który tworzą odpowiednio nauczyciele i specjaliści, prowadzący zajęcia z uczniem (§ 6 ust. 3 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*). Do zadań tego zespołu należy opracowanie programu pracy z uczniem po dokonaniu wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia i uwzględnieniu diagnozy i wniosków sformułowanych na jej podstawie oraz zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego, we współpracy, w zależności od potrzeb, z poradnią psychologiczno-pedagogiczną, w tym poradnią specjalistyczną (§ 6 ust. 4 tego *rozporządzenia*). Pracę zespołu koordynuje odpowiednio wychowawca oddziału lub wychowawca grupy wychowawczej, do której uczęszcza uczeń, albo nauczyciel lub specjalista, prowadzący zajęcia z uczniem, wyznaczony przez dyrektora szkoły lub ośrodka (§ 6 ust. 6 *rozporządzenia*).

Rodzice ucznia albo pełnoletni uczeń mają prawo uczestniczyć w spotkaniach zespołu, a także w opracowaniu i modyfikacji IPET oraz dokonywaniu wielospecjalistycznej oceny funkcjonowania ucznia. Dyrektor szkoły jest zobowiązany do zawiadomienia rodziców ucznia albo pełnoletniego ucznia o terminie każdego spotkania zespołu i możliwości uczestniczenia w nim (§ 6 ust. 11 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*).

IPET powinien być opracowany do 30 września roku szkolnego, w którym uczeń rozpoczyna od początku roku szkolnego kształcenie albo w terminie 30 dni od dnia złożenia w szkole orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego (§ 6 ust. 5 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*). Zgodnie z § 6 ust. 1 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*, IPET określa:

- zakres i sposób dostosowania wymagań edukacyjnych, do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia przez zastosowanie odpowiednich metod i form pracy z uczniem;
- zintegrowane działania nauczycieli i specjalistów, prowadzących zajęcia z uczniem, w tym w przypadku ucznia niepełnosprawnego - działania o charakterze rewalidacyjnym;
- formy i okres udzielania uczniowi pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz wymiar godzin, w którym poszczególne formy pomocy będą realizowane;
- działania wspierające rodziców ucznia oraz, w zależności od potrzeb, zakres współdziałania z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, w tym poradniami specjalistycznymi, placówkami doskonalenia

- nauczycieli, organizacjami pozarządowymi oraz innymi instytucjami działającymi na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży;
- zajęcia rewalidacyjne, resocjalizacyjne i socjoterapeutyczne oraz inne zajęcia odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne ucznia, a także działania z zakresu doradztwa edukacyjno-zawodowego i sposób realizacji tych działań;
- zakres współpracy nauczycieli i specjalistów z rodzicami ucznia.

W zależności od rodzaju niepełnosprawności, w tym stopnia niepełnosprawności intelektualnej, młodzieży organizuje się kształcenie i wychowanie, które stosownie do potrzeb umożliwi naukę w dostępnym dla nich obszarze, usprawnianie zaburzonych funkcji, rewalidację i resocjalizację oraz zapewnia specjalistyczną pomoc i opiekę (art. 71b ust. 2 *ustawy o systemie oświaty*, który utracił moc z dniem 1 września 2017 r. i następnie obowiązującym art. 127 ust. 4 *ustawy – Prawo oświatowe*).

Orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego wydają zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych, w tym w poradniach specjalistycznych. Określają one zalecane formy kształcenia specjalnego, z uwzględnieniem rodzaju niepełnosprawności, w tym stopnia niepełnosprawności intelektualnej (art. 127 ust. 10 *ustawy – Prawo oświatowe* i obowiązujący do 1 września 2017 r. art. 71b ust. 3 *ustawy o systemie oświaty*). Dyrektor szkoły lub placówki odpowiada za realizację zaleceń wynikających z orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego ucznia (art. 39 ust. 1 pkt 10 *ustawy o systemie oświaty*, od 1 września 2017 r. – na podstawie art. 68 ust. 1 pkt 10 *ustawy – Prawo oświatowe*).

Zgodnie z § 7 ust. 2 i 5 *rozporządzenia o kształceniu specjalnym*, w szkołach ponadgimnazjalnych, w których kształceniem specjalnym objęci są uczniowie mający orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, wydane ze względu na autyzm, w tym zespół Aspergera lub niepełnosprawności sprzężone, zatrudnia się dodatkowo nauczycieli z kwalifikacjami z pedagogiki specjalnej, w celu współorganizowania kształcenia uczniów niepełnosprawnych lub specjalistów z uwzględnieniem realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego. Intencją wprowadzanych zmian było zapewnienie każdemu uczniowi, który ma orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane ze względu na autyzm, w tym zespół Aspergera, lub niepełnosprawności sprzężone, wsparcia dodatkowej osoby, z uwzględnieniem indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych danego dziecka/ucznia³¹¹. W szkołach ponadgimnazjalnych ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi i integracyjnymi zatrudnia się dodatkowo nauczycieli z kwalifikacjami z pedagogiki specjalnej, w celu współorganizowania kształcenia integracyjnego, z uwzględnieniem realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego (§ 7 ust. 1 *rozporządzenia*).

Uczniowie, którzy mają orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego są objęci pomocą psychologiczno-pedagogiczną, ponieważ orzeczenie obliguje szkołę do realizacji zaleceń w nim zawartych. Zasady udzielania tej pomocy określało w odniesieniu do szkół ponadgimnazjalnych *rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych szkołach i placówkach*³¹². Planowaniem sposobu ich wypełnienia zajmuje się zespół nauczycieli i specjalistów pracujących z uczniem. Zgodnie z § 20 ust. 1 tego *rozporządzenia*, w przypadku ucznia, który ma orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego,

³¹¹ <https://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/organizowanie-ksztalcenia-dzieci-i-uczniow-posiadajacych-orzeczenie-o-potrzebie-ksztalcenia-specjalnego-wazne-informacje.htm>

³¹² Dz. U. poz. 532, ze zm.

planowanie i koordynowanie udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w szkole, w tym ustalenie dla ucznia form udzielania tej pomocy, a także okres ich udzielania oraz wymiar godzin, w którym poszczególne formy były realizowane, jest zadaniem zespołu opracowującego indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny. Korzystanie z pomocy psychologiczno-pedagogicznej w szkole jest dobrowolne i nieodpłatne. Pomoc psychologiczno-pedagogiczną organizuje dyrektor szkoły i placówki, a udzielają jej nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych oraz specjaliści wykonujący w szkole i placówce zadania dotyczące pomocy psychologiczno-pedagogicznej: psychologowie, pedagodzy, logopedzi, doradcy zawodowi i terapeuci pedagogiczni (§ 3 i § 4 ust. 1 i 2 tego *rozporządzenia*).

W szkole uczeń niepełnosprawny uczestniczy w zajęciach: dydaktyczno-wyrównawczych, rozwijających zainteresowania, korekcyjno-kompensacyjnych, logopedycznych, socjoterapeutycznych oraz innych o charakterze terapeutycznym. Uczeń może korzystać również z warsztatów, porad i konsultacji (§ 7 ust. 1 *rozporządzenia*).

Głównymi wyznacznikami okresu, w którym świadczone jest wsparcie psychologiczno-pedagogiczne (w tym w ramach kształcenia specjalnego) są: czas, na jaki wydano orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego oraz orzeczenie o potrzebie indywidualnego nauczania, zalecenia zawarte w tym/tych orzeczeniu/orzeczeniach.

Warsztaty terapii zajęciowej (WTZ)

Warsztat terapii zajęciowej jest wyodrębnioną organizacyjnie i finansowo placówką, prowadzoną przez jednostkę prowadzącą, np. fundację, stowarzyszenie lub inny podmiot, która stwarza osobom niepełnosprawnym, niezdolnym do podjęcia pracy, możliwość rehabilitacji społecznej i zawodowej, dotyczącej zdobywania lub przywracania umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia. Taka rehabilitacja prowadzona jest przy zastosowaniu technik terapii zajęciowej, zmierzających do rozwijania: umiejętności wykonywania czynności życia codziennego oraz zaradności osobistej; psychofizycznych sprawności oraz podstawowych i specjalistycznych umiejętności zawodowych, umożliwiających uczestnictwo w szkoleniu zawodowym albo podjęcie pracy (art. 10a ust. 1 i 2 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*).

Terapię realizuje się na podstawie indywidualnego programu rehabilitacji, w którym określa się formy, zakres i planowane efekty rehabilitacji oraz metody i zakres nauki tych umiejętności, formy współpracy z rodziną i osoby odpowiedzialne za realizację tego programu. W WTZ działa rada programowa (Rada), w skład której wchodzi: kierownik warsztatu, specjaliści do spraw rehabilitacji lub rewalidacji, instruktorzy terapii zajęciowej, psycholog oraz w miarę potrzeb doradca zawodowy lub instruktor zawodu (art. 10a ust. 4 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*).

Szczegółowe zasady tworzenia, działania i dofinansowywania warsztatu terapii zajęciowej reguluje *rozporządzenie w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*.

Jednostka zamierzająca utworzyć warsztat składa do właściwego, ze względu na siedzibę warsztatu, powiatowego centrum pomocy rodzinie wniosek o dofinansowanie kosztów utworzenia i działalności warsztatu ze środków PFRON³¹³ z dołączonym projektem utworzenia warsztatu (§ 3 ust. 1-3 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*). Projekt ten zawiera także nazwę oraz określenie siedziby jednostki zamierzającej utworzyć warsztat; adres i dokument potwierdzający tytuł prawny do obiektu lub lokalu przeznaczonego na warsztat na okres nie krótszy niż 10 lat; statut jednostki

³¹³ Według wzoru stanowiącego załącznik nr 1 do *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*.

zamierzającej utworzyć warsztat; zgłoszenie co najmniej 20 kandydatów na uczestników warsztatu, z określeniem stopni i rodzajów ich niepełnosprawności, łącznie z wynikającym z orzeczenia o stopniu niepełnosprawności wskazaniem do rehabilitacji w formie terapii zajęciowej oraz z podaniem wieku kandydatów; zobowiązanie do opracowania indywidualnych programów rehabilitacji uczestników warsztatu, w terminie nie dłuższym niż trzy miesiące od dnia rozpoczęcia zajęć przez uczestników warsztatu; propozycje dotyczące obsady etatowej warsztatu; preliminarze kosztów utworzenia i kosztów rocznych działalności warsztatu; informacje o środkach finansowych przeznaczonych na finansowanie kosztów utworzenia warsztatu; plan pomieszczeń warsztatu, z określeniem ich powierzchni użytkowej i przeznaczenia; regulamin warsztatu oraz określenie formy opieki medycznej.

Wniosek podlega merytorycznej i formalnej ocenie dokonywanej przez zespół utworzony przez starostę w powiatowym centrum pomocy rodzinie. Powiat zawiera z jednostką zamierzającą utworzyć warsztat umowę określającą warunki i wysokość dofinansowania kosztów utworzenia i działalności warsztatu ze środków PFRON. Umowa ta określa: strony umowy, siedzibę i zakres działania warsztatu, liczbę uczestników, liczbę etatów i pracowników, wykaz stanowisk i wymagane kwalifikacje pracowników warsztatu, termin rozpoczęcia działalności warsztatu. W umowie określa się również wysokość środków finansowych niezbędnych do utworzenia (uruchomienia) warsztatu i jego rocznej działalności z podziałem na rodzaje kosztów i źródła finansowania; sposób finansowania oraz sposób i termin rozliczania kosztów utworzenia i działalności warsztatu; szczegółowe warunki rozwiązania umowy (§ 4 ust. 1, § 5 ust. 1 i 2 *rozporządzenia*).

Umowa powinna zawierać również, określone w § 5 ust. 3 tego *rozporządzenia*, zobowiązanie jednostki do:

- dostarczania centrum pomocy niezbędnych informacji i dokumentów;
- wyodrębnienia w księgach rachunkowych jednostki działalności warsztatu;
- pokrycia ze środków własnych kwoty, o jaką przekroczono określoną w umowie kwotę środków przeznaczonych na utworzenie warsztatu;
- zwrotu do PFRON środków (w określonej w tym przepisie wysokości), w przypadku likwidacji warsztatu, nieuzasadnionej zmiany lokalizacji dokonanej bez uzgodnienia w ciągu 10 lat od podpisania umowy, lub rozwiązania tej umowy z przyczyn leżących po stronie jednostki prowadzącej warsztat.

W terminie 14 dni od podjęcia przez radę powiatu uchwały w sprawie przeznaczenia środków przekazanych powiatowi przez PFRON, strony w formie aneksu do umowy określają wysokość środków na działalność warsztatu w danym roku, z uwzględnieniem podziału na poszczególne rodzaje kosztów warsztatu finansowanych przez PFRON oraz procentowego udziału środków PFRON w ogólnej kwocie środków na działalność warsztatu (§ 5 ust. 5 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*). Po dwóch latach od dnia akceptacji przez powiat kosztów utworzenia warsztatu, jednostka prowadząca warsztat może wystąpić do centrum pomocy z wnioskiem o dofinansowanie ze środków Funduszu wynikających ze zwiększenia liczby uczestników warsztatu. Po uzyskaniu pozytywnej oceny Zespołu, na warunkach i w sposób określony w aneksie do umowy, warsztat otrzymuje dofinansowanie kosztów uwzględniające zwiększenie liczby uczestników (§ 6 ust. 1, 2, 4 i 5 *rozporządzenia*).

Środki Funduszu są przekazywane zgodnie z umową jednostce prowadzącej warsztat na wyodrębniony rachunek bankowy warsztatu. Pierwszą transzę środków Funduszu na cele związane z dofinansowaniem kosztów utworzenia warsztatu w wysokości określonej w umowie powiat przekazuje w terminie

14 dni od dnia podpisania umowy (§ 15 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*). Rozliczenie kosztów utworzenia warsztatu jednostka przedkłada w terminie określonym w umowie. Przyjmuje się, że terminem utworzenia warsztatu jest dzień akceptacji przez powiat rozliczenia kosztów utworzenia warsztatu. Dofinansowanie przysługuje od dnia rozpoczęcia zajęć przez uczestników warsztatu (§ 18 *rozporządzenia*).

Ze środków PFRON mogą być dofinansowane koszty wynagrodzeń pracowników warsztatu z pochodnymi oraz związane z funkcjonowaniem warsztatu koszty: materiałów, energii i usług, dowozu uczestników i eksploatacji samochodu, szkoleń pracowników, ubezpieczeń, wycieczek, materiałów do terapii oraz koszty związane z treningiem ekonomicznym (§ 19 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*). Za zgodą powiatu do 3% przekazywanych rocznie środków Funduszu na pokrycie działalności może być przeznaczony na wyposażenie warsztatu (§ 19 ust. 2 *rozporządzenia*). Jednostka prowadząca warsztat jest zobowiązana do składania do 10 dnia miesiąca następującego po okresie rozliczeniowych kwartalnych informacji o wydatkowaniu środków Funduszu. Powiat przekazuje jednostce prowadzącej warsztat na wyodrębniony rachunek bankowy warsztatu, nie później niż do 25 dnia miesiąca rozpoczynającego kwartał, środki finansowe na ten kwartał (§ 20 ust. 1 i 3 *rozporządzenia*). Do 1 marca następnego roku jednostka prowadząca składa powiatowi sprawozdanie roczne z działalności rehabilitacyjnej i wykorzystania środków finansowych. Zawiera ono roczne rozliczenie i informację o wykorzystaniu środków finansowych; informacje o liczbie uczestników warsztatu oraz stopniu i rodzaju niepełnosprawności, frekwencji w poszczególnych miesiącach roku sprawozdawczego, postępach w rehabilitacji oraz o decyzjach podjętych przez radę programową w stosunku do uczestników, wobec których Rada dokonała oceny realizacji indywidualnego programu rehabilitacji. Sprawozdanie to stanowi podstawę do dokonywania corocznej oceny działalności warsztatu (§ 21 *rozporządzenia*).

Warsztat jest placówką pobytu dziennego. Czas trwania zajęć w warsztacie wynosi nie więcej niż 7 godzin dziennie i 35 tygodniowo. Zajęcia w warsztacie są prowadzone zgodnie z indywidualnym programem rehabilitacji i terapii, który dla każdego uczestnika corocznie opracowuje i wskazuje odpowiedzialnych za ich realizację, działająca w warsztacie Rada. Warsztat działa na podstawie regulaminu organizacyjnego zatwierdzonego przez jednostkę prowadzącą. Regulamin określa prawa i obowiązki uczestnika warsztatu; sposób ustalania wysokości środków finansowych otrzymywanych przez uczestnika warsztatu w ramach treningu ekonomicznego i gospodarowania nimi; organizację pracy i zajęć; sposób dowozu uczestników do warsztatu, a także obowiązki kierownika warsztatu, który ma zapewnić odpowiednie warunki pracy i organizowanie zajęć oraz planowanie rozkładu zajęć, przerw wakacyjnych uczestników warsztatu i urlopów pracowników (§ 8 i 9 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*).

Działalność warsztatu ma charakter niezarobkowy, a dochód ze sprzedaży produktów i usług wykonanych przez uczestników warsztatu przeznacza się, w porozumieniu z nimi, na integrację społeczną uczestników. Jeśli wysokość dochodu przekracza w skali miesiąca kwotę odpowiadającą iloczynowi uczestników warsztatu i 30% minimalnego wynagrodzenia za pracę obowiązującego w grudniu roku poprzedniego, to o przeznaczeniu dochodu decydują strony umowy. Warsztat jest zobowiązany do prowadzenia dokumentacji zawierającej informacje dotyczące podstawy zakwalifikowania uczestnika do warsztatu, stanu rodzinnego uczestnika, warunków mieszkaniowych i bytowych, kontaktów z rodziną lub opiekunami, działalności rehabilitacyjnej, przyczyn zaprzestania uczestnictwa w warsztacie oraz innej dokumentacji wynikającej z odrębnych przepisów (§ 10 i 11 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*).

Pracownikami warsztatu są: kierownik warsztatu, specjaliści ds. rehabilitacji lub rewalidacji, instruktorzy terapii zajęciowej i psycholog. W zależności od potrzeb w warsztacie zatrudnia się także pielęgniarkę lub lekarza, pracownika socjalnego, instruktora zawodu i inne osoby niezbędne do prawidłowego funkcjonowania warsztatu. Na jedną osobę pracującą bezpośrednio z uczestnikami nie powinno przypadać więcej niż pięciu uczestników warsztatu, a liczebność grup terapeutycznych oraz liczbę instruktorów w grupie ustala się w zależności od stopnia i rodzaju niepełnosprawności uczestników. Dla uczestników, którzy w ramach indywidualnego programu biorą udział w treningu ekonomicznym, Rada ustala (dla każdego indywidualnie) wysokość środków finansowych i ich przeznaczenie. Kwota przekazana uczestnikowi nie może przekroczyć 20% minimalnego wynagrodzenia za pracę (§ 12 i 13 tego *rozporządzenia*).

Rada, co najmniej raz w roku dokonuje okresowej oceny realizacji indywidualnego programu rehabilitacji, przy czym nie rzadziej niż raz na pół roku ocenia indywidualne efekty rehabilitacji przy udziale uczestnika warsztatu (§ 14 ust. 2 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*). Nie rzadziej niż co trzy lata Rada dokonuje kompleksowej oceny realizacji indywidualnego programu rehabilitacji uczestnika warsztatu i zajmuje stanowisko w kwestii osiągniętych przez niego postępów w rehabilitacji, które uzasadniają:

- podjęcie zatrudnienia i kontynuowanie rehabilitacji zawodowej w warunkach pracy chronionej lub na przystosowanym stanowisku pracy;
- potrzebę skierowania uczestnika warsztatu do ośrodka wsparcia ze względu na brak postępów w rehabilitacji i złe rokowania co do możliwości osiągnięcia postępów uzasadniających podjęcie zatrudnienia i kontynuowanie rehabilitacji zawodowej w warunkach pracy chronionej lub na rynku pracy po odbyciu dalszej rehabilitacji w warsztacie;
- przedłużenie uczestnictwa w terapii ze względu na pozytywne rokowania co do przyszłych postępów w rehabilitacji, umożliwiających podjęcie zatrudnienia i kontynuowanie rehabilitacji zawodowej w warunkach pracy chronionej lub na rynku pracy; brak możliwości podjęcia zatrudnienia lub brak możliwości skierowania do ośrodka wsparcia (art. 10a ust. 5 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*).

Kompleksowa ocena realizacji indywidualnego programu rehabilitacji jest dokonywana na podstawie oceny stopnia zdolności do samodzielnego wykonywania czynności życia codziennego, umiejętności interpersonalnych, w tym komunikowania się oraz współpracy w grupie, a także stopnia opanowania umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia, z uwzględnieniem sprawności psychofizycznej, stopnia dojrzałości społecznej i zawodowej oraz sfery emocjonalno-motywacyjnej (§ 14 ust. 2 i 3 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*).

Powiatowe centra pomocy rodzinie co najmniej raz w roku przeprowadzają kontrole warsztatów (art. 10b ust. 6a *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*). Kontrolą podlega: prawidłowość kwalifikowania kandydatów na uczestników warsztatu; ważność orzeczeń, które mają uczestnicy warsztatu oraz treść zawartych w nich wskazań; prawidłowość prowadzonej dokumentacji dotyczącej uczestników, działalności merytorycznej warsztatu, w tym Rady, współpracy z rodzicami lub opiekunami; prawidłowość zatrudnienia i kwalifikacji kadry warsztatu; zgodność postanowień umowy ze stanem faktycznym; zgodność organizacji pracy i zajęć w warsztacie z postanowieniami *rozporządzenia*, regulaminu organizacyjnego oraz z umową. Kontrolą podlega również realizacja planu działalności warsztatu i indywidualnych programów rehabilitacji oraz prawidłowość wykorzystania środków PFRON (§ 22 ust. 2 *rozporządzenia w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*).

Zakłady aktywności zawodowej (ZAZ)

Zgodnie z art. 29 ust. 1 i 1a *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej* gmina, powiat, fundacja, stowarzyszenie lub inna organizacja społeczna, której statutowym zadaniem jest rehabilitacja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych, może utworzyć wyodrębnioną organizacyjnie i finansowo jednostkę i uzyskać dla niej status zakładu aktywności zawodowej, jeżeli spełnią następujące warunki:

- 1) co najmniej 70% ogółu osób zatrudnionych w tej jednostce stanowią osoby niepełnosprawne, w szczególności skierowane do pracy przez powiatowe urzędy pracy:
 - zaliczone do znacznego stopnia niepełnosprawności;
 - zaliczone do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności, u których stwierdzono autyzm, upośledzenie umysłowe lub chorobę psychiczną, w tym osób, uczestniczących w warsztatach terapii zajęciowej, w stosunku do których Rada (o której mowa w art. 10a ust. 4 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*) zajęła stanowisko uzasadniające podjęcie zatrudnienia i kontynuowanie rehabilitacji zawodowej w warunkach pracy chronionej. Wskaźnik zatrudnienia tych osób nie może być wyższy niż 35% ogółu zatrudnionych.
- 2) użytkowane przez zakład aktywności zawodowej obiekty i pomieszczenia odpowiadają:
 - przepisom i zasadom bezpieczeństwa i higieny pracy,
 - uwzględniają potrzeby osób niepełnosprawnych dotyczące przystosowania stanowisk pracy, pomieszczeń higieniczno-sanitarnych i ciągów komunikacyjnych; spełniają także wymagania dostępności do nich (okoliczności te stwierdza na wniosek organizatora zakładu aktywności zawodowej Państwowa Inspekcja Pracy);
- 3) jest zapewniona doraźna i specjalistyczna opieka medyczna, poradnictwo i usługi rehabilitacyjne;
- 4) przeznacza uzyskane dochody na zakładowy fundusz aktywności;
- 5) uzyska pozytywną opinię starosty o potrzebie utworzenia zakładu aktywności zawodowej, z wyjątkiem przypadku, gdy organizatorem jest powiat.

Decyzję w sprawie przyznania statusu zakładu aktywności zawodowej wydaje wojewoda (art. 30 ust. 1 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*). Stosownie do art. 29 ust. 3 pkt 1 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, zakłady aktywności zawodowej nie mogą prowadzić działalności polegającej na wytwarzaniu wyrobów przemysłu paliwowego, tytoniowego, spirytusowego, winiarskiego, piwowarskiego, a także pozostałych wyrobów alkoholowych o zawartości alkoholu powyżej 1,5% oraz wyrobów z metali szlachetnych albo z udziałem tych metali lub handlu tymi wyrobami.

Zgodnie z art. 68c ust. 2 pkt 1 lit. b i pkt 2 lit. c tej *ustawy*, maksymalne dofinansowanie ze środków PFRON kosztów:

- 1) działania zakładu aktywności zawodowej wynosiło w 2008 r. i w latach następnych – 90% tych kosztów;
- 2) utworzenia zakładu aktywności zawodowej wynosiło w 2009 r. i w latach następnych – 65% tych kosztów.

Szczegółowe zasady, tryb i warunki tworzenia, finansowania i działania zakładu aktywności zawodowej, w tym czas pracy i rehabilitacji osób niepełnosprawnych oraz zasady tworzenia i wykorzystania zakładowego funduszu aktywności reguluje *rozporządzenie w sprawie zakładów aktywności zawodowej*.

Stosownie do § 2 tego *rozporządzenia*, wniosek o dofinansowanie ze środków PFRON kosztów utworzenia i działania zakładu aktywności zawodowej, składa organizator tej jednostki we właściwej jednostce organizacyjnej samorządu województwa. W paragrafie tym określono również, że wniosek powinien zawierać: plan i rodzaj działalności wytwórczej lub usługowej oraz zakres

planowanej rehabilitacji zawodowej i społecznej niepełnosprawnych pracowników zakładu, proponowaną obsadę etatową zakładu, z wyszczególnieniem liczby stanowisk i wymaganych kwalifikacji pracowników wchodzących w skład personelu kierowniczego, administracyjnego, rehabilitacyjnego i obsługowego, proponowaną wysokość miesięcznego wynagrodzenia niepełnosprawnych pracowników zakładu, preliminarz kosztów utworzenia zakładu; projekt regulaminu zakładu oraz regulaminu zakładowego funduszu aktywności.

Po uzyskaniu pozytywnej opinii starosty, właściwa jednostka organizacyjna samorządu województwa rozpatruje wniosek pod względem prawidłowości planowanych kosztów utworzenia i działania zakładu aktywności zawodowej (§ 2 ust. 5 *rozporządzenia w sprawie zakładu aktywności zawodowej*). Organizator zakładu aktywności zawodowej powinien być poinformowany o sposobie rozpatrzenia wniosku w terminie 30 dni od otrzymania opinii starosty. W przypadku pozytywnego rozpatrzenia wniosku, jednostka organizacyjna samorządu województwa, w terminie 30 dni, prowadzi z organizatorem zakładu aktywności zawodowej negocjacje w przedmiocie warunków umowy, po zakończeniu których zawiera stosowną umowę. Umowa ta powinna określać w szczególności:

- wysokość, termin oraz sposób przekazania środków PFRON przeznaczonych na utworzenie zakładu aktywności zawodowej, z podziałem na poszczególne rodzaje kosztów;
- wysokość, termin oraz sposób przekazywania środków Funduszu przeznaczonych na działanie zakładu aktywności zawodowej do końca danego roku kalendarzowego, z podziałem na poszczególne rodzaje kosztów;
- warunki renegotiacji umowy;
- termin zawarcia umowy ubezpieczenia wyposażenia i środków trwałych dofinansowywanych ze środków Funduszu (§ 3 ust. 1 i 2 *rozporządzenia*).

W ramach kosztów utworzenia zakładu aktywności zawodowej, ze środków PFRON, mogą być (zgodnie z § 7 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*) sfinansowane koszty związane z:

- przystosowaniem do potrzeb osób niepełnosprawnych pomieszczeń produkcyjnych lub pomieszczeń służących świadczeniu usług oraz pomieszczeń socjalnych i przeznaczonych na rehabilitację;
- zakupem sprzętu rehabilitacyjnego;
- wyposażeniem pomieszczeń socjalnych i przeznaczonych na rehabilitację, pomieszczeń, w których jest prowadzona działalność wytwórcza lub usługowa, oraz przygotowaniem stanowisk pracy, w tym zakup maszyn, narzędzi i urządzeń niezbędnych do prowadzenia produkcji lub świadczenia usług;
- zakupem surowców, materiałów potrzebnych do rozpoczęcia działalności wytwórczej lub usługowej;
- zakupem lub wynajmem środków transportu.

Po utworzeniu zakładu aktywności zawodowej, organizator składa do Państwowej Inspekcji Pracy wniosek o stwierdzenie okoliczności, o których mowa w art. 28 ust. 1 pkt 2 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*. Po uzyskaniu pozytywnej opinii organizator składa do wojewody wnioski o przyznanie statusu zakładu aktywności zawodowej wraz z kompletem dokumentów potwierdzających spełnianie warunków określonych w art. 29 ust. 1 i 1a *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej* (§ 4 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*).

Po otrzymaniu decyzji o przyznaniu statusu zakładu aktywności zawodowej organizator składa jej kopię we właściwej jednostce organizacyjnej samorządu województwa wraz z wnioskiem o uruchomienie środków PFRON,

przeznaczonych na dofinansowanie kosztów działania zakładu aktywności zawodowej do końca danego roku kalendarzowego (§ 5 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*).

Stosownie do § 6 tego *rozporządzenia*, preliminarz kosztów działania zakładu na rok następny, organizator składa we właściwej jednostce organizacyjnej samorządu województwa do dnia 30 września roku poprzedzającego rok, którego preliminarz dotyczy. Do dnia 30 listopada powinien być podpisany aneks do umowy, określający wysokość środków PFRON na działanie zakładu w roku następnym, z uwzględnieniem podziału na poszczególne rodzaje kosztów dofinansowywanych z tych środków (§ 3 ust. 3 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*).

Czas pracy zatrudnionych w zakładzie aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego stopnia lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności wynosi co najmniej 0,55 wymiaru czasu pracy określonego w art. 15 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*³¹⁴. Wymiar ten może być – na wniosek zespołu programowego, o którym mowa w *rozporządzeniu w sprawie zakładów aktywności zawodowej* – zwiększony do wysokości 0,8 wymiaru czasu pracy określonego w tym przepisie *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*. Natomiast czas trwania zajęć rehabilitacyjnych osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności nie może wynosić mniej niż 60 minut dziennie, a na wniosek personelu rehabilitacyjnego zakładu – nie więcej niż 120 minut dziennie (§ 11 i 12 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*).

Zgodnie z § 13 ust. 1-3 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*, kierownik zakładu utworzy zespół programowy, spośród personelu zakładu. W skład zespołu programowego kierownik zakładu może powołać specjalistów niebędących pracownikami zakładu: doradcę zawodowego, psychologa, trenera pracy. Zespół ten powinien opracować, a kierownik zakładu aktywności zawodowej zatwierdzić, indywidualne programy rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego i umiarkowanego stopnia niepełnosprawności służące osiągnięciu optymalnego poziomu uczestnictwa tych osób w życiu społecznym i zawodowym. Programy te powinny określać:

- 1) diagnozę sytuacji społecznej i zawodowej osoby niepełnosprawnej zaliczonej do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności;
- 2) cel indywidualnego programu rehabilitacji i spodziewane efekty jego realizacji;
- 3) rodzaj planowanych działań i harmonogram ich realizacji;
- 4) terminy oceny postępów w realizacji indywidualnego programu rehabilitacji;
- 5) osoby odpowiedzialne za realizację indywidualnego programu rehabilitacji.

Zespół programowy dokonuje okresowo, nie rzadziej niż raz do roku, oceny efektów rehabilitacji, w tym sprawności zawodowej i społecznej, osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności, a także w miarę potrzeb modyfikuje indywidualne programy rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz określa możliwości i formy dalszej rehabilitacji po zakończeniu realizacji tych programów (§ 13 ust. 6 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*).

³¹⁴ Określono w nim, że czas pracy osoby niepełnosprawnej nie może przekraczać 8 godzin na dobę i 40 godzin tygodniowo. Czas pracy osoby niepełnosprawnej zaliczonej do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności nie może przekraczać 7 godzin na dobę i 35 godzin tygodniowo. Osoba niepełnosprawna nie może być zatrudniona w porze nocnej i w godzinach nadliczbowych.

W stosunku do osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności, które osiągnęły wystarczający poziom sprawności społecznej i zawodowej, kierownik zakładu z udziałem zespołu programowego oraz tych osób dokonuje oceny możliwości i opracowuje plan zatrudnienia ich u innego pracodawcy. Na podstawie planu, kierownik zakładu wspiera osobę niepełnosprawną zaliczoną do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności w poszukiwaniu odpowiedniego miejsca pracy, współpracując w tym zakresie z właściwym dla jej miejsca zamieszkania powiatowym urzędem pracy (§13 ust. 7 i 8 rozporządzenia).

W § 8 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej* wskazano, że ze środków PFRON mogą być finansowane następujące koszty działania zakładów:

- 1) wynagrodzenia osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności, do wysokości 100% minimalnego wynagrodzenia, proporcjonalnie do wymiaru czasu pracy określonego w umowie o pracę, stosownie do art. 15 ust. 2 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*;
- 2) wynagrodzenia personelu zakładu;
- 3) dodatkowe wynagrodzenia roczne, odprawy emerytalne i pośmiertne oraz nagrody jubileuszowe;
- 4) składki na ubezpieczenia społeczne należne od pracownika i pracodawcy, składki na ubezpieczenie zdrowotne od pracowników oraz składki na Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych i Fundusz Pracy należne od pracodawcy, naliczone od kwot wymienionych w pkt 1-3;
- 5) materiały, energia, usługi materialne i usługi niematerialne;
- 6) transport i dowóz niepełnosprawnych pracowników zakładu;
- 7) szkolenia osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności związane z przygotowaniem ich do pracy na otwartym rynku pracy lub z prowadzoną działalnością wytwórczą lub usługową zakładu;
- 8) szkolenia personelu zakładu;
- 9) odpisy na zakładowy fundusz świadczeń socjalnych lub wypłaty świadczeń urlopowych, dokonywane na podstawie odrębnych przepisów;
- 10) wymiana amortyzowanych maszyn, urządzeń i wyposażenia niezbędnych do prowadzenia produkcji lub świadczenia usług;
- 11) wymiana maszyn i urządzeń w związku:
 - a) ze zmianą profilu działalności zakładu,
 - b) z wprowadzeniem ulepszeń technicznych lub technologicznych;
- 12) inne niezbędne do realizacji rehabilitacji, obsługi i prowadzenia działalności wytwórczej lub usługowej.

W § 8 ust. 2 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej* określono jakie koszty zalicza się do kosztów działalności wytwórczej lub usługowej zakładów aktywności zawodowej, realizowanej przez osoby niepełnosprawne zaliczone do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności finansowanych ze sprzedaży wyrobów i usług.

Środki PFRON na działanie zakładów aktywności zawodowej powinny być przekazywane na rachunek bankowy organizatora zgodnie z umową, w ratach półrocznych, jednak nie później niż do: 15 dnia miesiąca rozpoczynającego pierwsze półrocze i 5 dnia miesiąca rozpoczynającego drugie półrocze (§ 10 ust. 1 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*). Organizator zobowiązany został do prowadzenia wyodrębnionej ewidencji księgowej środków otrzymanych z Funduszu na działanie zakładów aktywności zawodowej, w tym kosztów ponoszonych z tych środków (§ 10 ust. 2 pkt 1). Stosownie do § 10 ust. 2 pkt 2-4 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*, organizator został zobowiązany do:

- przekazywania właściwej jednostce organizacyjnej samorządu województwa informacji o wydatkowanych środkach Funduszu oraz

środkach uzyskanych z innych źródeł, w okresach kwartalnych, nie później niż do 5 dnia miesiąca rozpoczynającego następny kwartał, na formularzu uzgodnionym w umowie;

- składania we właściwej jednostce organizacyjnej samorządu województwa: rozliczenia rocznego wykorzystania środków Funduszu, wraz z jego merytorycznym uzasadnieniem; informacji o wydatkowanych wszystkich środkach wykorzystanych na działanie zakładu w danym roku, z uwzględnieniem środków Funduszu oraz środków z pozostałych źródeł – w terminie do dnia 15 marca roku następującego po roku, za który składa się rozliczenie;
- udostępniania na żądanie właściwej jednostki organizacyjnej samorządu województwa do wglądu rocznego sprawozdania finansowego.

Po zatwierdzeniu rozliczenia rocznego wykorzystania środków PFRON, właściwa jednostka organizacyjna samorządu województwa może dokonać korekty wysokości środków na rok następny (§ 10 ust. 3).

Zgodnie z art. 31 ust. 4 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej*, zakładowy fundusz aktywności tworzy się ze środków uzyskanych z tytułu zwolnień z podatków i opłat oraz dochodów z prowadzonej działalności gospodarczej. Organizator zakładu zobowiązany został do prowadzenia ewidencjonowania środków funduszu i ich gromadzenia na wyodrębnionym rachunku (§ 14 ust. 2 *rozporządzenia w sprawie zakładów aktywności zawodowej*).

Ze środków zakładowego funduszu aktywności – zgodnie z § 15 tego *rozporządzenia* – mogą być finansowane wydatki związane na przykład z:

- 1) usprawnianiem i dodatkowym oprzyrządowaniem stanowisk pracy, wspomagającym samodzielne funkcjonowanie w zakładzie osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności;
- 2) poprawą warunków pracy i rehabilitacji osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności;
- 3) poprawą warunków socjalnych oraz higieniczno-sanitarnych;
- 4) zakupem sprzętu i wyposażenia pomagającego osobie niepełnosprawnej zaliczonej do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności w samodzielnym życiu i uczestnictwie w życiu społecznym w lokalnym środowisku;
- 5) pomocą w przygotowaniu osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności do pracy poza zakładem i wyrównaniem ich szans w nowym miejscu pracy;
- 6) doksztalcaniem, przekwalifikowaniem i szkoleniem osób niepełnosprawnych zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności.

Tryb i zasady przeznaczania środków tego funduszu powinny być określone przez organizatora zakładów aktywności zawodowej w regulaminie zakładowego funduszu aktywności (§ 16 ust. 1 *rozporządzenia*). W *rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie określenia wzorów informacji przedstawianych przez prowadzącego zakład pracy chronionej lub ZAZ oraz sposobu ich przedstawiania*³¹⁵ określono:

- wzór informacji półrocznej INF-W, dotyczącej spełniania warunków, niezbędnych dla zakładów aktywności zawodowej,
- wzór informacji INF-WZ o zmianach tych warunków.

Zgodnie z § 2 tego *rozporządzenia*, informacje INF-W przesyłane powinny być do wojewody właściwego dla siedziby zakładów aktywności zawodowej w terminach:

³¹⁵ Dz. U. Nr 44 poz. 232.

- 1) do dnia 20 lipca - za I półrocze;
- 2) do dnia 20 stycznia - za II półrocze roku sprawozdawczego.

Informacje INF-W i INF-WZ mogą być przedstawiane w formie pisemnej lub elektronicznej. Kopie informacji przekazanej w formie elektronicznej, prowadzący zakłady aktywności zawodowej zobowiązany został do przechowywania ich na nośniku elektronicznym lub w formie wydruku (§ 4 ust. 1 i 3 *rozporządzenia*).

Środowiskowe domy samopomocy (SDS)

Tworzenie i funkcjonowanie środowiskowych domów samopomocy normują przepisy *ustawy o pomocy społecznej* oraz wydane na jej podstawie *rozporządzenie w sprawie środowiskowych domów samopomocy*. Domy takie są jednym z rodzajów ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi wskazanych w art. 51a ust. 1 tej *ustawy*. Prowadzenie i rozwój infrastruktury takich ośrodków należy do zadań zleconych administracji rządowej, realizowanych przez gminę (art. 18 ust. 1 pkt 5 powyższej *ustawy*) oraz powiat (art. 20 ust. 1 pkt 2). Środowiskowy dom samopomocy jest jednostką organizacyjną pomocy społecznej dziennego pobytu, w której mogą być też prowadzone miejsca całonocnego okresowego pobytu (maksymalny okres korzystania z takich miejsc przez jedną osobę to osiem miesięcy w roku kalendarzowym).

Dom przeznaczony jest dla osób z zaburzeniami psychicznymi, które w wyniku upośledzenia niektórych funkcji organizmu lub zdolności adaptacyjnych wymagają pomocy do życia w środowisku rodzinnym i społecznym, w szczególności w celu zwiększania zaradności i samodzielności życiowej, a także ich integracji społecznej (art. 51a ust. 1 *ustawy o pomocy społecznej*). Dom świadczy usługi polegające na nauce, rozwijaniu lub podtrzymywaniu umiejętności dotyczących czynności dnia codziennego i funkcjonowania w życiu społecznym. Zajęcia prowadzone są w formie indywidualnych lub zespołowych treningów samoobsługi i umiejętności społecznych (art. 51a ust. 2 *ustawy*). Utworzenie środowiskowego domu samopomocy przez jednostkę samorządu terytorialnego lub uruchomienie nowych miejsc w takich ośrodku powinno zostać uzgodnione z wojewodą i uwzględnić możliwość ich sfinansowania ze środków budżetu państwa (art. 51c ust. 1 *ustawy*).

Korzystanie z usług środowiskowych domów samopomocy, dla osób, których dochód przekracza 300% kryterium dochodowego (w sytuacjach określonych w art. 8 ust. 1 pkt 1 i 2 *ustawy o pomocy społecznej*), jest odpłatne i wynosi 5% dochodu takiej osoby miesięcznie (art. 51b ust. 1 tej *ustawy*)³¹⁶. Miesięczna kwota dotacji z budżetu państwa na pokrycie bieżących kosztów prowadzenia środowiskowych domów samopomocy ustalana jest przez wojewodę i stanowi iloczyn aktualnej liczby osób korzystających z usług w tych domach oraz średniej miesięcznej wojewódzkiej kwoty dotacji na jednego uczestnika, nie wyższej jednak niż średnia miesięczna kwota dotacji wyliczona dla województwa (art. 51c ust. 2). Przepisy *ustawy o pomocy społecznej* nie określają natomiast zasad udzielania dotacji przeznaczonej na utworzenie i rozwój infrastruktury środowiskowych domów samopomocy. Zgodnie z art. 49 ust. 3 i 5 *ustawy z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego*³¹⁷, kwoty dotacji celowych na zadania zlecone administracji rządowej ustala się zgodnie z zasadami przyjętymi w budżecie państwa do określania wydatków podobnego rodzaju, a dotacje te powinny być przekazywane w sposób umożliwiający pełną i terminową realizację zadań. Podziału dotacji celowych dla gmin i powiatów dokonuje wojewoda (art. 50 tej *ustawy*). Zasady udzielania dotacji celowych z budżetu państwa, w tym na

³¹⁶ Zgodnie z przepisem art. 51b ust. 3 *ustawy o pomocy społecznej*, odpłatność za usługi całonocne w środowiskowych domach samopomocy ustala się w wysokości 70% dochodu osoby korzystającej z usług, proporcjonalnie do okresu jej pobytu.

³¹⁷ Dz. U. z 2018 r. poz. 1530, ze zm.

zadania zlecone z zakresu administracji rządowej określone zostały w art. 126-129 i 132-134 *ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych*³¹⁸.

Ogólne zasady rozliczania i zwrotu dotacji z budżetu państwa niewykorzystanych w terminie, wykorzystanych niezgodnie z przeznaczeniem, pobranych nienależnie lub w nadmiernej wysokości, zawarte zostały w przepisach art. 168 i 169 *ustawy o finansach publicznych*. Tryb i zakres postępowania nadzorczego i kontrolnego wojewody w sprawach dotyczących pomocy społecznej uregulowane zostały w art. 126-133 *ustawy o pomocy społecznej* oraz *rozporządzeniu Ministra Polityki Społecznej z dnia 23 marca 2005 r. w sprawie nadzoru i kontroli w pomocy społecznej*³¹⁹.

Szczegółowe regulacje dotyczące funkcjonowania środowiskowych domów samopomocy, w tym tryb kierowania i przyjmowania do nich oraz standardy świadczonych usług zostały zawarte w *rozporządzeniu w sprawie środowiskowych domów samopomocy*. Wyróżniono w nim cztery typy domów, w zależności od kategorii osób dla których są przeznaczone (§ 3 ust. 1 *rozporządzenia*): domy typu A – dla osób przewlekłe psychicznie chorych, B – dla osób z niepełnosprawnością intelektualną³²⁰, C – dla osób wykazujących inne przewlekłe zaburzenia czynności psychicznych i D³²¹ – dla osób ze spektrum autyzmu lub niepełnosprawnościami sprzężonymi. Funkcjonowanie domu określają statut, regulamin organizacyjny, plan działalności i plan pracy na każdy rok. Kierownik domu odpowiada za opracowanie, w uzgodnieniu z wojewodą, regulaminu organizacyjnego, programu działalności i planów pracy na każdy rok (§ 4 ust. 1 i 2 *rozporządzenia*). W § 7 *rozporządzenia* określono tryb rozpatrywania wniosku o skierowanie do domu na pobyt dzienny lub całonocowy, w tym właściwość miejscową ośrodka pomocy społecznej i dokumenty wymagane do wydania decyzji administracyjnej o skierowaniu do domu oraz okres na jaki wydaje się taką decyzję.

W przypadku osób, które po raz pierwszy wystąpiły o skierowanie do takiego domu, decyzję o skierowaniu do domu wydaje się na czas określony, nie dłuższy niż trzy miesiące, konieczny do dokonania przez zespół wspierająco-aktywizujący oceny możliwości zaproponowania osobie indywidualnego planu postępowania wspierająco-aktywizującego oraz okresu, jaki będzie niezbędny do jego realizacji. Po dokonaniu tej oceny oraz przygotowaniu indywidualnego planu postępowania wspierająco-aktywizującego osobę kieruje się do domu na czas określony, uzgodniony z kierownikiem domu, niezbędny do realizacji indywidualnego planu postępowania wspierająco-aktywizującego. Okres, na jaki osoba została skierowana do domu, może być przedłużony, w szczególności w sytuacji braku postępów w realizacji indywidualnego planu postępowania wspierająco-aktywizującego, okresowego braku możliwości skierowania osoby do innego ośrodka wsparcia, domu pomocy społecznej lub warsztatu terapii zajęciowej albo braku możliwości zatrudnienia, w tym w warunkach pracy chronionej na przystosowanym stanowisku pracy. Indywidualny plan postępowania wspierająco-aktywizującego jest realizowany w porozumieniu z uczestnikiem lub jego opiekunem. Zespół wspierająco-aktywizujący zbiera się w zależności od potrzeb, jednak co najmniej raz na 6 miesięcy, celem omówienia realizacji indywidualnych planów postępowania wspierająco-aktywizującego i osiągniętych rezultatów, a także ewentualnej możliwości ich modyfikacji. W przypadku osiągnięcia przez uczestnika poziomu

³¹⁸ Dz. U. z 2019 r. poz. 869, ze zm.

³¹⁹ Dz. U. Nr 61, poz. 543, ze zm.

³²⁰ Od 11 stycznia 2019 r. określenie to zastąpiło poprzednio używane w odniesieniu do osób upośledzonych umysłowo (§ 3 ust. 1 pkt 2 *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy* zmieniony przez § 1 pkt 2 *rozporządzenia Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 18 grudnia 2018 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie środowiskowych domów samopomocy*, Dz.U. poz. 2411).

³²¹ Od 6 czerwca 2019 r.

samodzielności umożliwiającego uczestnictwo w innych formach wsparcia, zespół wspierająco-aktywizujący wnioskuje do jednostki prowadzącej lub jednostki zlecającej o umożliwienie uczestnikowi korzystania z innych form wsparcia w celu kontynuacji procesu usamodzielnienia, w szczególności poprzez odpowiednie formy rehabilitacji zawodowej lub zatrudnienia (§ 7 ust. 6, 7 i 8 oraz § 13 *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy*).

Przepisy *rozporządzenia* określają też szereg wymogów jakie powinny spełniać środowiskowe domy samopomocy i zatrudniony w nich personel:

- minimalny czas działania domów – co najmniej pięć dni w tygodniu po osiem godzin dziennie (§ 6),
- przykładowy zakres usług świadczonych przez domy (§ 14 i 17),
- rodzaj wykształcenia i doświadczenia zawodowego kierownika domu (§ 9) oraz wymogi dotyczące zatrudnienia, kwalifikacji zawodowych, przeszkolenia i doświadczenia – odpowiednich do potrzeb domu – pracowników zespołu wspierająco-aktywizującego (§ 10 i 11) oraz wskaźniki zatrudnienia personelu wchodzącego w skład tego zespołu, w zależności od typu domu (§ 12),
- standardy dotyczące lokalizacji i wyposażenia obiektów domu (§ 18),
- minimalną i maksymalną liczbę miejsc w domu (§ 5), obowiązki pracowników domu dotyczące współpracy z instytucjami zewnętrznymi w celu zapewnienia integracji społecznej uczestników (§ 21),
- zasady, jakimi powinni się kierować pracownicy przy wykonywaniu swoich zadań (§ 22).

W związku z wejściem w życie programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za Życiem”, przyjętego uchwałą nr 160 Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 r. w sprawie programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem”³²², w 2018 r., w *rozporządzeniu w sprawie środowiskowych domów samopomocy*³²³, wprowadzono następujące zmiany:

- w § 7 dodano zapis, że dodatkowa liczba osób skierowanych do środowiskowych domów samopomocy w związku z powtarzającą się nieobecnością innych uczestników, oprócz tego, że nie przekraczać liczby uczestników o częstych nieobecnościach, nie może być wyższa niż 20% liczby miejsc w domu. Dodanie tego przepisu spowodowane było uwagami kierowników środowiskowych domów samopomocy o kierowaniu do środowiskowych domów samopomocy zbyt wielu dodatkowych uczestników, co powoduje utrudnienia w prowadzeniu pracy terapeutycznej i zapewnieniu bezpieczeństwa uczestnikom środowiskowych domów samopomocy;
- zmieniono § 11 w ten sposób, że pracownicy bezpośrednio pracujący z uczestnikiem środowiskowego domu samopomocy muszą mieć co najmniej trzymiesięczne doświadczenie zawodowe w pracy z osobami z zaburzeniami psychicznymi. Wcześniejszy przepis wymagał od tych pracowników półrocznego doświadczenia zawodowego w świadczeniu usług osobom z zaburzeniami psychicznymi. Zmiana przepisu podyktowana była przede wszystkim faktem, że środowiskowe domy samopomocy, zwłaszcza w mniejszych miejscowościach, mają coraz większe problemy z naborem kadry z doświadczeniem zawodowym i doświadczeniem w świadczeniu usług dla osób z zaburzeniami psychicznymi;

³²² M.P. poz. 1250.

³²³ *Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 18 grudnia 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie środowiskowych domów samopomocy* (Dz. U. poz. 2411).

- w § 12 określono nowy wskaźnik zatrudnienia dla środowiskowych domów samopomocy, w którym przebywają osoby z niepełnosprawnościami sprzężonymi lub spektrum autyzmu (co najmniej jeden pracownik na trzech uczestników zajęć). Zmniejszenie wskaźnika w odniesieniu do tej grupy osób podyktowane było zwiększonymi potrzebami opiekuńczymi oraz koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa i zindywidualizowanego podejścia do każdego uczestnika z tej grupy. Jednocześnie wskaźnik ten obowiązuje w domach typu A, B i C, w sytuacji, gdy uczestnikami w tych domach są osoby ze spektrum autyzmu lub niepełnosprawnościami sprzężonymi;
- w § 18 wprowadzono wymóg, aby w domach, w których przebywa więcej niż trzech uczestników ze spektrum autyzmu, pokój wyciszeń stanowił odrębne pomieszczenie. Pomieszczenie to jest konieczne do pracy z osobami ze spektrum autyzmu, które do prawidłowego funkcjonowania potrzebują wyciszenia, odciążenia od pobudzających i rozpraszających bodźców, odpoczynku;
- dodano § 18a przewidujący możliwość użytkowania sali ogólnej jako sali aktywizacji i terapii zajęciowej lub ruchowej. Wcześniejsze przepisy *rozporządzenia* umożliwiały użytkowanie w tym celu jedynie jadalni. Z sygnałów napływających od organów kontrolujących środowiskowe domy samopomocy wynikało, że sala ogólna nie była użytkowana i pełniła jedynie funkcję spotkań uczestników i ich rodzin, podczas gdy na jadalni poza porami wydawania posiłków odbywały się zajęcia i prowadzone były inne formy terapii, w tym terapia ruchowa;
- w § 23 wprowadzono obowiązkowe szkolenie dotyczące wykorzystania alternatywnych i wspomagających sposobów porozumiewania się dla wszystkich pracowników środowiskowego domu samopomocy, a dla pracowników prowadzących treningi umiejętności komunikacyjnych szkolenie takie powinno się odbywać raz na trzy lata. Prowadzenie tego typu szkoleń jest konieczne, ponieważ duża część uczestników z autyzmem ma problemy w porozumiewaniu się w sposób powszechnie stosowany;
- w § 26 termin dostosowania domów do wymaganych standardów ustalono na 31 grudnia 2022 r. Wydłużenie terminu standaryzacji wynika z faktu, że według danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, zebranych na koniec grudnia 2017 r., jeszcze 157 środowiskowych domów samopomocy nie spełniało standardu.

Usługi świadczone w środowiskowym domu samopomocy powinny być dokumentowane w dokumentacji indywidualnej i zbiorczej (§ 24 *rozporządzenia w sprawie środowiskowych domów samopomocy*). Dokumentację indywidualną uczestnika stanowi: kopia decyzji kierującej do domu, kopia orzeczenia o niepełnosprawności lub orzeczenia o stopniu niepełnosprawności, indywidualny plan postępowania wspierająco-aktywizującego, opinie specjalistów, notatki pracowników zespołu wspierająco-aktywizującego dotyczące aktywności uczestnika, jego zachowań, motywacji do udziału w zajęciach oraz inne dokumenty mające zastosowanie przy opracowywaniu indywidualnego planu postępowania wspierająco-aktywizującego. Dokumentacja zbiorcza zawiera:

- 1) ewidencję (a) uczestników, do której wpisuje się: imię i nazwisko uczestnika; datę i miejsce urodzenia wraz z numerem PESEL, o ile został nadany, lub numerem innego dokumentu potwierdzającego tożsamość uczestnika; adres zamieszkania i numer telefonu uczestnika; imię i nazwisko opiekuna; adres zamieszkania i numer telefonu opiekuna; datę przyjęcia uczestnika do domu; okres i przyczynę dłuższej niż dwutygodniowej nieobecności w domu; inne informacje związane ze stanem zdrowia uczestnika, także niezbędne z punktu widzenia organizacji i funkcjonowania domu, (b) obecności uczestników w domu

- zawierającą: imiona i nazwiska; dni miesiąca, w których odbywają się zajęcia; miejsce na zaznaczenie obecności lub nieobecności na zajęciach;
- 2) dzienniki dokumentujące pracę pracowników zespołu wspierająco-aktywizującego, w których odnotowuje się prowadzone zajęcia w danym roku lub w dłuższym przedziale czasu, zgodnie z ustaleniami kierownika domu, do których wpisuje się: imiona i nazwiska uczestników; przyjęty w określonym przedziale czasowym plan zajęć wspierająco-aktywizujących, zgodny z indywidualnym planem postępowania wspierająco-aktywizującego; imiona i nazwiska osób prowadzących zajęcia; tematykę zajęć i sposób ich realizacji; ewentualne uwagi o realizacji zajęć i aktywności uczestników, ważne z punktu widzenia przebiegu indywidualnych planów postępowania wspierająco-aktywizującego.

W § 25 tego *rozporządzenia* wyszczególniono informacje, które powinny znajdować się w rocznym sprawozdaniu z działalności domu, a także termin i tryb przekazywania tego sprawozdania oraz sposób wykorzystania wniosków z niego wynikających lub zgłoszonych uwag.

Wojewoda corocznie ustala średnią miesięczną wojewódzką kwotę dotacji na jednego uczestnika dla środowiskowych domów samopomocy, w wysokości nie niższej niż 250% kryterium dochodowego, o którym mowa w art. 8 ust. 1 pkt 1 *ustawy o pomocy społecznej* (art. 51c ust. 3 pkt 1 *ustawy o pomocy społecznej*). W latach 2016-2017 kwota tej dotacji wynosiła 200% kryterium dochodowego, a w 2018 r. 230%³²⁴.

Zgodnie z art. 51c ust. 5 *ustawy o pomocy społecznej*, od 1 lipca 2017 r.³²⁵, kwota tej dotacji może być zwiększona, nie więcej niż o 30%, na uczestników z niepełnosprawnościami sprzężonymi lub spektrum autyzmu, którzy mają orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności wraz ze wskazaniem konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji.

Przekazanie dodatkowych środków związane z wdrożeniem *ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z realizacją programu „Za życiem”* pozwala na rozszerzenie oferty środowiskowych domów samopomocy dla osób z niepełnosprawnościami sprzężonymi i spektrum autyzmu, które mają orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności, wraz ze wskazaniem konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby, w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji. Stwierdzono bowiem, że osoby z tymi niepełnosprawnościami nie znajdowały miejsca w środowiskowych domach samopomocy z powodu niewystarczającej liczby kadry przypadającej na jednego uczestnika oraz niewystarczającego standardu usług i wyposażenia tych domów. Osoby, które mają orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności wraz z takim wskazaniem, tj. osoby o znacznie zwiększonych, w stosunku do innych uczestników środowiskowego domu samopomocy, potrzebach, dla powodzenia prowadzonej terapii i planu postępowania wspierająco-aktywizującego, bezpiecznego funkcjonowania, wymagają wzmożonego nadzoru i pracy oraz odpowiedniego wyposażenia jednostki np. w pokój wyciszeń. Dla tej grupy osób konieczne jest także prowadzenie specjalistycznych treningów np. umiejętności komunikacyjnych³²⁶.

³²⁴ Art. 2 ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o zmianie *ustawy o pomocy społecznej* (Dz. U. poz. 1310, ze zm.).

³²⁵ Na podstawie art. 2 pkt 1 *ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z realizacją programu „Za życiem”* (Dz. U. z 2017 r. poz. 1292).

³²⁶ Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku z realizacją programu „Za życiem” (<https://www.gov.pl/documents/.../program-za-zyciem-22.09.2017-1.docx>).

6.3. WYKAZ AKTÓW PRAWNYCH DOTYCZĄCYCH KONTROLOWANEJ DZIAŁALNOŚCI

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r. poz. 506, ze zm.).
2. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2019 r. poz. 1481, ze zm.).
3. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1172, ze zm.).
4. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2019 r. poz. 688, ze zm.).
5. Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (Dz. U. z 2018 r. poz. 1530, ze zm.).
6. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1507, ze zm.).
7. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2019 r. poz. 869, ze zm.).
8. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2019 r. poz. 1148, ze zm.).
9. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 18 września 1998 r. w sprawie rodzajów schorzeń uzasadniających obniżenie wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych oraz sposobu jego obniżania (Dz. U. Nr 124, poz. 820, ze zm.).
10. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz. U. Nr 61, poz. 624, ze zm.).
11. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (Dz. U. z 2003 r. Nr 6, poz. 69, ze zm.).
12. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 maja 2003 r. w sprawie algorytmu przekazywania środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych samorządom wojewódzkim i powiatowym (Dz. U. z 2019 r. poz. 1605, ze zm.).
13. Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności (Dz. U. z 2018 r. poz. 2027).
14. Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 marca 2004 r. w sprawie warsztatów terapii zajęciowej (Dz. U. Nr 63, poz. 587).
15. Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 23 marca 2005 r. w sprawie nadzoru i kontroli w pomocy społecznej (Dz. U. Nr 61, poz. 543, ze zm.).
16. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych (Dz. U. Nr 173, poz. 1072); uchylone z dniem 15 września 2017 r.
17. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 marca 2009 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli

niemających wyższego wykształcenia lub ukończonego zakładu kształcenia nauczycieli (Dz. U. z 2015 r. poz. 1264); uchylone z dniem 1 września 2017 r.

18. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2010 r. w sprawie środowiskowych domów samopomocy (Dz. U. Nr 238, poz. 1586, ze zm.).
19. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie określenia wzorów informacji przedstawianych przez prowadzącego zakład pracy chronionej lub zakład aktywności zawodowej oraz sposobu ich przedstawiania (Dz. U. Nr 44 poz. 232).
20. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dz. U. poz. 184, ze zm.).
21. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz. U. poz. 204, ze zm.).
22. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 17 lipca 2012 r. w sprawie zakładów aktywności zawodowej (Dz. U. poz. 850).
23. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych szkołach i placówkach (Dz. U. poz. 532, ze zm.).
24. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lipca 2015 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz. U. poz. 1113, ze zm.).
25. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 marca 2017 r. w sprawie szczegółowej organizacji publicznych szkół i publicznych przedszkoli (Dz. U. poz. 649, ze zm.).
26. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli (Dz. U. poz. 1575, ze zm.).
27. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 września 2017 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych (Dz. U. poz. 1743).

6.4. WYKAZ PODMIOTÓW, KTÓRYM PRZEKAZANO INFORMACJĘ O WYNIKACH KONTROLI

1. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej
2. Marszałek Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej
3. Marszałek Senatu Rzeczypospolitej Polskiej
4. Prezes Rady Ministrów
5. Minister Edukacji Narodowej
6. Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej
7. Prezes Trybunału Konstytucyjnego
8. Rzecznik Praw Obywatelskich
9. Rzecznik Praw Dziecka
10. Komisja Edukacji, Nauki i Młodzieży Sejmu RP
11. Komisja Polityki Społecznej i Rodziny Sejmu RP
12. Komisja do Spraw Kontroli Państwowej Sejmu RP
13. Komisja Nauki, Edukacji i Sportu Senatu RP
14. Komisja Rodziny, Polityki Senioralnej i Społecznej Senatu RP

6.5. STANOWISKO MINISTRA DO INFORMACJI O WYNIKACH KONTROLI

6.6. OPINIA PREZESA NIK DO STANOWISKA MINISTRA
